

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İTAAT VE KALP TEMİZLİĞİ KAVRAMININ DİN
PSİKOLOJİK TAHLİLİ
(16-18 YAŞ GRUBU ÖĞRENCİLERİNDE)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Gevher Nesibe BARLAK**

**Enstitü Anabilim Dalı: FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: DİN PSİKOLOJİSİ**

Tez Danışmanı :Yrd. Doç. Dr. Abdulvahid İMAMOĞLU

HAZİRAN 2003

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İTAAT VE KALP TEMİZLİĞİ KAVRAMININ DİN
PSİKOLOJİK TAHLİLİ
(16-18 YAŞ GRUBU ÖĞRENCİLERİNDE)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Gevher Nesibe BARLAK

Enstitü Anabilim Dalı: FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: DİN PSİKOLOJİSİ

Bu tez .../.../2003 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

.....
Jüri Başkanı

.....
Jüri Üyesi

.....
Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

İnsan, hayatta karşılaştığı her türlü hadiseye bir açıklama ve yorum getirme, içinde bulunduğu aleml anlama çabası içerisinde. İnsanın mutlu ve huzurlu bir hayat sürdürebilmesi için bir kısım istek ve arzularını frenlemesi, kendini disipline etmesi gerekmektedir. Bu ihtiyaca hizmet eden unsurlardan birisi de dindir. Din, insanın hayatta karşılaştığı her olay ve duruma açıklayıcı, rahatlatıcı cevaplar sunan ve yaşam tarzı konusunda yol gösteren, gücünü ilahi varlıktan alan bir sistemdir.

Belirli bir dine sahip kimselerin hedefi iyi bir mü'min olabilmektir. İyi bir mü'min de kişisel olarak zaaflarını dengeleyebilen, erdemli bir şekilde davranabilen insandır. İyi bir kimsenin kalbini, gönlünü ve aklını iyi niyetle hareket ettirmesi, güvenilir, dürüst bir kişi olması beklenir.

Bizim çalışmamızda inceleyeceğimiz konu "itaat ve kalp temizliği kavramının din psikolojik tahlili (16-18 yaş grubu öğrencilerinde)"dir. Araştırmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm teorik kısım olup itaat ve kalp kavramına yönelik açıklamaları içermektedir. Giriş kısmında insanla ilgili olarak Din Psikolojisi alanında bazı başlıklara yer verilecektir. İkinci bölüm ise birinci bölümü destekleyen alan araştırmasının bulguları ve yorumları ile bitirilecektir.

Böyle bir konuyu seçmemde ve çalışmam da, değerli görüş ve düşünceleri ile beni teşvik ederek yardımcı olan hocam Yrd. Doç. Dr. Vahit İmamoğlu'na teşekkür ediyorum. Çalışmam sırasında bana yardımcı olan aileme de kalbi şükranlarımı sunuyorum. Her akademik çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da her türlü dikkat ve özene rağmen gözden kaçan eksik ve kusurlarımız olacaktır. Yapılacak eleştiriler daha doğruya ulaşmada yol gösterici imkanlar olarak değerlendirilecek ve daha iyi işler yapmamıza yardımcı olacaktır. Bu çalışmanın Din Psikolojisi alanına kendi ölçüsünde bir katkı sağlayacağını ümit ediyorum.

Gevher Nesibe BARLAK

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IV
TABLolar LİSTESİ	V
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
GİRİŞ	1
1.TEORİK ÇERÇEVE	9
1.1. İtaat Nedir?	9
1.1.1.Tanım ve İçerik	9
1.1.1.1. Aile İçerisinde Gelişen İtaat	10
1.1.1.2. Sosyal Hayatta Gelişen İtaat	12
1.1.2. Kur'an-ı Kerim ve Hadiste İtaat	14
1.2. İtaat – İnanç İlişkisi	18
1.3. İtaat – İbadet İlişkisi	21
1.4. Kalp Kavramının Mahiyet	25
1.4.1. Genel Psikoloji’de “Kalp” Kavramı	25
1.4.2. Din Psikolojisi’nde “Kalp” Kavramı	29
1.5. “Kalp Temizliği” Kavramının Psikolojik Tahlili	36
1.6. İbadet – İnanç İlişkisi	44
1.7. İbadetin Şahsiyete Etkisi	47
2.ANKETLE İLGİLİ BULGULAR VE BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	51
2.1. Araştırmanın Hipotezleri	51
2.2. Araştırmanın Örneklemi İle İlgili Genel Bilgiler	53
2.2.1. Okulara Göre Öğrencilerin Dağılımı	53
2.2.2. Cinsiyete Göre Öğrencilerin Dağılımı	54
2.2.3. Yaşlara Göre Öğrencilerin Dağılımı	54
2.2.4. Ailenin Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Dağılımı	55
2.2.5. Ailenin Dindarlık Düzeyi	55

2.2.6. Öğrencilerin Kişilik Yapısı-----	56
2.2.7. Öğrencilerin Fallara Olana İnancı -----	56
2.3. Araştırmadan Elde Edilen Bulgular-----	56
2.3.1. İtaat İle İlgili Bulgular -----	56
2.3.1.1. Öğrencilerin Toplumsal İlişkilerde Geliştirdiği İtaatle İlgili Bulgular -----	57
2.3.1.2. Öğrencilerin Aile İçerisinde Geliştirdiği İtaatle İlgili Bulgular -----	59
2.3.2. Öğrencilerin Dini Tutum ve Davranışlarıyla İle İlgili Bulgular ----	62
2.3.3. Öğrencilere Ait İnançlarla İle İlgili Bulgular -----	66
2.4. Araştırmada Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi -----	70
2.4.1. İtaat İle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi -----	71
2.4.1.1. Öğrencilerin Toplumsal İlişkilerde Geliştirdiği İtaatle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi-----	71
2.4.1.2. Öğrencilerin Aile çerisinde Geliştirdiği İtaatle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi -----	73
2.4.2. Öğrencilerin Dini Tutum ve Davranışlarıyla İlgili Bulguların Değerlendirilmesi -----	76
2.4.3. Öğrencilere Ait İnançlarla İlgili Bulguların Değerlendirilmesi -----	81
SONUÇ VE ÖNERİLER-----	83
KAYNAKLAR -----	86
EKLER -----	91
ÖZGEÇMİŞ -----	93

KISALTMALAR

Terc	:Tercüme
Sad	:sadeleştiren
Çev	:çeviren
a.g.e.	:adı geçen eser
T.D.V.	:Türkiye Diyanet Vakfı
D.İ.A.	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
İ.F.A.V.	:İlahiyat Fakültesi Araştırmaları Vakfı
D.İ.B.	:Diyanet İşleri Başkanlığı
C.	:Cilt
H.z.	:Hazreti

TABLÖLAR

TABLO 1: Anket Yapılan Okullar -----	53
TABLO 2: Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Durumları-----	54
TABLO 3: Ankete Katılan Öğrencilerin Yaş Durumları -----	54
TABLO 4: Ailenin Sosyo-ekonomik Düzeyi -----	55
TABLO 5: Ailenin Dindarlık Düzeyi -----	55
TABLO 6: Kendinizi Nasıl Tanımlarsınız? -----	56
TABLO 7: Fallara İnanıyor musunuz?-----	56
TABLO 8: Yerde bir çöp gördüğümde; -----	57
TABLO 9: Kırmızı ışık yandığında; -----	57
TABLO 10: Sınavda kopya çekmek; -----	57
TABLO 11: Anne-baba karşısında sigara içmek; -----	58
TABLO 12: Başkaları tarafından idare edilmeyi onları idare etmeye tercih ederim	58
TABLO 13: Yanlışta olsa devletin her icraatine itaat etmek vatandaşlık görevidir-	59
TABLO 14: Anne-babam beni gerçekten hakettiğim zaman cezalandırır -----	59
TABLO 15: Sıkı disiplin altında büyütüldüm -----	59
TABLO 16: Bir çocuk sıkı disiplinle yetiştirilirse kuvvetli kişiliğe sahip olur-----	60
TABLO 17: Eğer çocuk anne-babasının fikirlerine uymaya zorlanırsa bu durumun kendisine faydası olur -----	60
TABLO 18: Bazı ailelerde büyükler (abla-abi) küçüklere emir verip karşılığında itaat bekler. Benim ailemde böyle düşünüyor-----	61
TABLO 19: Zorluklarla mücadele etmeyi sevmem-----	61
TABLO 20: Fikirlerimi sonuna kadar savunmak benim için önemlidir-----	61
TABLO 21: Kişisel problemlerimi nasıl çözeceğimi birinin söylemesini isterdim	62
TABLO 22: Allah inancı hakkında ne düşünüyorsunuz? -----	62
TABLO 23: Dua etme konusundaki düşünceniz nedir? -----	63
TABLO 24: Oruç tutma hakkında ne düşünüyorsunuz?-----	63
TABLO 25: Ku'ran-ı Kerim hakkında ne düşünüyorsunuz? -----	64
TABLO 26: Ahiret gününe inanıyorum -----	64
TABLO 27: İbadetlere karşı tutumunuz nedir? -----	65

TABLO28: Dini ibadetler insanın rahat,huzurlu hayat sürmesini sağlar? -----	65
TABLO 29: İbadet etmezsem. -----	66
TABLO 30: Kuvvetli dini inançlar olmadanda insan iyi bir hayat sürdürebilir ----	66
TABLO 31: Cennete girebilmek için müslüman olmak gerekir-----	67
TABLO 32: Hayat tarzımı belirlemede dini inançarım önemlidir -----	67
TABLO 33: Dini inançlar sadece acı ve sıkıntılı durumlarda yardımcı olur-----	68
TABLO 34: Dini durumlar beni ilgilendirmez -----	68
TABLO 35: İnançım bazı durumlarda hareketlerimi kısıtlar -----	69
TABLO 36: Ahlaki hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil-	69
TABLO 37: Dini inançlarımı her zaman savunabilirim -----	70

ÖZET

Bu çalışma itaat ve kalp temizliğinin tahlilini esas alan bir alan çalışması olup, lise son sınıf öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada genel anlamda itaat kavramından yola çıkarak inanç-davranış arasındaki ilişkiler incelenmiş, bunların yardımıyla manevi hayatın nasıl korunacağına ilişkin açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır.

Giriş bölümünde araştırmanın amacı, konusu, metodu, Din Psikolojisine ait temel kavramlar gibi konulara değinilmiştir. Birinci bölümde itaat, kalp, kalp temizliği gibi kavramların çok yönlü tanımı yapılmış, bu kavramların ilişkili olduğu konulara değinilmiştir. İkinci bölüm de ise yaptığımız anket çalışmasının bulguları ve yorumlarına yer verilmiş olup sonuç ve öneriler kısmıyla çalışmamız tamamlanmıştır. Araştırma örneklemini oluşturan öğrenciler İstanbul'un Ümraniye ilçesinden seçilmiştir. Bu ilçedeki Ümraniye İmam Hatip Lisesi, Ümraniye Kız Meslek Lisesi, Dudullu 75. Yıl Cumhuriyet Lisesi anketimize katılmıştır.

Kişiler büyük oranda yetiştiği ortama paralel olarak düşüncelerini geliştirmekte, davranışlarını ortaya koymaktadır. Böylece neye uyulup neye uyulmaması gerektiği öğrenilerek itaat davranışı gelişmeye başlar. Kalp temizliğinden maksatta kişinin kendisinden istenilenleri yerine getirmek, istenilmeyenlerden kaçınmakla fitratını korumasını sağlamaktır. Burada önemli olan sadece kuralları öğrenmek, bir takım bilgiler edinmek değil aynı zamanda bilgilerin, değerlerin sosyal hayatla uyumunu sağlamaktır.

SUMMARY

OBEDINCE AND NEAT HEARTS ANALYSE ON RELIGION PSYCHOLOGY IMPLY (16-18 STUDENTS WHICH YEARS OLD)

Keywords: Obedience, Purity of heart, Foi, Prayer

This is a study of the analysis of obedience and purity of heart and limited to high school students of the last level. In this research, moving out from the obedience, the relationship between faith and behaviour is analyzed. And, with the help of those, several suggestions has been brought up on how to protect spiritual life in the community and in general.

In the introduction part, researcher's aim, subject matter, methodology and several primary concepts of Psychology of Religion are mentioned. In the first part, obedience, heart and purity of heart are defined and described along with other respective and related subjects. In the second part, findings of our survey and their respective comments & analysis are presented. And it is finalized with our suggestions on the subject matter. Samples are chosen from the students in Umraniye of Istanbul Province. Students from Umraniye Imam Hatip High School, Umraniye Girls Vocational High School and Dudullu 75th Republican High School participated in our survey.

The persons opinions and behaviors are parallel to environment where they grow and obedince is connect to this. Neat hearts meaning carry out which to wants and obstain which not to wants. In here only to learn tha rules and to have informed are not important. The important points is according informations, rules and worths with the life.

GİRİŞ

Konunun Sınırlarının Belirlenmesi

Araştırmanın Konusu ve Amacı: İnsanların mutlu bir yaşam sürdürmesi için bir kısım istek ve arzularını frenlemesi, kendini disiplin altına sokabilmesi gerekmektedir. Dinler, insanın bu arzu ve isteklerini belli ölçüde sınırlayan, disiplin altına alan temel bazı emir ve yasaklar getirmiştir. Bu nedenle dinler, toplumsal ve psikolojik hayata en çok etki eden faktörlerden biridir.

Din Psikolojisi; insanla Allah arasındaki iletişimden doğan duygu-düşünce ve davranışları ele alıp incelediğinden dolayı dini hayata ait, itaat ve teslimiyetin kişiliğe etkisi onun inceleme alanına girmektedir. Harici görüntüler, şekil ve merasimler her zaman kişinin sahip olduğu gerçek inancı yansıtamayabilir. Dolayısıyla iç alemin göstergesi mahiyetindeki dışsal olguların yanı sıra bir din mensubunun iç aleminin de tahlil edilmesi gerekmektedir. Bu da şahsiyetin temel unsuru olan kalbin, Din Psikolojisi alanında da incelenmesi gerektiğini ortaya koyar.

Dinin yerine getirilmesini istediği emir ve yasaklar insanın ruhunda bir iç değer olarak yaşanmaya başladığı zaman dini hayat gerçeklik kazanır. Böylece sadece dini anlamda değil gündelik yaşamda da “itaat etme” gündeme gelir. Çalışmamızda özellikle ergenlik döneminde (16-18 yaş) çatışmalı bir durum gösteren “itaat” davranışının kişilikle nasıl uyumlu hale getirileceği, inanç-davranış bütünlüğünün nasıl sağlanacağı gibi soruları cevaplandırmaya çalışarak cevabın dini ve ahlaki terbiyeye etkisini araştırmaya çalışacağız.

Bu düşünceden yola çıkarak itaatın kalple, kalbi hayatla ilişkisini ele alıp, incelemeye çalışacağız. Böylece davranışların meydana gelmesinde merkezi rol oynayan kalbin önemi incelenecek, insanın varoluş sebebi olan kulluk bilincinin gerektirdiği şuurlu itaat davranışı irdelenecektir.

Kur'an'a göre insanın yaratılış gayesi, yaratıcısına kulluk etmek, onun emir ve yasakları doğrultusunda yaşam sürmesini sağlamaktır. Bunun yanında kişi çevresine baktığında itaatin gerekliliğiyle karşılaşmaktadır. Öyleyse İtaat nedir? Nasıl öğrenilir ? soruları önem kazanmaktadır. Sosyal düzen, toplumdaki disiplini sağlamak için uyulması ve uyulmaması gereken bir takım kurallar koymak zorundadır. Bu da beraberinde ahlaki davranışları getirir. Çünkü ahlakında yegane gayesi iyi ve kötünün tanımını yaparak insanların iyi ve doğru olanlara uymasını, kötü ve yanlış olanlara yaklaşmamasını sağlamaktır.

Ayrıca kalp, gerek Allah ile olan ilişkilerini gerekse diğer insanlarla olan ilişkilerini, davranışlarını düzenleyen idrak, duygu ve davranış fonksiyonlarının merkezidir. Kişinin hayatında böyle merkezi bir konuma sahip olan kalbin pek çok vasfı vardır. Bunlardan biri de “temiz kalp”tir. Kalp temizliği, itaat davranışı ile birlikte değerlendirildiğinde kendisinden istenilenleri yerine getiren, istenilmeyenlerden uzak duran bir tanıma sahip olmaktadır.

Çalışmanın sonucu, itaatin özellikle Allah'a itaatin önemini ortaya koyacak şahsiyet merkezi olarak kabul edilen kalbin yaratılışının nasıl korunması gerektiğini anlatmış olacaktır. İtaat etme, beraberinde davranış değişikliğini de getirmektedir. Kalpte kişiyi yönlendiren merkez olduğuna göre itaatle yakından ilgilidir. İtaatin sağlıklı ve doğru olarak geliştirilmesinde, kalp temizliğinin sağlanmasında dini ve ahlaki eğitimin önemli katkısı vardır.

Din bir yönüyle iman, bir yönüyle davranış, bir yönüyle de duyguyu içine alan bir yapıya sahip olduğuna göre dinin bu farklı boyutlarını dikkate almayan bir bakış açısı, dini hayatın bütünlüğünün bozulmasına veya hedefinin yanlış anlaşılmasına sebep olabilmektedir. Bu yüzden din; iman, ibadet ve ahlak bütünlüğü içerisinde ele alınarak şahsiyetin korunması sağlanmalıdır.

Araştırmanın Sınırlılıkları: Araştırma teorik kısmında itaat ve kalbe dair incelemeleri yaptıktan sonra İstanbul’da tespit ettiğimiz üç lisedeki öğrenciler üzerinde anket uygulaması yapılan bir çalışmadır.

Araştırmanın evreni 16-18 yaş arasındaki öğrencilerdir. Örneklem ise İstanbul’un Ümraniye ilçesinde öğrenim gören lise son sınıf öğrencileridir. Araştırmamız için seçtiğimiz üç okul şunlardır; Ümraniye İmam Hatip Lisesi, Ümraniye Kız Meslek Lisesi, Dudullu 75. Yıl Cumhuriyet Lisesi

Araştırmanın Metodu ve Teknikleri: Araştırmanın amacına uygun olarak gerekli bilgileri elde etmek için imkanlar ölçüsünde literatür çalışması yapılmış, bir kısım literatür doğrudan elde edilerek, diğerleri ise farklı kütüphanelerde taranarak faydalanma yoluna gidilmiştir.

Araştırmanın teorik temeli için Psikoloji, Din Psikolojisi, Sosyal Psikoloji, Tasavvuf alanındaki kaynaklar incelenerek konunun bilgi boyutu ortaya konmaya çalışılmış, lise son sınıf öğrencileri ile anket yapılarak konu somutlaştırılmaya ve veriler günümüz yaşantısı içinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Yapılan anket çalışması için İstanbul’da eğitim tarzı, kültür ve sosyal farklılıklar göz önünde bulundurularak üç okul tercih edilmiştir. Araştırmada bilgi toplamak amacıyla kullandığımız teknik anket tekniğidir. Anketin tercih edilmesinin nedeni belirlenmiş çok sayıda kişiye kısa zamanda uygulama kolaylığı sağlamasından dolayıdır.

Araştırma konumuzla ilgili standart bir anket veya test bulunmadığı için, anket soruları hazırlanırken, araştırmamızın teorik kısmındaki bilgilere dayanarak Dr. İbrahim Gürses’in “ Kölelik ve Özgürlük Arasında Din” ile Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı’nın “Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları” isimli eserlerinde kullanılan anket çalışmalarından faydalanılmıştır.

Anket sorularını iki kısma ayırarak birinci bölümde ankete katılan öğrencilere kişisel bilgileri, genel kurallar ve dini hayatı oluşturan dini temeller hakkındaki fikirleri sorulmuş, ikinci bölümde ise öğrencilerin “itaat ve kalp temizliği” konusundaki

düşünceleri ölçülmeye çalışılmış, bu verilerin ahlaki hayata etkisi incelenmiştir.

Anket çalışmasının ikinci kısmı likert ölçeği esas alınarak fikrime çok uygun, fikrime uygun, kararsızım, fikrime aykırı, fikrime çok aykırı şeklinde beş kademeli olarak hazırlanmıştır. Fakat uygulanan sayı bakımından (160 kişi) daha sıhhatli sonuçlara ulaşmak için değerlendirmeler fikrime uygun, kararsızım, fikrime aykırı şeklinde üç kademeli olarak yapılmış, anket uygulamasından önce ön uygulamaya gerek görülmemiştir.

Uygulamaya toplam 160 öğrenci katılmıştır. Soruların bir kısmı veya tamamını cevaplamayan ve eksik bırakan anket formları dikkate alınmamıştır. Sonuçta 156 öğrencinin anketi, araştırmanın amacına uygun bulunarak değerlendirilmiştir. Değerlendirilmeye alınan anketlerdeki sorulara verilen cevaplar tek tek ve dikkatli bir şekilde okunmuş, her soru bilgisayar ortamında SPSS programı ile frekans analizine tabi tutulmuştur.

Anket yoluyla elde edilen bilgiler teorik bilgilerle işlenerek hem konuların akışı canlandırılmış hem de teorinin pratiği ne kadar destekleyip doğruladığı ortaya konulmuştur.

Konuyla İlgili Kavramlara Genel Bakış

Dini Duygu ve Düşünce: Duygular davranışa yön verir, tutum ve davranışlara önderlik ederler. Kişinin bütün etkinlikleri duyguları ile birlikte bulunur. Çevresi ile etkileşim sırasında kişi olumlu veya olumsuz bir duygu içerisine girer. Duygular, insan davranışlarının hayattaki uyum ve uyumsuzluklarının en önemli etmenleri arasındadır. Duygular, yönelttikleri davranışlara göre olumlu veya olumsuz duygular olmak üzere gruplandırılmıştır.

Duygu, insan davranışlarının hayatta uyum ve uyumsuzluklarının önemli etmenleri

arasındadır [Baymur, 1994: 77]. Duygular gelişmeleri, derinlik dereceleri, sürekli, değişken, türlü ve farklı oluşları bakımından karmaşık ruhi olay olmalarından dolayı da sabit bir tanımlamaya imkan vermezler. Davranışlar ve düşünceler üzerinde etkili olan, içinde az ya da çok haz ve elem unsuru taşıyan ruhi olaylara duygu denebilir. Haz veren bir duygu, düşünceyi ve faaliyeti çabuklaştırırken, elem veren duygu ise ağırlaştırır. Böylece duygu, düşünce ve hareket arasında sıkı bir ilişki olduğu söylenebilir [Yavuz, 1987: 33].

Mesela; saldırgan davranışa yönelten (öfke,kıskançlık,nefret), yasaklayıcı ve savunucu davranışlara iten (korku, üzüntü, bıkkınlık), olumlu davranışlara iten duygular (sevgi, şefkat, mutluluk, haz, zevk, merak) gibi [Selçuk, 1990: 54]. Duygunun psikologlar arasında benimsenen ortak bir tanımı olmadığı gibi herkesin üzerinde anlaşacağı ortak bir sınıflaması da yapılamamıştır [Cüceloğlu, 1991: 263]. Ancak burada önemli olan yapılan tanımlamalar ve sınıflamalar içerisinde dini duygununda yer aldığı ve diğer duygulardan farklı olduğunu ortaya koymaktır.

Duygular, insanın yaratılışına bağlı olarak ortaya çıkan “tabii” bir özelliktir. Din duygusu da, kökleri ve kaynakları itibariyle insan fitratına bağlı içsel bir duygudur. Ancak önceleri bu fitri din duygusu onda şuur ve iradesi dışında yaşayan, belirsiz bir duygudur. İrsiyet yoluyla getirdiği eğilim ve duygularla karışmış durumdadır. Bir insanın şu veya bu dine mensup olabilmesi, sosyal çevresinin ve din şuurunun gelişmesiyle gerçekleşir. Nitekim Hz. Peygamberimizin “Her çocuk islam fitratı üzerine doğar sonradan ebeveyni onu yahudi, mecusi veya putperest yapar.” mealindeki hadisi bu hususu açıkça ortaya koymaktadır [Uysal, 1996: 23]. Yaratılışın temel yapısı ve işleyiş prensipleri her yerde ve herkeste ortak olduğuna göre din duygusu da “evrensel” bir özelliğe sahiptir [Hökelekli, 1998: 138].

Herhangi bir tesir karşısında duyarlılık ve duygulanmak insanda fitri bir istidat ve kabiliyettir. Din duygusu da bir insanın dini konular karşısında duygulanması ve duyarlılığıdır. Bu bakımdan dini duygu diğer duygular gibi insanın tabiatına ve yaratılışına bağlı bir duygudur. Ruhi ve bedeni yapı herkeste aynı şekilde işlediğine

göre kişi hangi dine mensup olursa olsun, ruhi veya bedeni kabiliyetler ve istidatlar birbirinden farklı olarak gözlenmez [Pazarlı, 1968: 25].

Dini duygu kavramını, dini objeler karşısında ortaya çıkan duygu olarak ele alan psikologlar dini duyguyu ve hatta dinin kaynağını yalnız o duygunun ortaya koyduğunu ileri sürmüşlerdir. Böylece yerine göre dini korku, sevgi, hayranlık, bağıllık, sığınma, teslimiyet,... ilahi aleme ya da ilahi kuvvete yönelme gibi duygulardan birisi dini duygunun kaynağı veya en azından dini hayatta önemli duygulardan sayıldığını görüyoruz [Yavuz, 1987: 34]. Din duygusunun oluşması maddi uyaranlara değil, tabiatüstü bir kuvvet ile yani mutlak olanla birleşmeyi hedefleyen iç kuvvet olduğu için manevi uyarıcılara ve dini objelere karşı duyarlıdır. Heyecanlar gibi ani ve kısa süreli tepkiler olarak değil kişilikte genel ve sürekli tezahürler gösterir [Konuk, 1994: 11].

Dini Tutum ve Davranış: İnsanın yaşadığı sürece aldığı eğitim, bir çok defa karşılaştığı nesnelere, insanlar, olaylar, gruplar, inanç ve düşünce sistemleri vardır. Bunların insanda uyandırmış olduğu duygular, düşünceler ve bunlar hakkında edindiği bilgiler, zamanla ahenkli ve devamlı birer bütün meydana getirir. İşte tutum kişinin herhangi bir obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde belirleme tarzıdır [Peker, 2000: 145].

Tutum objelerinin kişi için belli bir yararlılığı veya anlamı vardır. Ferdin o şeyi kabul veya reddetmesine etki eden değerlendirilmiş veya kıymet verilmiş bir objedir. Bu objeler tecrübelerin sonucunda kişi için olumlu veya olumsuz değer kazanır ve ona yaklaşma veya uzaklaşma yönünde bir reaksiyon oluşturmaz. Bu bakımdan çeşitli dini objeler veya konular hakkında hayatımız açısından yaptığımız değerlendirmelerde daima zihni, hissi ve fiili unsurlar birlikte mevcuttur [Ünal, 1981: 232].

Sosyal psikologlar tarafından kabul edilebilecek bir tanım yapmak gerekirse tutum için, “Bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir.” diyebiliriz. Buradan da tutumun duygu (bir ferdin tutumuna konu olan objeden hoşlanıp hoşlanmaması), düşünce

(bir ferдин tutumuna konu olan obje ile ilgili olumlu veya olumsuz bilgi ve inançları) ve davranış (önceki iki unsura bağılı olarak gösterdiği davranış) olmak üzere üç boyuttan oluştuğunu görmekteyiz.

Netice itibariyle tutumlar insanın duygu, düşünce ve davranışlarını birbiriyle uyumlu hale getirerek etki yapar. Tutum unsurları arasındaki tutarlılık, istikrar kazanmış ve güçlü tutumlarda tam olarak görülebilir. Zayıflık taşıyan ve belirginlik kazanmamış tutumlarda ise özellikle davranış unsuru çok zayıf olabilir. Tutumlar doğrudan gözlemlenebilir davranış değil, davranışa hazırlayıcı bir eğilimdir. Bu itibarla tutum gözle görülmez. Ancak gözle görülebilir davranışlara yol açtığı için, o davranışların gözlenmesi sonucunda, herhangi bir tutumun varlığından söz edilebilir [Uysal, 1996: 39].

Belirli bir dine sahip olmak, zorunlu bir takım sonuçları da beraber getirir. Bunların başında da olaylar karşısında gösterilen dine bağılı tutumlar ve davranışlar gelmektedir. Kişinin her konuda olduğu gibi dini konularda da bir takım tutumlar geliştirmesi mümkündür. Dolayısıyla insanların din, dini inanç ve ibadet esaslarıyla ilgili olarak değişik tutumlar göstermesi beklenir. Mesela kişi, “Din insana huzur ve mutluluk verir.” Şeklindeki bir inanç ile dinin lehinde bir tutum geliştirebildiği gibi “Din insanların geri kalmasına sebep olur.” gibi dinin aleyhinde bir tutum geliştirebilir [a.g.e., 1996: 30]. Öyleyse dini tutum, kişinin dinle ilgili duygu düşünce ve davranışlarını belirleme tarzıdır. Yani kişinin dine dair bilgi ve inançları (zihni unsur), dinin bütününden veya herhangi bir esasından hoşlanması veya hoşlanmaması (duygu unsuru) ve dinle ilgili davranışları, yani lehte ve aleyhteki bir takım faaliyetleri onun dini tutumunu oluşturur [Peker, 2000: 147].

Dini İnanç: İnanç kanaat, bilgi ve imanı içine alan geniş bir kavramdır. Geniş anlamıyla ihtimalin bütün derecelerini içine alan tamamlanmamış bir kabulü belirtirken dar anlamıyla doğrudan doğruya görmeksizin, doğrulanmış harici sebeplerle bilen kimseye güvenmek demektir [Şentürk, 1984: 21].

Kişilerin inanç dünyası duygu ve düşüncelerinden ayrı değil, karşılıklı ilişki içindedirler. Kişinin iç dünyasıyla dış dünyasının birlik ve bütünlük içinde olması bu unsurlar

arasındaki tutarlı ilişkiye bağlıdır. Öyleyse kişilerin dini inançlarının da birbiriyle ahenk içinde olması gerekmektedir.

Dini inancın davranışlara etkisi, ahlaki davranışlarda da kendini gösterir. Ancak bu etkileri görebilmek için kişinin şahsiyet gelişmesi ne durumda ise o derece bir yansıma veya inanç-davranış uyumu kendini gösterecektir. Şahsiyeti yeteri kadar gelişmemiş veya bütünleşmemiş olan dindar kişilerin inançlarının tutarlılığı gereği gibi tezahür etmeyebilir [Şentürk, 1995: 197]. İnançlar, iradenin isteği yönünde kalbin isteyerek ve özgürce yaptığı seçimdir.

1. TEORİK ÇERÇEVE

1.1. İtaat Nedir?

1.1.1.Tanım ve İçerik

İtaat, belli bir otoritenin emirlerine uyarak davranış değiştirmek, istenene ulaşmada kullanılan bir araçtır.

İngilizce’de “otorite” (authority) sözcüğünün kökeni “yazar”(autho)dır ve üretkenliği ifade eder. Fakat otoriter sözcüğü, baskıcı bir kişi ya da sistemi tanımlamak için kullanılır. Güven, üstün yargılama, disiplin uygulama yeteneği ve korku uyandırma kapasitesi otoritede bulunan niteliklerdir [Sennet, 1992: 24].

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, faşizmin sosyal psikolojik kökeniyle ilgilenen bazı yazarlar çeşitli araştırmalar sonucu “otoriteryen kişilik” kuramını geliştirdiler. Otoriteryen kavramı, Türkçe’de kullanılan otoriter kelimesi ile karıştırılmaktadır. Otoriter kelimesinin karşılığı otorite sahibi, otorite kullanan iken,otoriteryen kavramı “kişisel karar verme ve davranış özgürlüğü” yerine “otoriteye körü körüne itaat eden ya da buna inanan kişi” anlamına gelmektedir [Gürses, 2001: 28]. Yani otoriteryen denince doğmatik, katı, şüpheli, önyargılarla hareket eden, batıl inançlara ve otoriteye boyun eğmeye yönelen bir kişilik tipi akla gelmektedir [Kağıtçıbaşı, 1979: 79]. İnsanların itaat etmelerini sağlayan her şey otorite sayılır. İtaatin en önemli belirtisi ise kişinin baskı ya da iknaya gerek olmaksızın, itaat etmesi istenenleri, verilen kararı sorgusuz sualsiz kabul etmesidir.

Faşist tutumlara karşı Amerikan hassasiyetini ölçmeye çalışan ve otoriteryen kişilik çalışmalarının en önemlisinin başyazarı olan Theodor Adorno; Kant, Hegel, Marx ve Nietzsche’den oldukça etkilenmiş, Nazizm’den kaçmasına rağmen nazizmi anlayabilmek için otoriteryen kişilik kavramını geliştirmiştir.

İtaat, ferdin körü körüne ve hiç tereddüt etmeden bir dış otoritenin istek ve emirlerine uyması anlamına gelir. İtaat, çocuğun benliğini, şahsi buyruğunu köreltmek suretiyle sağlanabildiği gibi ferde iyi ve kötü, faydalı ve zararlı, beğenilen ve beğenilmeyen davranış şekilleri hakkında bir anlayış kazandırmak, ferde yapması ve yapmaması gereken hareketleri öğretme suretiyle de sağlanabilir [Enç, 1978: 271].

İtaatin kaynağı bazen bazen bir grup görüşü olduğu gibi bazen de bir kişi olabilmektedir. İnsanlar, verilen emre uymamanın getireceği sonuçtan çekindikleri için itaat etmektedirler. Böylece insanlar tarafından kabul edilmek, ödüllendirilmek ya da cezalandırılmamak şeklinde üç farklı davranışla karşılaşmaktadırlar.

İnsanlar sosyal varlık oldukları için hayatlarının her döneminde başka kişilerle ilişki kurmak zorundadır. Kişinin toplumsal hayata hazırlanması için önce aile içi ilişkilerdeki sağlıklı iletişimi sağlaması gerekmektedir. Konuyu itaat açısından ele alacak olursak çocuğun önce anna-babasından gelen bir takım emir ve yasaklara uyması ve onları uygulamasıyla yani onlara itaat etmekle sosyal hayatı öğrendiğini görürüz.

Böylece çocuk itaate anne-babaya bağlanmakla, onların her dediğini yapmaya çalışmakla başlar, yaşının getirdiği olgunlukla toplumsal değerlere de aynı şekilde itaat edilmesi gerektiğini öğrenir. Buna dayanarak bizde araştırmamızda itaati en temel anlamıyla ele içerisinde gelişen itaat ve sosyala hayatta gelişen itaat başlıklarıyla ele alacağız.

1.1.1.1.Aile İçerisinde Gelişen İtaat

İtaati çocuk günlük hayat içerisinde insanlarla ve eşyalarla olan ilişkileri, tecrübeleri neticesinde öğrenir. Çünkü çocuklar kendilerine yol gösterecek, güven verecek otoriteye ihtiyaç duyarlar. Onlar için otorite temel bir ihtiyaçtır. Çocuk, topluluk ve tabiat içinde kendinden güçlü olan ve değiştirmeye gücünün yetmeyeceği bir takım kuvvet ve kurallar olduğunu bu tecrübeleriyle öğrenir.

Bağlılık duygusu çocuğun ruhunda hürriyet duygusundan önce gelişir. Çünkü çocuk dünyası bir bakıma zaruretler dünyasıdır. Zaruretler ise her zaman bağlılığı gerektirir [Kutub, 1974: 170].

Otoriteriyenizm kavramının aile ortamıyla yakın bir ilişkisinin olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü yeni doğan çocuk dil gelişimini kazanmasıyla birlikte aile çevresinde daha yakın ilişkiler kurmaya başlar. Çocukluk devresi, ana-baba ile ilişkilerinin çocuğun kişilik gelişimi ve gelecekteki uyumu üzerinde derin etkiler bıraktığı bir devredir. Çocuğun büyümesi, zihinsel açıdan gelişmesi, kuralları, doğru ve yanlışları öğrenmesi ana-baba çocuk ilişkisini birçok yönden etkiler. Bir yandan çocuğun ana-babasına bakış açısı değişir, öte yandan ana-babaların çocukları ile ilgili duygu, düşünce ve beklentilerinde değişimler olur. Çocuk açısından bakıldığında, bebekken kendi isteklerini sağlamak zorunda görülen ana-baba; çocuk büyüdükçe istenilen şeyleri ancak onların kural ve koşullarına uygun davranıldığı zaman, arzu ederlerse veren kişiler olarak algılanmaya başlar [Hortaçsu, 1991: 63].

Aileye saygı, devlete saygı, Türkiye’de bir sosyal norm olarak görünen otoriteye saygının iki değişik parçasıdır. Buna, haklı görülen otoriteye karşı ahlak ve törenin gerektirdiği bir itaat de denilebilir [Kağıtçıbaşı, 1972: 29].

Sağlıksız ailede, çocuğun kendine özgü benlik geliştirmesine izin verilmez. Aile içinde otoriteyi elinde tutan kişi, çocuğun bağımsız kişilik geliştirmesine karşıdır; herkesin boyun eğmesini itaatkar olmasını ister. Otoritenin istediği yönde davranışlarını düzeltmeyenler, değişik şekilde cezalandırılır. Çocuk kabul edilmek ve onaylanmak ister; eğer aile ortamı ona kendi benliğini tanımlama özgürlüğü veriyorsa, sağlıklı bir biçimde olgunlaşma yolunda gelişir. Aile ortamı çocuğa kendi benliğini tanımlama olanağı vermiyorsa o zaman, ailenin istediği yönde bağımlı bir kişi olarak yetişir; psikolojik ve sosyal olgunlaşması dumura uğrar. Çocuğu olduğu gibi kabul eden, onu destekleyip yüreklendiren aile üyeleri çocuğun benlik değerinin gelişmesine yardımcı olur [Cüceloğlu, 1997: 59].

Yapılan pekçok araştırma türk ailesinin otoriter ve disiplinli, az da olsa sevgisini gösteren bir aile tipi olduğunu göstermektedir. Batılı ailelerde herhangi bir nedenle cezalandırılan çocuk bunu evde istenmediğine veya sevilmediğine bağlarken, Türk ailesinde bu alışılmış durumdur. Bizim toplumumuzda cezalandırılan, otorite uygulanan çocuk bu şekilde itaat etmeyi öğrenir. Saygı, itaat, bağlılık gibi davranışlar bazı kültürlerde kullanılan birer sosyal normdur.

Böylece toplumsal kuralların, içinde bulunulan aile yapısı ve değerlerin gelişmekte olan çocuğu nasıl aileye daha bağımlı hale getirdiğini görmüş olmaktadır.

1.1.1.2.Sosyal Hayatta Gelişen İtaat

Hepimiz gruplar içerisindeyken hem diğerlerinin olumsuz yargısından çekinir, hem de onlar da olumlu kanaatler bırakmak isteriz; dolayısıyla bakış açılarımızı diğerlerine göre oluştururuz. Bu uyma davranışı sırasında herkesin aynı görüşe katılması, bir çoğunluk etkisi yaratır. Herkes aynı şeyi düşünmek zorundadır ve etki, bu şekilde kendini sosyal zorlama olarak gösterme ihtiyacı duymayan bir sosyal baskı vasıtasıyla gerçekleşir; hatta bu onun etkinliğinin kaynağıdır ve hiçbir görünür zorlama, açık seçik baskı yoktur [Gürses, 2000: 369].

Toplumsal yaşamda etki altında meydana gelen davranış değişikliklerini sosyal psikologlar sosyal etki, uyma davranışı ve itaat, otoritenin sosyal etkisi şeklinde ele almışlar, bu konuda çeşitli deneyler yapmışlardır.

Uyma davranışı; Sosyal Psikologlara göre sosyal etki, bir insanın başka bir insanın yargı, tutum ve fikirlerine maruz kalması sonucu tutum ve davranışlarında meydana gelen değişikliklerdir. Değiştirilmeye çalışılan tutum, duygu ve davranış; politik, sosyal, ekonomik, dini kaynaklı olabilir. İnsan sosyal bir varlık olduğu için içinde bulunduğu ortamdan, toplumdan etkilenir aynı zamanda onu etkilemeye çalışır. Sosyal etki kişiler arası (birebir) ilişkilerde görüldüğü gibi, kişi-grup ilişkilerinin yaşandığı ortamlarda da görülebilir. Bireyler arası sosyal etkiye örnek vermek gerekirse;

Lise öğrencisi olan Ahmet bir film izlemiş ve biraz sıkıcı bulmuştur. İki arkadaşıyla konuşurken, her ikisi de o filmi çok beğendiklerini söyleyip onun fikrini sorarlar. Ahmet'te biraz duraklamadan sonra arkadaşlarıyla aynı fikirde olduğunu söyler. Burada Ahmet'in diğer arkadaşlarından etkilendiği ortaya çıkmaktadır.

Bireyin grubu etkilemesine örnek olarak parti liderlerinin, politikacıların seçmenler karşısında yaptıkları konuşmalarla onlara kendi fikirlerini benimsetmeye çalışmaları verilebilir [Sakallı, 2001: 18].

Sosyal etki neticesinde meydana gelen davranış değişikliğinde önemli olan nokta, uyma davranışı gösteren kişinin tek başına olduğu zaman da bu değişikliği devam ettirmesi durumudur. Gurubun, uyma davranışı gösterme yönündeki baskısı ortadan kalktığında kişinin nasıl davranacağı onun yalnızken de –grubun yönünde- benimsediği tutum değişikliğine bağlıdır. Grubun diğer üyeleri ile birlikte iken onlara uyan ama aslında onlarla hem fikir olmayan kişi gurubun düşüncesini kabul etmemiş demektir. Buna karşılık hem diğer üyelerin önünde, hem de kendi başına iken gurubun görüşü doğrultusunda düşünen ve davranan kişi, grup baskısı ortadan kalktığında bu yeni görüşünü sürdürdüğü görülür [Arkonanç, 1993: 62].

Uyma davranışı ile ilgili sistematik araştırmalar 1950'li yıllarda başlamış. Bunların önemlileri Muzaffer Şerif'in "grup normunun oluşması" deneyi, Asch'in "uyma" deneyi, güç karşısında kolayca itaat eden kişilik yapısı hakkında Stanley Milgram'ın "itaat" deneyidir.

Örnek olarak Stanley Milgram'ın (1963)'de yaptığı deneyi şu şekilde özetleyebiliriz; Elektrik şoku verildiğinde nasıl davranması gerektiği daha önceden kendisine öğretilmiş olan deneyimli öğrenci, elektrikli sandalyeye oturtuluyor, bu öğrenciye denekler bir takım kelimeler soruyor, öğrenci ise yanlış cevaplar veriyordu . Denek her yanlış cevapta önündeki elektrik panelinde bulunan düğmeye basıyor, öğrenciye elektrik şoku veriyordu. Deneye katılanlar ise "yanlış verildiğinde lütfen düğmeye basınız" emrine itaat ediyorlardı. Deneklerin %65'i emirlere tereddütsüz itaat ediyor, elektrik şokunu 450

volta kadar çıkartıyordu. Deneye katılan deneklerden hiçbiri 300 volttan önce durmamıştır. Gerçekte sandalyeye oturan öğrenciye hiçbir şok verilmemesine rağmen bunu bilmeyen denekler emirlere itaat ediyorlar [daha ayrıntılı bilgi için: Kağıtçıbaşı, 1979: 6-54].

Otorite kaynağının oluşturduğu “itaat” davranışının nasıl oluştuğu konusunda sosyal psikologlar şu etkileri tespit etmiştir:

1. İtaat şeklindeki sosyal etki kaynağı ile hedef arasında mevki farkı vardır Başbakan, müdür, profesör gibi meslekler otoriteyi belirleyen simgelerdendir.
2. Üniformaların içindeki kişi otorite de daha etkilidir.
3. Grup ne kadar büyükse emre itaat o derece artar. Üç kişinin inandığı bir fikre karşı koymak yüz kişinin inandığı fikre karşı koymaktan daha kolaydır.
4. Yüz yüze ilişki sosyal etkiyi artırır. Otorite ile kişinin aynı ortamda, aynı odada olması itaati önemli ölçüde artırır.
5. Emirler karşısında otoriteyi kabul etme kişilik özelliği olabilir.

Mesela içedönük bir kişi, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi değerler ve kurallara açıktır. Böyle bir kişilik yapısında “körü körüne uyma”, “sorgulamama”, “enirlere itaat etme”, “otoriteye boyun eğme” gibi davranışlar görülmektedir. Dışa dönük bir kişilik yapısında ise “karşılıklı bilgi alışverişi, kuralları içselleştirme” görülmektedir.

1.1.2.Kur’an-ı Kerim ve Hadiste İtaat

Terim olarak, if’al kalıbından mastar olan itaat kabul etmek, boyun eğmek, emre uyup muhalefet etmemek, muvafakat etmek, bir şeyi isteyerek yapmak veya yapmaya çalışmak, alışmak gibi anlamlara gelir. Aynı kökten mastar olan taat kelimesi ile eş anlamlı olup her ikisi de tav’ kökünden türemiştir. İstilahta ise, -emirde vacip ya da mendup, nehyde haram ya da mekruh farkı gözetmeksizin- emredileni yapmak, nehyedilenden kaçınmak olarak tarif edilmiştir [Ağırman,1998: 15-17].

“İtaat” kelimesi Kur’an’da geçmemekle beraber üçü taat kelimesi, yedisi isim, diğerleri de fiil olmak üzere seksenbeş yerde itaat edilmesi gerekenler, itaat edilmeyecekler, itaat ve itaatsizliğin neticeleri şeklinde geçmektedir. Bu ayetlere genel olarak bakıldığında itaat edilmesi gerekenleri; Allah, Allah’ın Resül’ü, Ulu’l emr (Nisa 4/59), ebeveyn (İsra 17/23, Meryem 19/14,32) olmak üzere dört şekilde ele alındığını görüyoruz. Ayetlerde Allah’a itatten kastedilen, bizzat Allah’ın kendisine olmayıp, O’nun gönderdiği Kitab’a (Kur’an’a), Kur’an’ın emir ve yasaklarına itaattir. Resülüne itaat ise sağlığında bizzat kendisine, emir, yasak ve talimatlarına; vefatından sonra ise Sünnet’ine itaat anlamındadır [Kırbaçoğlu, 1993: 172].

Allah, kendi iradesiyle Peygamber’ini insanlığa rehberlik etmek üzere elçi olarak göndermiştir; böylece peygamberin karizmatik otoritesini yetkilendirmiş olmaktadır. Buna rağmen Allah kimseye kendi inançlarını başkalarına duyurma ve aktarma da zor kullanma yetkisini vermemiştir. İnsanın yapıp etmelerinin, iman etmesinin ya da yoldan çıkmasının kendi iradesine bırakıldığı, Kur’an gibi iyi ile kötüyü ayırıp açıklayan bir kitap geldikten sonra artık ferдин kendi bireyselliği ve özgürlüğü doğrultusunda hareket edeceği, peygamberin bile buna müdahale etmemesi gerektiği yine Kur’an’da (Yunus 10/108) belirtilmiştir [Gürses, 2001: 88].

Mü’min, Allah’ın mutlak hakimiyet ve otoritesini kabul ederek, buna boyun eğen kişidir. Kendi hürriyetini Allah’ın iradesine teslim ederek, O’nun emir ve yasakları çerçevesinde hayatına şekil verir. Kişi, insanı kendine çeken fakat kendisinin düzenlemediği Allah’ın tayin ve takdir ettiği bir gelecek üzerine bağlanmaya razı olur. Böylece dini iman, kişinin kendi kendisi hakkında ilahi iradenin belirlediği hakikate razı olmasıyla gelişen bir alçak gönüllülük fiilidir. Bir anlamda iman, kendi aczini bilerek, kendinin ilahi emirlerin uygulayıcısı olduğunu kabul ederek ve gereğini en güzel şekilde yerine getirmeye çalışmaktır. Allah’a itaati arzu etmek yeterli değildir. Allah ile insan arasındaki ittifak ve mutabakatın sağlanması insan psikolojisindeki zıt arzuların aşılmasına imkan veren fiil ve davranışlarla mümkün olur [Hökelekli, 1993: 164].

İtaat ulu'l emr için söz konusu olduğu zaman amir-memur ilişkisi çerçevesinde, karşılıklı hak ve sorumlulukla ulu'l emrin emir ve talimatlarına uymak, bağlılık ve saygıda kusur etmemeyi, karşılıklı haklara riayet etmek, ebeveyn için söz konusu olduğunda maruf çerçevesinde her türlü iyi muameleyi içerir [Ağırman, 1998: 19]. Bu konuda Kur'an'a baktığımızda itaat edilmeyecekler sınıfından* ve itaatsizliğin neticesinden* bahsedildiğini görmekteyiz [Akyüz, 1998: 206-207].

İtaat isteğe ve korkuya bağlı olarakta ortaya çıkabilmektedir. Allah'ın insanlara lütfettiği sonsuz nimetler karşılığında Allah'a duyulan minnettarlık ve şükran duygusu ile kişinin yüklendiği vazife ve sorumluluk karşısında Allah korkusu itaatde etkindir. Çünkü değerlerinin kaynağı olarak Kur'an'ı, otorite olarak Allah'ı seçen kişilerin iradeleri, onları belli kurallara uygun davranışlarda bulunmaya zorlar.

Beşeri açıdan itaat fiili, tabii ve bilinçli bir canlı olan insan için kaçınılmaz bir davranış biçimi olmakla beraber itaatın objesini seçme konusunda insan özgür bırakılmıştır. Din de, insanların hür iradeleri ile bağlandıkları bir oluşumdur. Ancak dinde zorlama yoktur. Kişi inandığı değerleri ve otoriteyi inkar etmeye ve inandığı değerlere aykırı tutum ve davranışlar göstermeye zorlanırsa irade hürriyetinden söz edemeyiz [Kasapoğlu, 1997: 58]. İtaatle ilgili ayetler incelendiğinde insanların Allah'ın dışında farklı konumda gördükleri bazı kişi ve gruplara itaat ettikleri görülmektedir.

* zanna uyanlar, (Al-i İmran 3/50; En'am 6/116,117), Şeytan (En'am 6/121), Allah yolunda uzaklaştıran ve saptıranlar (Ahzab 33/64,68; Zuhruf 43/54,55), Allah yolundan alıkoyan Ehl-i Kitab (Al-i İmran 3/99-104), kafirler, münafıklar (Al-i İmran 3/149,150), yalanlayanlar ve kötü ahlaklılar (Kalem 68/7-16), günahkarlar (Kehf 18/28, İnsan 76/23-25), şirke zorlayan ana-baba (Ankebut 29/8, Lokman 31/15)

* aşırılığa gidenler (Şuara 26/150-152) Yine Kur'an'da itaatın karşılığı olarak ecir (fetih 48/16), rahmet (Al-i İmran 3/132, Nur 24/56), kurtuluş (Nur 24/52), cennet (Nisa 4/13,69) , itaatsizliği neticesi olarak amelin iptali (Muhammed 47/33), sorumluluk (Nur 24/54), cehennem (Ahzab 33/66)

İslam'da kabul edilen genel ilkeye göre insan toplulukları kural olarak barış ve anlaşma içinde yaşamalıdır. Fert ve toplum arasında itaat statüsündeki münasebetin “maruf” çerçevesine girmesi gerekmektedir. “Bilinen, tanınan, yadırganmayıp benimsenen şey” anlamına gelen ma'rufun Kur'an da ki kullanılışları çerçevesinde “akıl kabul ettiği, dinin benimsediği insan tabiatının ve toplumun uygun gördüğü fiil ve davranış” şeklinde anlaşılması mümkündür [Alper, 2002: 445].

Devamlı akış halinde olan hayat ortamında insan tek başına değildir. İster istemez diğer insanlarla bir arada yaşamak zorundadır. İçinde yaşadığı gerçekler, aşılması güç durumlar karşısında bir takım birliktelikler kurmak mecburiyetinde bulunduğu insanlarla toplu halde yaşamak ve onlarla bir arada bulunmak, paylaşmak zorundadır. Dolayısıyla insana, yaşama kuralları yanında, şehircilik ve medeni hayatla ilgili bilgilerde verilmiştir. Buna bağlı olarak beşeri kendi cinsine itaati gerekli kılan sebeplerin başında “insanın, sosyal bir varlık oluşu”nun geldiğini söylemek mümkündür. Hz.Adem'den sonra eşi Hz.Havva'nın yaratılmasıyla ilk toplum hayatı başlamış, insanlar arasında karşılıklı ilişkiler ve haklar doğmuştur. Böylece bazı karşılıklı hak ve kurallara uyma zarureti, itaati sağlayan bir otoritenin varolmasını zorunlu hale getirmiştir [Ağırman, 1998: 160]. Allah'ın insanlarla iletişimini peygamberleri vasıtasıyla sağlamasıyla beşerin kendi cinsine itaat etme ihtiyacını görmüş oluyoruz.

Toplum içinde yaşayan insan, içinden geldiği özgür, bağımsız ve sorumsuz davranamaz. Böyle davrandığında toplumsal bir varlık olma niteliğini başka bir deyişle insanlığını yitirmiş olur. İnsan davranışlarını, toplumun geleneğinin, göreneğinin, törelerinin, dininin değer yargılarının ve yönetmeliklerinin ortaya koyduğu kurallara uymak zorundadır. İnsan, yaşamının başından sonuna kadar bu kuralların etkisi altındadır [Köknel, 1981: 121]. İtaat, boyun eğiş olarak tanımlandığında bunun sadece şekli bir boyun eğiş değil uyulması gereken emir, kural veya prensibe karşı menfi bir tavır takınmadan kalbin onu kabul etmesi, şayet icra gerektiriyorsa uygulamaya dönüştürülmesidir. Bu şekilde bakıldığında iman (inanç) ve ibadet kavramlarının itaat kavramı ile yakından ilgili olduğu görülür.

1.2. İtaat-İnanç İlişkisi

İnanç, bir kişinin herhangi bir hükmü kısmen ya da tamamıyla kabulü ya da reddi veya ondan şüphe duyması durumudur. İnançsız bir insan tasavvur edilemez. Çünkü insan kendini, değerini anlamak ve yaratıcı gücünü ortaya koymak için herhangi bir şeye inanmak zorundadır. Eğer biz hiçbir şeye inanmasaydık faaliyetler olmazdı. Bütün davranışlarımız inandığımız değerlerin hedeflerine ulaşmak amacıyla yapılır [Peker, 2000: 63]. İnsanoğlunun psikik yapısında bağlılık temayülü vardır. Muayyen şeylere bağlanmayı ve bağlandığı şeyleri yapmayı sever. Eğer her türlü bağlardan kurtulmuş bir ruh bulunsaydı mutlaka o da dışarıdan başka şeyler bulur ve ona bağlı kılardı kendisini [Kutub, 1974: 165].

İnançlar bir insanın psikolojik dünyasını kuran tuğlaları oluştururlar; pratik bakımdan bir insanın inanç ve tutumlarının bir arada meydana getirdikleri düzen, onun psikolojik dünyasının düzeniyle aynı şeydir. Bir psikolojik durumdan ötekine geçişte görülen devamlılığı inançlardaki bu düzen sağlar. Böyle devamlı yapılar bulunmazsa bir kimse her yeni durumdaki ihtiyaçları ve uyarıcıların durumuna göre yeniden şekillenirdi [Krech, 1980: 72].

İnanç kelimesi (iman, itikad, kanaat), türkçede inanmak fiilinden türetilmiş olup, hem kesin olmayan bir bilgi veya kanaat hem de müşahhas gerçeklere dayanan bir hükmün ifadesi olarak kullanılmaktadır. Böylece inanç, geniş anlamıyla ihtimalin bütün derecelerini içine almakla beraber, şüpheden ayrılmış olarak tam bir kabul ve tasdiki ifade eder. Yani inanç, bir insanın herhangi bir hükmü kısmen ya da tamamen kabul etme, reddetmesi veya ondan şüphe duyması durumudur [Peker, 2000: 61].

Çoğu kez inanç kelimesi iman kelimesi ile birbirine karıştırılır. İnanç, zihnin bir faaliyetidir. Her çeşit mefhumlar arasındaki münasebetlere taalluk eder. İman ise bir dinin akidelerini ve emirlerini ispat edilmiş hakikatler olarak inanmak ve kabul etmektir. İnanç daha umumi bir psikolojik olayın ifadesidir. İnançlar insanda bir yakın ile bulunurlar. İnançta şüphe yoktur. Hükümler müspet olsun menfi olsun, kesin olarak

verildiği zaman inanç vardır [Pazarlı, 1982: 19, 20].

İman, inançla kıyaslandığında daha hususi bir kavram olup dini sıfatını almaya daha çok hak kazanır. Yani iman daha ziyade bir dinle alakalı olarak kullanılır. İnanç ise dini bir kategori olmayıp, temelde hem Hristiyanlık'ta hem de İslam'da dindar insanın yaptığına inanma değil iman denir [Alper, 2002: 33].

Ancak iman, itaat anlamını içermekle beraber boyun eğmek, saygı ve tevazu göstermek anlamında itaatle eş anlamlıdır. İman itaat eyleminin sadece kalbi yönünü, itaat ise kalbi yönü yanında pratik yönünü de birlikte ifade eder [Ağırman, 1998: 25]. İman ile inanç arasındaki anlam karışıklığının biri de imanın zihni bir hükmü kabul etme manasındaki inanç boyutunun olmasıdır. İman bu inanç üzerine bina edilir [Alper, 2002: 34].

İnanç karşılığı olan “itikat” kelimesi ise, “bir şeye bağlanma, düğümlenip kalmak, doğrulamak” anlamlarını karşılamaktadır. Bu iki kelime de çoğunlukla biri diğeri yerine kullanılabilmekte ise de, ikincisinin anlam sahası daha geniştir [Hökelekli, 1998: 156].

İnanç kendi içerisinde derecelere ayrılabilir. Nitekim inancın dikkate değer dört aşaması üzerinde durulmuştur. Bu aşamalardan ilki dürtü-tepki aşamasıdır. Bu aşamada inanç belli inanç listelerini ezbere söylemekle sınırlıdır. Aslında bu dönem çocuklukta başlar ancak çocuklukta sona ermeyip, yetişkinlikte de devam edebilir. Pek çok yetişkinin inançları bu seviyede sınırlıdır. Mesela siz yarın yağmur yağacağına inanabilirsiniz. Ama bunu sadece ifadeyle yetiniyor, duygusal dünyanız üzerinde hiçbir tesir yapmıyorsa inancınız dürtü-tepki seviyesindedir ve kişi üzerinde bir etki meydana getirmeyen bir haldir. Bu şartlı cevap durumuna kişi çevrenin etkisi, taklit, otorite, sosyal baskı ve güvenlik arayışı gibi sebeplerden girer.

İnancın ikinci aşaması olan “zihni kapsayıcılık” da birincisine benzer. Kişi üzerinde inancın pratik sonuçları gözlemlenemez. Ancak inanç konusu hakkında zihin biraz daha meşgul olmuştur.

Üçüncüsü davranışsal görünümdür. Burada inanç kişinin davranışlarına yansır; onu etkiler ve yönlendirir. Kişinin fiilleri onun düşüncesini ortaya koyar.

Kapsamlı bir bütünleşme olan dördüncü durumda ise inanç tamamen hayranlık uyandırır. Burası inancın kemal noktasına geldiği durumdur. Kişi inancından dolayı en temel güdü olan yaşama içgüdüüne dahi muhalefet edebilir. İnancı uğruna ölüme giderken dahi yine inancı sebebiyle mutlu olabilir. Bu ayrımlar üzerinde duran Houston Clark inancın üçüncü ve dördüncü aşamasında imandan söz edilebileceği, ancak bu aşamalarda inanç değil iman kavramını kullanmanın daha uygun olduğunu belirtir [Alper, 2002: 32].

Dinin en önemli unsurları tanrı inancı, kutsal kitap ve vahiy anlayışıdır. Yüce bir varlığa inanan her mü'min bir kere inandıktan sonra bu inanç, psikolojik sistem içerisinde kendini gösterir. Mü'minin duygu, düşünce, mantık, idrak, kişilik ve davranış temeli üzerine oturan din, artık kültürel, toplumsal ve kişisel bir yapı kazanır [Gürses, 2001: 80]. Aile, kişinin dinini öğrendiği, dini duygu ve düşüncelerinin geliştiği ilk kurum olma özelliğini taşır. Küçük yaşlardan itibaren dini bir terbiye ile büyüyen kişide, dini inanç çok derin ve güçlü bir duygu olarak ortaya çıkar [Bilgin, 1997: 114].

Dindar insan, kendisini ilahi varlığa bağlayan ve O'nunla ilişkiye sokan belli inançların sahibidir. Sahip olunan bu inançlar aynı zamanda dini hayatın çekirdeğini oluşturur [Hökelekli, 1998: 74]. İnanç, insanın kendisi ve bütün kainat üzerinde hakimiyetini kabul ettiği, duyular üstü yüce kudret ve kuvvet sahibi bir varlık ve bu varlıkla insan arasındaki ilişkileri düzenleyen bir takım esaslarla ilgili ise, buna dini inanç denir. Böylece dini inanç (iman), kişinin dini konulardaki kabul, red ya da şüphe durumunu gösterir [Peker, 2000: 64].

Kur'an, insanların Allah'ın emir ve istekleri karşısında takındıkları tutumlarına, inanç ve davranışlarına değinir ve insanları inanç yönünden mü'min (inanan), münafık (inanmadığı halde inanmış görünen) ve müşriklerden (Allah'a şirk koşanlar) bahseder.

1.3. İtaat- İbadet İlişkisi

İbadet kelimesi, abede fiilinden masdar olup, boyun eğmekle beraber itaat etmek, kölelik yapmak, alçalmak, kulluk etmek, tapınmak, hizmet etmek anlamlarına gelmektedir. Burada isim olarak ibadet, itaat anlamı taşımaktadır .

İbadet, sözlükte boyun eğmek, itaat etmek, kulluk etmek, tapınmak, O'na karşı kulluk ve bağlılığını söz ve hareketlerle ifade etmektir. İbadet kelimesi, insanın her şeye hakim gördüğü, yüce ve üstün tanıdığı ve kulu olduğuna inandığı varlığa karşı boyun eğip saygı göstermesi, başışlanma dilemesi, itaat etmesi ve bu varlık karşısında, saygısızlığı bırakıp tam bir bağlanışla ona bağlanıp yönelmesi demektir [Hökekleli, 2002: 120].

İbadet boyun eğme ve teslimiyet noktalarında itaat ile eş anlamlıdır. Ancak ibadet, itaat manasını taşımakla birlikte sırf Allah'a karşı yapılması caiz olan özel bir itaat anlamı ifade eder. Çünkü “falan, filana ibadet etti” denemez. İbadet kelimesi ile ifade edilen itaat kavramı, sırf Allah'a karşı yapılması caiz olan kulluk ve itaat anlamını taşır [Pak, 1999: 91]. Mevdukiye göre de ibadet; kulluk ve itaat olmak üzere iki unsurdan oluşur. Kur'an'da bazı ayetlerde ibadet kelimesi sadece itaat anlamında kullanılmıştır:

“Ey Ademoğulları, ben size şeytana ibadet (İtaat) etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır.” diye bildirmedim mi? (Ya Sin 36/60)

Hiz. İbrahim “Babacığım, şeytana ibadet (itaat) etme; çünkü şeytan Rahman'a isyan etmişti” demişti. (Meryem 19/42)

Peygamber Efendimiz vefat ettiği zaman sahabe çok üzölmüş vefatına inanmak istememişti. Öyleki Hiz. Ömer'in buna tepkisi “Peygamber ölmemiştir, kim aksini söyleirse vururum.” demiştir. Bunun üzerine Hiz. Ebubekir “Ey mü'minler! Eğer içinizde Muhammed'e ibadet eden varsa işte O öldü. Yok, eğer onu gönderen Allah'a ibadet ediyorsanız biliniz ki O Hayy ve Kayyum'dur.” diyerek ibadette asıl unsurun Allah Teala olduğunu göstermiştir.

İnsanda tapınma eylemini gerçekleştiren asıl niyet, “bağımlılık şuuru”ndan beslenmektedir. Kendi varoluş imkanlarıyla tam ve mükemmel olmayan insanın, her şeyini kendisine borçlu olduğu mükemmel ve yüce varlığa karşı itaat ve yakınlaşma isteği, ibadetlerle anlam kazanmaktadır. Bağımsızlık duygusunun en üst planda tecrübe edildiği ergenlik ve gençlik dönemlerinde, ibadet görevlerinin yerine getirilişindeki ilgisizlik ve azalma açıkça müşahade edilebilmektedir. Sonuç itibari ile ibadet, bir “itaat” davranışıdır [Hökelekli, 1998: 234].

“Emirlere uymak, nehiylerden kaçınmak” diye formüle edilebilecek olan itaat imanın kalbe yerleşmesinden sonra gerçekleşir. Allah katında itaat sayılan her eylemin inanca dayalı olması vazgeçilmez kural olduğu gibi bütün işlerin özü ve dayanağı da imandır. Yani imani tezahür, aynı zamanda bir itaat tezahürüdür. Çünkü namaz kılmak, oruç tutmak en geniş ifade ile dini bir kurala uymak, itaat neticesi olarak ortaya çıkar. Öyleyse itaat sadece iç teslimiyet değil dıştan görülen şekli faaliyetlerde itaat sayılmaktadır [Ağırman, 1998: 92].

İslam amel ve iman olmak üzere iki yönden beslenir. Ameller, ibadet ve muamelattan oluşurken, iman insanın manevi yönünü, dinin inanç temelini oluşturur.

İnsan bütün varlığıyla yani hem ruhu hem de bedeniyle dini hayat yaşar. Vücut ile şuur hayatı birbirleriyle sıkı münasebettedir. Birinde meydana gelen bir hareket, diğerine de tesir eder. İnsan bedeni de Yaradanın bir eseri olarak belirli şekilde hareketle ve davranışlarla O’na karşı şükran sevgisini ifade etmelidir. Allah’a karşı kulluk ve bağımlılığımızı sözler ve hareketlerle ifade etmeye ibadet denir [Pazarlı, 1982: 189].

Kişi inancının şekli göstergesi olan ibadetleri formal olarak yerine getirirse bile eğer buna duygularıyla bütün benliğiyle katılmıyorsa yani iman-amel bütünlüğünü sağlayamıyorsa; bunun, dinin nihai hedef olarak benimsediği bir durum olduğu söylenemez. Eğer bu ikisinin birlikte oluşu, ahlaki değer ve meziyetleri güçlendiren bir hal alırsa o zaman dini değer ve normları benimseyen bir özellik kazanacaktır. Bu da işin içine duygu unsurunun girmesini gerektirir [Uysal, 1996: 119].

Aksiyon, gerçek inanç hakkında bilincin tanıklığından çok daha iyi bir işarettir. Harekete geçmeyen inanç, gerçek iman değildir. Sözde inananlar bazen haberleri olmaksızın imansızdırlar, buna karşılık, kendilerini imansız sanan bazı kimselerde farkında olmadan bir imanın saliki kalırlar [Guillame, 1970: 276].

İbadet bir dini davranış olduğuna göre, bu davranışın oluşmasında rol oynayan psikolojik amiller vardır. Bu açıdan ibadet, inançla içiçe ilişki içindedir. Öyleyse davranışın tutarlı olabilmesi için, dayandığı inanç temelinde tutarlı olması gerekir. İnanca ters düşen davranışlar, arzu edilen davranışlar değildir. Bu davranışlar kişinin kendisiyle uyum içinde olmadığı, kendisini rahatsız eden, tutarsız davranışlardır [Şentürk, 1984: 26].

İnsanlar hareket ve faaliyetlerini –bu hareketler ister dini merasimler, ister hayatını kazanma yolları, ister siyasi faaliyet olsun- kendi inançları ve tutumlarına göre yönetirler. Gerek Katolikler, gerekse Yahudiler Tanrıya ibadet ederlerken başa konulacak örtü hakkında birer inanca sahiptirler. Bu inançlar dolayısıyla, Ortodoks bir yahudi, sinagoga girerken şapkasını başına örter, buna karşılık bir Katolik kiliseye giderken başını açar [Krech, 1980: 225]. Müslümanlarda dini inançlarının örtünme anlayışına bağlı olarak mescidlere girer, ibadetlerini yerine getirirler.

Kişi, dini inancının gereği olarak Allah'ı sevecek, O'ndan korkacak ve O'na saygı duyacak, Allah'ın yaratıcı kendisinin ise Allah'ın yarattığı bir kul olduğunun farkına varacak, O'na itaat etme ihtiyacı ve bağlılık duyacak, O'nun verdiği bunca nimet ve imkanlar karşısında minnet hissiyle şükranda bulunmak isteyecektir [Kardavi, 1974: 80].

İnsanın dini inanç, duygu, düşünce ve ibadetleri bir bütünlük arzeder. Bu nedenle eğer kişide objektif olarak ortaya çıkan hareketler, ibadetler bulunmazsa, onun dini hayatı, subjektif dini duygu ve düşüncelerden, hülyalardan ibaret kalır ve bu kalan kısım artık din olarak nitelendirilemez. Ayrıca inanç faktörü nedeniyle, ibadetle diğer davranışlar arasında da bir bağlantı vardır. Kişi Allah'a inandıktan sonra bu inanca bağlı değerler sistemi içinde kendini disipline ederek, kabul ettiği değerlere göre davranışlarını uyarlamaya çalışır. İncanın etkisiyle Allah'a ibadet ederken nasıl dini bir emre uyuyorsa, aynı şekilde dinin yasaklarından kaçınmaya, dini normlara uygun

davranışlar göstermeye çalışır [Peker, 2000: 114].

Müslüman kendini bu dünyada kul olarak kavrar. Kendi yerini, yeryüzündeki konumunu kul olarak kavrayan insan, kendisinin Allah tarafından yaratılmış olduğunu anlar, bu anlayışını derece derece tüm evren, tüm varlığa sirayet ettirir. İnsanın kendini “kul” olarak idrak etmesi, onun sonuçlarını yerine getirme yükümlülüğünü de beraberinde getirir. Kul olma yalnız Allah karşısında acziyetini kabul etme, O’nun emirleri dışında veya O’nun emirlerine karşı vuku bulacak her türlü emir ve yasağı batıl sayma ve reddetme sonucu doğurur [Özdenören, 1992: 95].

Sonuç itibariyle ibadet bir “itaat” davranışdır. Allah’a bağımlılığın şuuruna ulaşmış insanın, bunun sonucuna içtenlikle şükran ve minnettarlık duyguları içerisinde katılmasını simgeler. İbadet ve dini uygulamalar sayesinde inançlı insan, kendi psikolojik tabiatının ve gündelik şuurunun normal işleyiş düzeninin dışına çıkarak, onu yerine getiren kişiye nazaran kendi bağımsız varlığını ortaya koyar [Hökelekli, 1998: 234].

Allah’la kul arasında hiçbir vasıtayı gerekli kılmayan ve sadece Allah adına yapılan bütün ibadetler islamın ideal hürriyetini temsil eder; insanı ideolojilerin esiri olmaktan uzak tutmayı amaçlar. Allah’a yapılan ibadet insan için kölelik değildir. Doğuştan toplumsal olan insan, toplumsal hayatın gereği olarak belirli bir hukuk ve siyaset sistemine, bir hayat tarzına uymak zorundadır. Bu zorunlu seçimini, Allah adına yaparsa yaradılış hürriyetine en uygun bir seçim yapmış olur [Bayrakdar, 1987: 18].

Asıl hürriyet ve bağımsızlık Allah’a samimiyetle kulluk etmektir. İnsanın kalbini, yaratıklara karşı kulluktan ve Allah’tan başka insanları köleleştirici her çeşit uydurma tanrılara ve putlara boyun eğmekten kurtaran tek yol, Allah’a kulluktur. Allah’a kul olmayan bir kimse her ne kadar hür ve bağımsız görünse de başkalarına kul, köle olmaya mahkumdur. Çünkü insanın kalbinde kendisine bağlanacağı ve rızasını kazanmak için gayret edeceği bir Allah’a ve bir mabuda kulluk etme, fitri bir ihtiyaçtır [Kardavi, 1974: 133].

İbadetin, itaat kavramı ile ilişkisi emri verenin emrine uymak, boyun eğmek noktasında kesişmektedir. Mü'min kişinin inandığı Allah; herşeye gücü yeten, kul ise aciz bir varlık olduğuna göre O'nun emir ve yasaklarına uygun davranmak gerekmektedir. İbadetlerde Allah'ın emri olduğuna göre, mü'min ibadet ederken Allah'a itaatini göstermiş olmaktadır.

Kalbin temizliğinin sağlanması ya da korunması Allah'ın sağladığı fitratı korumak olduğuna göre bu da ancak Allah'a itaatle gerçekleşir. Allah'a itaat etmek aynı zamanda kalbin bu davranışı kabul etmesi demektir.

İbadetler kalbin temizliği için gerek-şarttır. Mesela namazın ruhuna uygun tavır takınmak, namazın ruhuna uygun olmayan tutum ve davranışlardan sakınmak ve kaçınmak manevi temizliktir. Oruç ta ise duygu ve düşünce temizliği, günahlardan uzak durma şeklinde manevi temizlik sözkonusu olmaktadır.

1.4. Kalp Kavramının Mahiyeti

İnsanla ilgili düşünceler bir bütün olarak ele alındığında, insana ait en önemli kavramlardan birinin kalp kavramı olduğu görülmektedir. Ancak bu kavramın ele alınış şekline dolaylı olarak kendisine zaman zaman farklı anlamlar yüklenmiş, bu da yanlış anlamalara yol açmıştır. Kalbin düşüncenin merkezi mi yoksa duygunun merkezi mi olduğunu anlamak için önce kelimenin ne anlama geldiğini genel düşünce ve islam düşüncesi açısından ele almak gerekmektedir. Tanımının yanında kalbin önemi, özellikleri ve fonksiyonlarının ne olduğunu vermek kavramın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1.4.1. Genel Psikolojide “Kalp” Kavramı

Psikoloji ilminin oluşmasında ve gelişmesinde etkin olan bilim adamlarının büyük bir çoğunluğu, 18.yy Aydınlanma Felsefesinin din _____ üzerinde bıraktığı menfi etkilerin

tesirinde kalarak dine karşı önyargılı bir tutum sergilemiş ve insanın materyalist bir bakış açısı ile değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Önceleri ahlak veya felsefe disiplini içinde, insanı iyiye ve güzele yönlendirmek için onun ruhunu anlamayı kendisine gaye olarak seçen bu bilim dalı “Aydınlanma” dönemiyle birlikte adeta ruhun varlığını inkar etmeye yönelmiştir [Songar, 1976: 15]. Psikolojik olayları düşünme gücüne dayanarak, mantıkla açıklamaya çalışmışlar. Ancak 19. yy’da pozitif bilimlerdeki metodik gelişmeler sosyal bilimler alanına da tesir etmiş, özellikle psikoloji alanında deneysel yöntemler kullanılmaya başlanmıştır.

Modern psikolojinin konuya bu şekildeki yaklaşımı, insanın davranışlarını yönlendiren duygu, idrak gibi fonksiyonların, beden maddi yapısı içinde aranması gerektiği sonucunu doğurmuş ve neticede “beyin” bütün fonksiyonların merkezi kabul edilmiştir; psikoloji, bir “ruh bilimi” olmaktan çıkmış ve beynin fonksiyonlarını inceleyen bir bilim dalı haline gelmiştir [Ergül, 2000: 135].

Batı dünyasında kalp hakkındaki görüşlerini ortaya koyanlardan en meşhuru Pascal’dır. Pascal “Düşünceler” adlı eserinde: “itikad ve inanç meselelerinde aklın rolünü tamamen inkar ederek Allah’ı hisseden kalp’tir, akıl değil. Biz hakikatleri yalnız akılla değil kalple de biliriz ve kalp yoluyla ilk ilkelere yani metafizik kavramlara ulaşırız. Aklın bu alanda yapacağı iş yoktur. Esasen akılda kalbin ve iç güdünün bu bilgisine dayanmak zorundadır. İlk prensipler önce hissedilir, sonra önermeler bundan çıkarılır, ardından da herşey aydınlığa kavuşur; her ne kadar farklı yollardan olsa da” demiştir.

Kalp, aklın ötesinde bir zeka, bilinçaltı düzeyinde etkinlik gösteren bir bilme biçimi ve evrenin sonsuz niteliklerini kucaklayabilecek kadar geniş olan insan yeteneğidir. Akıl bizi sadece bir yere kadar getirebilir. Mesela akıl; iman, umut ve aşk hakkında düşünebilir ama bu nitelikleri bütünüyle deneyimleyemez. Bu kalbin işlevidir. Kalp, niteliksel bir evreni anlayabilen bilme yeteneğidir [Helminski, 2001: 106].

E.F.Schumacher’e göre modern çağın maddeci bilimciliğine gömülmüş birisi için, kalp hiçbir anlam ifade etmemektedir. Çünkü böyleleri insanı sadece gelişmiş bir hayvan olarak gördükleri için hakikatin kalp ile değil beyinle keşfedileceğinde ısrarlıdırlar [Schumacher, 1992: 60]. Duygular belli bir amaca hizmet eder, hareketlere

güdü sağlar ve biz hareketlerimizi o anda hissettiğimiz şeylere göre yaparız ve de açıklarız. Masayı yumruklamayı o anki öfkeye bağlama, konuşmaktan çekinmeyi o anki endişeye bağlama gibi. Duygular eylemlerimizi düzenler, ne istediğimizi ve ne istemediğimizi bize söyler. Belirli bir şekilde hareket etme eğilimini de birlikte getirirler. Duygular motive olarak işlev görebilirler; sıkıntısı olan ya da korkmuş bir çocuk rahatlık ve güven arar ya da yardım istemek için ağlar; ve insanlar sevdiklerinin yanında olmak ister. Yani tek başına mantık/akıl yeterli değildir [Butler, 1998: 80].

Öyle anlaşılıyor ki akıl/kalp tartışmasının temelinde yatan gerçek, insanın manevi boyutuna parçacı yaklaşımdır. Böyle bir anlayış yerine Kur'an'ın gösterdiği gibi kalbin merkeziyetini kabul ederek, diğer fonksiyonları kalbin emrine vermek daha emin bir yol olacaktır. Maddi kalp, damarlar vasıtasıyla, maddi vücudun tamamına hakimiyet kurarak uzuvların canlılığını temin etmede merkezi bir özelliğe sahip olduğu gibi bu et parçasıyla doğrudan ilgili olan ve insan maneviyatının (nefs) çekirdeğini oluşturan kalbinde nefsin sahip olduğu tüm yeteneklere hükmedebilen bir yapıda olduğu söylenebilir [Akgül, 2000: 464].

Kalp bir bakıma, sorumlu bir varlık olan insanın ifadesi iken aynı zamanda aralarında fonksiyonel bir bağlantı bulunan akli da ihata etmektedir. Kalp dışı ait bilgiler de duylara ve akla dayanır [Sunar, 1972: 30]. İş göremez bir kalbin, akletme fonksiyonu da olamayacağına göre manevi kalple cismani kalbi içiçe düşünmek ve manevi kalbin akletme melekesiyle, cismani kalple beslenen beynin bir şekilde irtibatlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu yaklaşım, insanda kalp ve akıl olarak çift başlı bir yönetimden çok, tevhidi bir yönetimin varlığını ortaya koyması bakımından önemlidir [Akgül, 2000: 511].

İslam tasavvufu insan şahsiyetini nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefsi mutmainne olmak üzere üç mertebeye ayırır. Psikoloji ise id, ego, süper ego şeklinde üç tabakaya ayırır. Şahsiyetin nefse benzetilen tarafı onun bu şekildeki ayırımından kaynaklanmaktadır. Şahsiyetin, nefse benzetilen tarafı onun bu şekildeki ayırımından kaynaklanmaktadır. Bu ayırım Freud'a ait olmakla beraber bu alanda söz sahibi diğer yazarlarda bu üçlü ayırımı kabul ederek eleştirilerde veya katılımlarda bulunmuşlardır. Her iki ayırım şeklini

karşılaştırarak İd'e ruh, nefis; Ego'ya kalp; Süper ego'ya da vicdan diyebiliriz. Kişiliğin ayrılmaz bir parçası olan değerleri tercih etmede, benimsemeye, kabul ve reddetme de, bu değerlerin ardındaki otoriteye, güce iman ve tasdikte hep kalp rol oynar. Hangi inanç ve düşüncenin hareket ve davranış kalıbına döküleceğine karar verir. Kalbin psikolojideki karşılığı ise egodur [Kasapoğlu, 1997: 66].

İd, psişenin en alt tabakasıdır, doğuştan vardır ve içgüdüleri ihtiva eder. Diğer iki unsur çalışma gücünü bundan alır.

Ego, insanın bedensel yapısıdır, ruhsal ve toplumsal işlevleriyle kurduğu iletişimden gelen iletilerin çözüldüğü, anlaşıldığı, yorumlandığı katmandır [Köknel, 1986: 139]. Ego, çocukta yavaş yavaş iç benden ayrılır, gelişir ve kişiliği ifade eder. Dış dünya ile ilişki kuran, bilince gelen duyuşları izlenimleri birbirine bağlayan bu kısımdır. Çocuk büyüdükçe, geliştikçe egodan ayrılan bir kısım, otomatik olmaya ve egoyu kontrol etmeye başlar ve alışkanlıklar bütünü meydana getirir. Bu alışkanlıklar terbiye, eğitim, anne-babanın kazandırdığı alışkanlıklardır. Kişinin bağlı olduğu toplumun idealini ifade eder ve kişi bu ideali çizerken ona kendi isteklerinden de bir şeyler katar. Ego, bu istekleri üst bene uygun olduğu ölçüde tatmin eder. Eğer insan psikolojik denge halinde yaşamak istiyorsa, hem iç benin hem de üst benin isteklerine göre kendini ayarlamak zorundadır. Üçünün bir olması ve iç benle üst benin Ego'da erimesi, Ego'nun tam sağlıklı olduğuna işarettir. Normal bir insan da iç ben ve üst ben birbirine uyar ve üçü bir bakıma bütündür. Ancak çatışma hallerinde ayrılık baş gösterir [Arkun, 1978: 143].

Ego'da düşüncelerin birbirleriyle ilişkilerinde katı kurallar görülür, dürtüler doyumsuzca doyum bulma yoluna gidemezler. Onlardan gerçekliğin gereklerini ve bunun ötesinde süper egodan kaynaklanan Ego'nun davranışlarını belirlemek isteyen tinsel ve ahlaki yasaları gözönünde bulundurmaları beklenir. Sonuçta dürtüler, yabancı yapıdaki oluşumlar tarafından beğenilmemek tehlikesiyle karşılaşır, eleştiriye uğrar, reddedilir ve üzerlerinde yapılacak her türlü değişikliğe boyun eğmek zorunda kalırlar [Freud, 1989: 15]. Bilgi ve zihin kontrolüne sahip ego, idden bağımsız olamaz ve gücünü ondan alır, organizma ile dış çevre arasında aracı konumdadır.

Ego, akıl yürütücü hareketler halinde kendini ifade eden beyin faaliyetleridir. İd'in ilkel istekleri ne olursa olsun hakikat üstün gelmelidir. Davranışlarımızı düzenleyen iki sistem vardır: İç güdüsel ihtiyaçlarıyla id ve akıl yürütmenin maharetlerini kullanmamızı sağlayan ego. Süper ego, ego işlevinin bir üst gelişmiş basamağıdır. Süper ego bir şahsın çocukluğunda ebeveynleriyle olan özdeşleşmesinin bir sonucu olarak kabul ettiği ve daha sonra sosyal yaşantılarını temel alarak biraz değiştirdiği değerleri ifade eder. Ego işlevleri, süper egonun bu hareketlenmelerini kontrol etmeli ve olgunlaştırmalıdır. Dolayısıyla daha ham materyallerden makul ve gelişmiş "ahlak" değerleri üretmelidir [Arkonaç, 1993: 366].

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşıldığı gibi Freud, duygusal-güdüsel ahlak gelişmesini id, ego, süper ego ilişkilerinde ki denge kavramına bağlamaktadır. Ego, kişinin çevreyle etkileşimi sırasında ortaya çıkan kişiliğin gerçekçi ve ussal ögedir. İd'in isteklerine ancak egonun amaca yönelik işleyişi doyum sağlayabilir. Bundan dolayı id, sürekli olarak isteklerini karşılaması için egoya baskı yapar. Bu baskı, bilinçaltı id isteklerinden toplumca kabul edilenlerin bilinç düzeyine çıkmasına izin verdiği halde diğerlerini bastırma mekanizmasını kullanarak bilinç altında tutar. Egonun hangi isteklerinin bilinç düzeyine çıkmasına izin vereceğini, hangilerini ise bilinç altında tutmak gerektiğini belirleyen süper egodur [Kağıtçıbaşı, 1985: 246]. Psikolojide ki savunma mekanizmaları egonun diğer iki unsurla mücadelesinin neticesinde ortaya çıkmıştır.

1.4.2. Din Psikolojisi'nde "Kalp" Kavramı

Arapça bir kelime olan kalp, kalebe fiilinin masdarıdır. Sözlükte birşeyi bulunduğu halden bir başka hale çevirmek, bir şeyi ters yüz etmek, değiştirmek veya değişkenlik anlamına gelir. Kalbe kalp denmesinin sebebi, çeşitli etkiler sebebiyle sürekli bir değişim içinde bulunmasından yada insanın maddi ve manevi varlığının özünü oluşturmasındandır. Vücutta kan devaranını gerçekleştirme ve irade, idrak, duygu ve bilgi gibi manevi dinamikleri, aksiyon haline çevirebilmesi sebebiyle de bu ismi aldığı

söylenbilir [Ergül, 2000: 96]. Kalp, imanda kesin olan ve şüphe kabul etmeyen bir bilgiyi elde eden kabiliyet, inanan, duyan ve fesatlardan sıyrılmış olan vicdan ve akıl yoludur [Pazarlı, 1980: 82]. Aynı zamanda idrak ve anlama merkezi, düşünme ve kavrama gücü ya da akıl anlamlarına gelir.

Kur'an'da yaklaşık 140 yerde geçen "kalp" kavramını sufilerin başlangıçta anlama ve idrak manasında kullandığı, sonraları derinlik kazandırarak "gönül" anlamında da kullandıkları görülmüştür. Kalp, ruhun gayba bakan merceksiz gözüdür, ruhun bir algısı, bir duyusudur, temizliği nispetinde algılar [Aydın, 1988: 243]. Kalp, imanın madeni olup sadr onun derisidir. Akıl nurunun mahalli ve görmeklik mahallidir. Kalbin iki kapısı vardır. Bir kapısı hissedici kuvvetler; duygular alemine açılır, bir kapısı da gaibler alemine açılır [Safer Baba, 1998: 156].

Gazali, insanın mahiyetinin ne olduğunu daha iyi ortaya koymak için ruh teriminin anlamını ve bunun kalp, nefis ve akıl terimleriyle ilişkisini incelediği İhya'nın "Acaibu'l Kalp" bölümünde bu dört kavramın psikolojik, ahlaki ve epistemolojik bakımdan aynı anlama geldiğini ileri sürmüş, zaman zaman ruh yerine öteki kavramları kullanmıştır [İslam Ansiklopedisi, 1996: 501].

Kalp kelimesine iki mana veren Gazali, ilk olarak kalbi, insanın sol tarafında sol memenin altına doğru yerleştirilen çam kozalağı (sanavberi) şeklinde bir et parçası olarak tanımlar. Cismani olan bu kalp insanlarda olduğu gibi hayvanlarda hatta ölülerde de bulunur. Kalbin fiziki yapısı, dokusu ve hareketli olma özellikleri itibariyle bedendeki diğer uzuvlardan farklı olan ve vücutta kan deveranını gerçekleştirmek suretiyle insan hayatının devamını sağlayan et parçasıdır .

İkincisi ise, birincisinin melekut boyutu ve aynı zamanda şuur, vicdan, idrak, duygu, akıl, irade gücünün merkezi olan ruhani bir varlıktır. İnsanın asıl hakikati (benliği) bu kalptir. Allah'a muhatap olan, sorumlu tutulan, ceza gören, mükafat alan hep bu nurani cevherdir. Kur'an'da, Kur'an ilimlerinde, din ilminde, ahlak ilminde ve edebiyatta kalp denilince bu ikinci mana kastedilir. Cismani kalpte sanki onun bineği ve yeridir.

Gazali, insanın kendisini diğer yaratıklardan ayıran şerefi ve fazileti Allah'ı bilmesine bağladığı için insan da ikinci anlamdaki kalbin Allah'ı bildiğini, O'na yaklaştığını, O'nun için çalışıp O'na koştuğunu söyler. Kalp, organları alet olarak kullanır [Bolay, 1976: 201]. Ragıp el İsfahani ve diğer tefsir alimleri ayetlerde geçen kalp kelimesinin başlıca anlamlarını şöyle gösterirler:

1. Ruh. "Kalpler gırtlaklara gelmiştir." Ahzap33/10
2. Bilgi ve kavrayış. "Geçmişte bazı kavimlerin başına gelenlerde kalbi olanlar için bir ibret vardır." Kaf 50/3
3. Cesaret. Ali İmran 3/126
4. Gönül
5. Vicdan [Dönmez, 1997: 523].

İnsan bütün bilgi vasıtalarını duyu, akıl, haber olarak hepsini kullandıktan sonra bir değerlendirme yapar, seçimde bulunup karar verir. İşte bunun yapıldığı yer gönüldür, kalptir, akıldır, vicdandır. Kalbi bir değerlendirme merkezi kabul edersek insanın düşünmesi, tefekkürü, hatırlaması, aklını, hafızasını kullanması gibi faaliyetlerde bulunması, bu faaliyetlerin merkezi ve organı durumundaki nitelikler ve yetenekler insanın manevi yapısının diğer alanlarını oluşturur. Aklın yeri beyindir ama etki alanı kalptir [Gölcük, 1996: 41].

Kalp, kişiliğin merkezi ifadesidir, şehirdeki vali gibidir. Kişiliğin alt ve üst unsurları arasındaki ilişkileri düzenler, örgütler, kişiliğin bütünleşmesini ve tutarlılığını sürdürebilmesini sağlar. Kalp bir duyguyu, bir düşünceyi seçtiğinde kişilikte bunların tesiri hissedilir. Kalp kişiliğin yürütme organı gibidir, bireyin eylemlerini denetler, çevresinde hangi nesnelere ilişki kuracağını seçer, hangi içgüdü ve eğilimlerin ne biçimde doyum sağlaması gerektiğine karar verir [Kasapoğlu, 1997: 66].

Bir televizyon cihazına benzetilebilecek olan kalp, halden hale girerek aynı anda iman, nifak ve inkar frekanslarında yayın yapabilme, sahibine söz konusu tüm frekanslara uygun amel ettirebilme kapasitesine sahiptir. Yayın yapacak frekansın seçiminde etkili olan ise kişinin anten mesabesindeki kulak ve gözlerini yönelttiği ilahi-nefsani vericilerdir. İlahi kaynaklı vericilere yöneldiğinde, kişiye akıl, düşünce ve vicdana dayalı hareketler yaptıran kalp, nefsanî vericilere yöneldiğinde kişiyi arzu ve

tutkularına göre hareket ettirecektir [Sülün, 2000: 363].

Gerek Kur'an'ı Kerim gerekse hadislerde kalp kelimesi en geniş anlamda insanın bedeninin ve bedensel niteliklerinin ötesinde, onun ruhu, aklı, vicdanı, bilgi ve kavrayışı, niyeti, duyguları ve genellikle manevi yapısı ve yeteneklerini bir bütün olarak ifade eden oldukça kapsamlı bir kavram olarak kullanılmıştır. İslam bilginleri özellikle ahlak alimleri ve mutasavvıflar kalp temizliğine, kalbin geliştirilmesine, günahlardan arındırılarak iman, bilgi ve ahlaki erdemlerle bezenmesine büyük önem verirler [Dönmez, 1997: 523].

Allah'a yakınlık için çalışan beden değil kalptir. Buradaki kalp duyuların onu anlamayacağı Allah'ın sırlarından bir sır ve letafettir. Bazen buna ruhi insan, bazen de "nefs-i mutmainne" denir. Şeriatte ise buna kalp denir [Gazali, 1963: 123].

Kur'an'ın kalbe izafe ettiği fiiller şu şekilde gruplandırılmıştır:

1. Kalbe fiil formu kullanılarak isnad edilen ameller
2. Kalbe isim formu kullanılarak isnad edilen ameller
3. Bazı ameller direkt olarak yapılmamakta aksine Allah'ın, -ya da kişinin bazı davranışlarının kalp üzerindeki etkisinden dolayı ortaya çıkar.

Kur'an'da geçen ve kalbin özellikleri, fonksiyonları demek olan kalbin vasıfları oldukça önemlidir. Kur'an kalbe dair bu vasıfları bazılarını menfi karakterlerde tavsif ederken* ve bazılarını da kalbe olumlu anlamda* isnad ettiğini görmekteyiz.

4. Kalpte bulunabilecek diğer bazı vasıfları son dipnotta görebiliriz. [Sülün, 2000: 199-201].

* Kalbin öfkesi (tevbe 9/5), muhkemleştirilmesi (Kehf 18/4), paslanıp (Mutaffifin 83/14) mühürlenmesi (Araf 7/101, Yunus 10/74, Rum 30/59), devamlı değişmesi (Nur 24/37), anlama (En'am 6/26, Araf 7/179, Tevbe 9/87,127, İsrâ 17/46, Kehf 18/57, Münafikun 63/3), akletme (Hacc 22/46), düşünme (Muhammed 47/24), şüphelenme (Tevbe 9/45,110), öğrenme (Tevbe 9/193), karar verme (Bakara 2/225), şiddetle reddetme (Tevbe 9/8), paralanma (Tevbe 9/110), katılma (bakara 2/74, En'am 6/143), körelme (Hacc 22/46), ürperme (Enfal 8/2, Hacc 22/35), dehşete kapılma (Ahzap 33/10), korku gereği korunma (Hacc 22/32, Hucurat 47/3), yumuşayıp eğilme (Hadid 57/16), Zümer 39/23), iman etme (Maide 5/41), itminan (Bakara 2/263, Maide 5/113, Enfal 8/10, Rad 13/28). Mühürlü (Bakara 2/88, Nisa 4/155), beğenmez (Nahl 16/22), günahkar (Bakara 2/238), dağınık (Haşr 59/14), katı (Maide 5/132, Hacc 22/53, Zümer 39/22), dehşet içinde yutkunan (Gafir 40/18)

* (Mü'minun 23/60), mutmain (Nahl 16/106) sıfatlarını kalbe olumlu anlamda isnad etmektedir.

*İman (Hucurat 49/14, Mücadile 58/22), maraz (Bakara 2/10, Maide 5/52), kin (Haşr 59/10), pişmanlık (Ali İmran 3/156), eğrilik (Ali İmran 3/7-8), rahmet (Hadid 57/27)

Mustafa Sabri Efendi, aklın kalpte olduğu tarzındaki görüşün Aristo Felsefesi'nden alındığını belirterek bunun islam düşüncesiyle bağdaşmadığını savunur. O'na göre akılla kalp ayrı şeydir. Zira Kur'an'da anlama işini kalbin yaptığı ve bununda aklın bir fiili olduğu bildirilmektedir [Yavuz, 1989: 244]. Kur'an'ı Kerim esrarlı bir üslup güzelliğiyle kalple akıl arasında ilişki kurmuş, iş göremez hale gelen bir kalbin akletme fonksiyonunun da olamayacağına işaret etmiştir.

“Yeryüzünde gezmiyorlar mı ki? İdrak edecek kalpleri olsun, işitecek kulakları olsun. Çünkü gözler kör olmaz. Fakat gönüllerde olan kalpler kör olur.” (Hacc 22/46)

Demek ki manevi, kalp baş ve gövde (sinir sistemi) içinde saklı ruhi bir duygudur. İşte kör olan da budur [Sağlam, 1992: 337].

Vücutun en ücra köşelerine kadar uzanan damarlar vasıtasıyla bedeni saran ve onu kan deveranıyla canlı tutan maddi kalp, fonksiyonları itibariyle bedeninin tamamına hakim ve idareci konumda olduğu gibi manevi kalpte insanda ki tüm manevi güçlerle bağlantılı olması ve onları kumanda etmesi bakımından bir yönetici durumundadır. Yönetimde prensip olarak personelin başarısı ya da başarısızlığı yöneticiye nispet edildiği gibi insanın maddi manevi tüm fonksiyonlarından da kalp sorumludur [Ergül, 2000: 110].

Mutasavvıflar insanların işlerinin kusurlu olup olmadığını anlamak için nefis muhasebesini gerekli görmüşlerdir. Organların fiilleri, kalpten gelen mesajların bir görüntüsüdür. Bundan dolayı kalbin ve keşfin sırlarını öğrenmek ahlak için önemlidir. Çünkü ahlak; ferdi şekillendirir, onlara ruhen ve bedenen mutlu kılacak yolları gösterir. İnsanı her türlü aşırılıklardan denge noktası olan orta bir noktaya getirir. Duygu dünyasıyla akıl dünyası arasındaki uyum ve düzeni sağlar. Böyle bir uyum içinde olan insanın hem ruhen hem de vicdanen bir huzur ve manevi bir itmi'nan içinde olduğu görülür [Erdem, 2002: 29]. nsanın kalbinden sudur eden her sıfatın organlar üzerinde yansımaları görülür. Organlar kalbin isteği ve mesajları olmadan hareket etmez. Organlar üzerinde kalbin tasarrufu çoktur, adeta onun emrindedirler. Tüm bunlardan dolayı, kalbin düzeltilmesi, kınanması veya hesabının bilinmesi gerekmektedir [Suphi, 1969:

195].

Hız. Peygamberin (sav) hadislerinden de anlaşılacağı gibi maddi kalple manevi kalp birbirinden ayrı düşünülemez. “Dikkat ediniz! Bedende bir et parçası vardır ki o iyi olursa bütün beden iyi olur. Bozuk olursa bütün bedende bozulur. İşte o, kalptir.”(Buhari, İman, 39). Muhasibi vazifelerin şuuruna kalp ile ulaşıldığını düşünmektedir. Yüksek değerler kalp ile duyulur. Eğer organlar kalp tarafından yönetilirse davranış ahlaki olur. Çünkü, “Allah kullarının kalplerine önem verir.” Muhasibi’de insanın bilen, duyan, aşkın alem ile, zamanın ve mekanın ötesi ile insanın bağlantısını kuran, kurduğu bu bağlantıyı insanın etkinliğini biçimlendirecek hale sokan güçlerin toplamıdır [Aydın, 1976: 49].

Muhasibi’ye göre psikolojik hayatın merkezi kalptir; duygu, düşünce ve irade gibi bütün ruhi fonksiyonlarda buradan açıklanır. Kalp; akıl, nefis ve şeytandan gelen etkiler (havatır) çerçevesinde bir davranış ortaya koyar. Kalbe gelen uyarıcılar orada bir duygu, düşünce, arzu ve kararın oluşmasına yol açar [Hökelekli, 1998: 29].

Anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi insanın maddi yapısıyla manevi yapısı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Dünyevi şartlar altında, insanın manevi yönünün fonksiyonlarını yerine getirebilmesi ancak maddi varlığının sıhhatiyle gerçekleşir. Bu bakımdan manevi kalple cismani kalbi iç içe düşünmek ve manevi kalbin akletme melekesiyle, cismani kalple beslenen beynin irtibatlı olduğunu düşünmek mümkündür. Netice itibarıyla tüm insani fonksiyonların kalp tarafından iyi bir iş bölümüyle yönetildiklerini söyleyebiliriz.

Bu iş bölümünde göze görme, kulağa işitme görevi verildiği gibi beyne de akletme görevi verilmiş olabilir. Böyle bir yaklaşım, insanda akıl ve kalp olarak çift başlı bir yönetimden çok tevhidi bir yönetimin varlığını ortaya koyar [Ergül, 2000: 11].

Kalp, duygu, duygulanım ve düşünme süreçleriyle dini değerler ve insanın varoluşsal arzuları arasında bir katalizördür [Sayar, 2000: 15]. İslam alimleri tarafından insanın “bilen ve idrak eden yönü” diye vasıflandırılan kalp, Kur’an’a göre de bilgi edinmenin odak noktasıdır. Kalbin akletme, anlama, tefekkür, tedebbür gibi fonksiyonlarının yanısıra vahiy ve ilhamın mahalli olması onun dini anlamda merkezi konumunu ortaya koyar [Ergül, 2000: 240].

“Allah hiçbir kimsenin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır.” ifadesine bakılırsa Kur’an’ın kalp lafzını insanı idare eden temel mekanizma kabul ettiğini anlamış oluruz. Bazı ayetlerden (Hacc 22/46, Ahzab 33/4) bu mekanizmanın, göğüs boşluğunda yer alan kozalakvari cisim olduğu intibai ediniliyorsa da Kur’an’ın kalbe yüklediği fonksiyonlar bu anlayışı teyid etmez. Çünkü kalp insanın herşeyi sayesinde aklettiği, anladığı, kavradığı organ olup tasdik, zann, yakin, tefekkür, tezekkür gibi şeyler kalbin fonksiyonudur. Nitekim Cürcani’de kalbi bilen, algılayan, muhatap alınan, azarlanan ve kendisinden talep edinen şey olarak tarif eder.

Gazali’de de kalp şahsiyetin merkezi organıdır. İbn-i Arabi’ye göre ise kalpte dalgalanma olduğu için Allah kalbi kendi hakikatinin gerçekleştirilmesini insana yakınlaştırmak için bir özlem yeri olarak yaratmıştır. Eğer bu özlem yeri akli yetide olsaydı, kişi sabit bir hal içinde görünürdü. Ama kalpte olduğu için daima dalgalanmayla karşı karşıyadır. Kalp, Rahman’ın iki parmağı arasında olduğu için onun durumunun bir halde kalması gerekir [Helminski, 2001: 113]. İlahi ışığın tahtı, kalptir. Marifetullah’a onunla erişilir. Ölümlü insan bedeninde, manevi alemlerden geçen enerjinin merkezi olan yegane organdır, manevi gelişmenin yolunu açar. Allah kalbi kendisinin sığıdığı yer olarak tamamlamıştır. Peygamber de kalbin “Allah’ın evi olduğunu söylemiştir (Sayar, 2000: 80).

Akıl, insanın en önemli kabiliyeti olmakla beraber yalnız kendi başına çalıştığı zaman spekülatif kalır, ancak insanın diğer kabiliyetleri ve bilgi aktarı ile birlikte çalışırsa sıhhatli neticeler ortaya çıkar. Çünkü insan bir davranışında bütünü ile vardır. İnsanın tek tek kabiliyetlerinin yalnız başına başarılı olamayacağından dolayı Allah, insanın ayrı ayrı değil, kabiliyetlerin toplamına hitap etmiştir [Aydın, 1976: 47]. Muhasibi’de bu bütünün adı kalptir.

Kur’an-ı Kerim’de aklın isim olarak zikredilmemesi ve “düşünüp bir sonuca varma, anlama ve ibret alma” anlamında ki “akletme” fiilinin kalbe nispet edilmesi (Tevbe 9/87, Hacc 22/46) aklın, kalp kelimesinin müteradifi olmaktan çok kalbin en önemli işlevi olan idrak melekesinin adı olduğu sonucuna götürmektedir [Ergül, 2000: 110]. Ebu Hanife başta olmak üzere bazı alimler aklın insan bedenindeki yeri olarak beyni göstermişlerse

de çoğunluğa göre aklın mahalli kalptir. İmam Şafii ve bir grup ilim ehline göre ise aklın yeri kalptir. Kur'an'da ve tasavvufta zihni fonksiyonların yeri kalp olarak kabul edilmiştir [Uludağ, 1989: 246]

Kelamcılarının çoğu, akletmekle ilgili bazı ayetleri (Hacc 22/46) delil göstererek akılla kalp arasında sıkı bir ilişkisinin bulunduğunu, hatta aklın kalpte olduğu görüşünü benimser. Bazıları ise akılla beyin arasında ilişki kurarak akli fonksiyonların beyin vasıtasıyla gerçekleştirildiğini savunur. Bunlardan ikincisini benimseyenlere göre aklın yeri beyindir fakat aklın eseri kalpte ortaya çıkar, böylece gözün güneş ışığı sayesinde nesnelere görmesi gibi kalpte akıl ışığıyla bilgileri alır.

1.5. “Kalp Temizliği” Kavramının Psikolojik Tahlili

İslam, kalbi şahsiyetin merkezine oturttuğu için, onun faaliyetlerine önem vermiştir. Nasıl sağlığımızı korumak için tıbbi bilgilere, doktor reçetesine ihtiyacımız varsa kalbi korumak içinde ahlaka ihtiyacımız vardır. Çünkü ahlak ruhun gıdası, kalbin huzur kaynağıdır. Kalbin selim olması insan tabiatından, psikolojisinden çıkarılan fiillere dayanır.

Fiil ve hareket halinde olan fert subjektif olan ahlaki kanunlara zaman zaman uymayabilir, ahlaki kanunla fiil ve hareket arasında uyumsuzluk görülebilir. Bundan dolayı da ahlaki anlamdaki fiil ve hareketlerin, olayların dıştan gözlenmesiyle değerlendirmeye tabi tutulması imkansızdır. Fakat ahlak, insan tabiatı ile kendi amacı arasındaki ilişkiyi bildirdiğinden insanın tabiatını tanımak suretiyle kişinin manevi yaşayışını bulmak mümkün olabilir. Yıldızlı gök kubbe başımızın üstünde, ahlaki kanunda kalplerimizde yaşar. Ahlak kalbimizin güzel duygulara, irademizin makul davranışlara yönelmesini sağlar [Pazarlı, 1988: 23].

Kalbini yaşayışı ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de direk olarak kalbe izafe edilerek iki yerde “selim kalp” ifadesi geçer. Selim; genel olarak ayıp ve kusurlardan arınmışlık, itaat edip teslim olmak, açık-gizli her türlü tehlikelerden hastalıklardan

kurtulmak gibi anlamlara gelir.

“Şüphesiz, O’nun (Nuh’un) taraftarlarından biri de İbrahim’dir. Hani İbrahim selim bir kalp ile Rabbinin huzuruna geldi de; babasına ve kavmine: “Neye tapıyorsunuz? Allah’ın dışında uydurma ilahlar mı istiyorsunuz?” (Saffat 37/83-86)

“O gün ki, ne mal ne de evlatlar fayda verir. Selim bir kalp ile Allah’ın huzuruna gelenler hariç.” (Şuara 26/88-89)

Bu ayetlerde geçen “selim kalp” ifadesi tefsirlerde; “küfür ve günahlara yönelmekten uzak kalan”, “şirkten ve şüpheden temizlenen”, “Allah’ın hak olduğuna, kıyametin vuku bulacağına ve öldükten sonra dirilmeye inanan”, “her türlü manevi hastalıktan arınmış”, “kötü ahlaktan kurtulup güzel ahlak ile bezenmiş” ve “bid’atten kaçıp sünnetle mutmain olmuş” kalp diye tanımlanmıştır [Ergül, 2000: 372].

Tezkiye (temizlik), olgunluk ve arındırılmışlık (selim) üzerine yaratılan benliğini, sapıklıktan kaynaklanan manevi kirlere arındırarak asıl itibariyle oraya yerleştirilmiş olan güzelliklerin kirlere arınmasını ve gelişmesini sağlar [Düzenli, 2000: 244].

Allah kalbe verdiği kabiliyetler, gönderdiği elçiler ve bir takım musibetlerle kullarının gönüllerini temizlemeyi murad etmiştir. Ancak bu temizliğin gerçekleşmesi için kişinin temizlenmeyi talep etmesi gerekmektedir. Kalp temizliğinin esası, Allah’a ve O’ndan gelen gerçeklere teslimiyettir. Kur’an’da her türlü itikad ve ahlaki çirkinliklerden arınmış, yalnız Allah’a teslim olmuş kalbe “selim” vasfını vermiştir [Ergül, 2000: 217].

Kalbe doğan düşünceler, kalbe ilk gelen ve iradeyi harekete geçiren eylemin başlangıcı olan düşüncelerdir. Kalbe gelen mesajlar, uyarılar fiillerden öncedirler. Hatta fiiller onların eseridir. Onun için asıl iyiye, onun eseri de iyi, asıl kötü ise eserleri de kötü olur. Rasulullah: İnsanın rehberi gözleridir. Dil ile kulakları tercümanı, elleri kanatlarıdır. Ayakları postası, kalbi ise komutandır. Komutan iyi olunca, erlerde iyi olur [Gazali, 1963: 19]. Kalbi konumu böyle olunca, onu karanlık ve günahlardan temizlemek ve korumak gerekmektedir [Suphi, 1969: 212]. Kalpte tecelli eden her sıfat, eserini organlarda gösterir, böylece davranışlar kalbe uygun bir şekilde tecelli eder.

Kalbin temizlenmesi, bedensel, entelektüel, psikolojik ve ahlaki boyutlara sahip geniş bir eğitimidir, düşünce ve davranış bütünü içerisinde incelemesi gerekir. Çünkü İslam sadece itikadi, vicdani ve nazari bir din değil aynı zamanda bir hayat dinidir; inanılan ve düşünülen her iyi, güzel ve faydalı işin uygulama alanına konulmasını ısrarla ister. İslam da inanmak ve inanılan şeyi yapmak esas olduğundan imanla amelin birlikte bulunmasının lüzumuna büyük önem verilmiştir. Hatta bazı mezhepler ameli imanın bir parçası sayarak ameli olmayanın imanının da olmayacağını ileri sürmüşlerdir [Uludağ, 1991: 14].

İman kalbe girdikten sonra orada hapsedilebilecek bir şey değildir. Aksine kalbe girdikten sonra orayı harekete geçiren ve daha sonra insan davranışlarını yönlendiren bir güç ve heyecandır [Ergül, 2000: 230]. İbn Teymiyye'ye göre de sadece kalp ile iman edip amel etmeyenler mü'min sıfatı ile de çelişir.

İman ile tutumlar arasında benzerlikler mevcuttur. Tutumların düşünce, duygu ve davranış olmak üzere üç yönü vardır. Tutumların varlığı davranışlarla test edilir. Onlar her zaman davranışa dönüşmek temayülü taşırlar. Çünkü insanın sergilediği davranışlar onun bütün bir zihniyetini temsil etmektedir. Davranış-iman ilişkisi, davranış-tutum ilişkisine benzemektedir. İmanla uyumlu davranışlarda bulunmak imanın güçlenmesine yardımcı olurken aksi davranışlarda onun gücünü zayıflatmaktadır [Alper, 2002: 142-151]. Buna göre dini emirlere uymayan bir mü'minin değeri yoktur. Çünkü kişinin değer ve olgunluğu, yaşayışı ve ameliyle doğru orantılıdır.

Kalp asıldır. Ancak dikkat etmeliyiz ki kalp sadece anlama ve bilme fonsiyonuna sahip değildir, ayrıca amelleri de vardır. Mesela Allah'ı ve Rasülünü sevmek, Allah'tan korkmak, Allah'ın ve Raülünün sevdiğini sevmek, sevmediğini sevmemek vs. Kalbin bütün bu eylemleri, ayrıca Allah tarafından bütün mü'minlere emredilmiştir. Bir kere kalp bu şekilde elde edilirse zarureten bütün beden beden üzerinde etkili olması onu denetleyip yönetmesi ve kendisini bedeni amellerle göstermesi gerekir [Izutsu, 1984: 96].

Kalpde imanla birlikte bulunan menfi tavırlar, kişide aynı anda hakimiyet kurabilen birer unsur olarak değil, potansiyel olarak bulunmaktadır; bunları faal hale getiren kişinin bizzat kendisidir. Allah insanda iki kalp/iki beyin yaratmamıştır. Ama kalp cihaz içinde çeşit çeşit inanç, duygu ve düşüncenin barınabileceği şekilde yaratılmıştır. Kişi hakim olarak ya mü'min ya kafirdir. Çelişik şeyler aynı anda barınamazlar. Ancak farklı zaman dilimleri farklı hal, şart ve ortamlar söz konusu olduğunda aynı kalpte yaşayabilirler [Sülün, 2000: 364].

İslamın beş temelinden sadece birisi şهادet diğerleri amellerdir. Yapamadığımız şeyleri söylemeyi kınayan ilahi buyruğa rağmen çirkinlikleri mazur göstermek isteyenlerin “Kalbime bak!” demesini haklı çıkarmak doğru değildir. Çünkü içi başka dışı başka insanlar hem ahlaken hem de imanen hoş karşılanmaz. Münafıkların ahlaklı olarak değerlendirmek nasıl mümkün değilse imanlı olarak değerlendirmek imkansızdır [Namlı, 2001: 112].

Mutasavvıflar “.....Allah size güçlük dilemez fakat sizi tertemiz yapmak ister” (Maide 5/6) ayetindeki temizlikteki maksatın iç alemin temizliği olduğunu söylerler. Çünkü suyla görünen organları yıkayıp içi kirli bırakmanın bu ayetin anlamına uygun olmadığı düşüncesindedirler. Onlar temizliği dört kısma ayırırlar;

1. Zahiri organları görünen ve görünmeyen pisliklerden temizlemek.
2. Organları suç ve günahlardan temizlemek.
3. Kalbi kötü huylardan temizlemek.
4. Kalbi Allah dışındaki her şeyden temizlemek.

Temizlikten maksat insanların güzel huylar ve sahih inançlarla bezenmesidir. Bu da çelişiklerden, kötülüklerden ve fasit inançlardan sakınmayı gerektirir [Suphi, 1969: 212].

Mutasavvıfların zaman zaman kavramlara kapsamını aşan anlamlar verdiğini görmekteyiz. Esasen tasavvufun Kur'an'a yaklaşımı da batını ağırlıklı bir yaklaşımdır. Sufilerin nasslara Hz. Peygamber'in bile aklından geçmeyen bir takım anlamlar yüklediği bilinmektedir, tartışılan bunlardan hangisinin makbul olduğudur [Sülün, 2000: 30].

Azaların ödevi olan namaz, azaları her türlü pislikten temizlemeden kabul olmadığı gibi, batını ibadet ve kalbi ilm ile tezyinde ancak kalbi her türlü kötü niteliklerden ve fena huylardan temizledikten sonra olur. Temizlik zahir ve batın temizliğidir. Pislik ve temizlik yalnız dışa bağlı değil iç ile de ilgilidir. Müşrik, yeni hamamdan çıkmış ve temiz elbise giymesi bakımından temiz olabilir fakat cevheri ve maneviyatı pistir. Pislik, nefret edilen ve kendisinden uzaklaşılacak bir şey olduğuna göre iç pisliklerden kaçınmak daha önemlidir. Çünkü batın pisliliği, burada pislik olmakla beraber ahirette de insanı helaka götürür [Gazali, 1963: 111].

İslami kaynaklarda iman, kalbin ameli sayılmıştır. İman, kalbin tasdikidir, Allah'ı Bilmektir ki bu da sadece kalple olur [Sülün, 2000: 44]. Her davranışta iki unsur vardır. Biri objektif bir tezahürdür yani yansımadır. Eylemin bu unsuru dış dünyada görülebilen bir gerçeklik olarak öznenin dışında ama ona bağlı olarak ortaya çıkar. İkinci unsur ise tinsel bir olgu olması bakımından dahili yani içseldir, eylemin dışa yansımadan önceki tüm oluşumu bu içsel safhada gerçekleşir [Kılıoğlu, 1988: 103].

Zahiri olmayan amellere duygu ve düşüncelere, batını (kalbi) ameller adı verilmiştir. İnanmak, tasdik etmek, düşünmek, iyi niyet durumları bu kısma girer. Bunların dinle ilgili olanların bir kısmı akaid ve kelimada bir kısmı ahlakta, bir kısmı da tasavvufta incelenir.

Batını amellerden olan iman ve tasdik bütün ibadet, iyilik ve faziletlerin esası, küfür ve inkar ise her türlü masiyet, kötülük ve fenalıkların temeli sayılmıştır. Bu bakımdan batını amellerin zahiri amellerden daha üstün olduğu konusunda bütün İslam alimleri görüş birliği içerisinde. Nitekim Hz. Peygamber'in "İnsan vücudunda bir et parçası vardır ki o iyi olursa bütün vücut iyi olur, o bozulursa bütün vücut bozulur; bu et parçası kalptir." Anlamındaki hadis ile zahiri amellerin batından kaynaklandığını belirtmek istemiştir. "Kurbanlarınızın kanları ve etleri Allah'a ulaşmaz fakat sizin takvanız O'na ulaşır." (Hacc 22/37) mealindeki ayetle de amellerdeki kalbi ve batını temelin önemine dikkat çekilmiştir [Uludağ, 1991: 14]. Bu yüzden Allah Rasülü, bir seferinde kalbini

işaret ederek üç defa “Takva buradadır.” buyurmuştur.(Müslim, Birr, 32)

Ameller niyetlere bağlı olduğu, onunla bozulduğu için, niyetle kalbi devreye sokmak amel ile organları işletmekten daha üstündür. Allah, Hacc 22/37 ayetindeki kurban kesmekten maksadın ne kan akıtmak ne de et dağıtmak olduğunu söyler. Gaye Allah rızası, kalpten dünya sevgisini atmaktır. Secdeden amaçta alını yere koymak değil kalbin tevazu gösterip Allah’a eğilmesidir. Niyet sadece dil ile amellerin iyi olduğunu savunmaktan ibaret değildir. Niyet amelin temeli olduğundan amelden de daha faziletlidir. Bunun için niyeti halis yapmak ve amelleri bozmaması için kalbi her türlü pislikten temizlemek gerekmektedir. Günahlar iyi niyet ile değişmez, iyi niyet; masiyet, zulüm ve azgınlığa asla tesir etmez. İnsanlar iyi niyeti bahane ederek, görevleri ihmal eder veya kötü amel işlerse bu nefsin aldatması olur. İnsan bazen kötülükleri bırakmak ister fakat nefis, niyet etmek yeterlidir diyerek tevbe müsaade etmez. Bu ise himmetin azlığı ve irade zaafında kaynaklanmaktadır [Macit, 2000: 22].

Fiillerin duygulara etkisi olduğu gibi duygularında fiillere etkisi vardır. Bunun en büyük örneği de bir insanın kalben severek ve isteyerek yapmış olduğu şeylerin iyi, istemeyerek yaptıklarının da kötü olmasıdır. Buna göre insanın hissi duygusu ne kadar yüksek ve ulvi olursa, onun işi de o nispetle iyi olur [Akseki, 1980: 163]. Mü’minin gücü kalbindedir. Kalbi güçlendiği oranda bedeni de güçlenir [el-Cevziyye, 2003: 73].

Dini duygu ve düşünce eylem haline dönüşmezse orada dinsel irade yoktur. Bu taktirde de varolan düşünce metafizik ve soyut bir kavramdan ibaret kalır [Armaner, 1980: 20]. Yani amelsiz iman sırf felsefi bir kanaattir [Başgil, 1991: 101].

Dinin elbetteki duygu yönü olacaktır. İnsanların inançlarına ve değerlerine bağlayan güç duygusal zenginliklerdir. Sadece inanç konusunda değil günlük yaşamda da kişinin kalbinde duygunun önemi büyüktür. Din aşk sevgi ile yaşanmalı, varolan herşeye de bu gözle bakılmalıdır [Topaloğlu, 2001: 182].

Ahlaki değer, görünen fiillerden ziyade niyette aranmalıdır. Çünkü bizim insanda görebildiğimiz, yalnız fiiller ve o fiillerin neticeleridir. Buna göre insanın

kıymetini anlayabilmek için, amellerinin sebebini ve niyetlerini bilmemiz gerekir. Acaba ahlaki tanzim eden yalnız yapılan fiiller mi yoksa yalnız niyeti mi? Sorumluluğun bulunabilmesi için, orada irade ve ihtiyar bulunmalıdır. İhtiyar, seçme gücü bulunmadıkça, sorumlulukta yoktur. Böyle olunca, sevap ve ikabın, mükafat ve cezalandırmanın işlediğimiz şey üzerine değil, yapmayı murad ettiğimiz, irademizle işlediğimiz şey üzerine gerekmesi icap eder. O halde ahlaki kanun, ancak niyete bakar. İyi niyete dayanmayan fiillerin ahlaki bir değeri yoktur [Akseki, 1980: 123].

Kant'ın ahlaka dayanan ahlaki kanunu, yalnız fiillerimizi ve görünen işlerimizi dikkate alıp daha ileri gidemediğimiz halde, tabi olduğumuz din niyetlere ve maksatlara da nüfuz ediyor.

Allah'ın kalbe akletme, anlama, ilhama mazhar olma gibi kabiliyetler vermek suretiyle her şeyden önce onu temizliğe mütemayil bir halde yaratmıştır. Bu melekelerin fonksiyonlarını yerine getirmemesi kalbin örtülü ya da kirli olmasına yol açar [Ergül, 2000: 212]. Bir insan tekrar tekrar günah işleyerek fitratındaki hayrı bozduğu ve gözlerini mühürleyerek onu hakikate mazhar olmayacak ve Sırat-ı Müstakim'e giremeyecek hale getirir. Onun layık olduğu tek şey kalbinin mühürlenmesidir. Bu da Allah'ın bir azabıdır [Mir, 1996: 108].

Dindeki ibadetlerin ahlakla hiçbir ilişkisinin bulunmadığını düşünen bir yazar, dinsel yaşamın gereği olarak dindar kişinin icra ettiği ritüeller ve ayinlerin ahlaksal davranışla karıştırıldığını söylüyor. Mesela bir müslümana göre ibadet etmekle bir fakire sadaka vermek salih amele girer, ikisi de gereklidir hatta ibadet etmek daha önemlidir. Akli ahlakta ise, mesela Kant'a göre ibadet sadece ahlaki davranıştan ibarettir. Ahlaki davranış dışında Tanrıyı hoşnut etmek için yapılan fiiller ahlaki bir değer taşımaz. Belki ahlaki davranışların önemini vurgulamak için Tanrı huzurunda verilen bir taahhüttü ancak bu taahhüdün asıl icrası eylemin kendisidir ve ibadetten daha üstündür çünkü amacın kendisidir [Filiz, 1998: 83].

Modern eğitimde öğretimin amacı davranış geliştirmektir. İnancımızı zihniyet ya da

düşüncemizi oluşturan iman ile onun eyleme geçirilmiş hali İslamdır [Namlı, 2001: 131].

Toprak, çalı, çırpıdan ve diken gibi şeylerden temizlenip düzenlendiği vakit yeşillikler ve güzel kokulu otlar yetiştirdiği gibi, kötü huylardan temizlenen kalbinde iyi huylarla dolacağına da şüphe yoktur. Yabancı maddelerini temizlemediğin kıraç bir topraktan mahsul alamayacağından, emeğinin boşa gideceği gibi kalbini temizlemeden boşuna farz-ı kifayelerle uğraşma! Zira bunun için kalbi temizlemek, günahların gizli ve aşikaresini terk etmek lazımdır [Gazali, 1963: 91].

Kalbe doğan düşünceler iyi-kötü amellerin meydana gelmesine sebep teşkil ettiğinden, bunların iyisi ile kötüsünü ayırmak gerekmektedir. Kalbe doğan düşünceleri üç kategoride ele alabiliriz:

I. İbadetle ilgili düşünceler: Allah'tan kalbe doğan uyarılardır.

II. Nefis kuruntuları: Bunlar genellikle şehvet, kibir ve kötü fiillere çağrışım yaparlar.

III. Şeytani vesveseler: Şeytan bunlarla kötü fiilleri süslemeye çalışır [Macit, 1969: 197].

Hz. Peygamber'in bir hadisinde kalp dört çeşittir:

1. Temiz kalp; orada parlayan bir nur vardır. Bu mü'minin kalbidir.
2. Kararmış ve ters döndürülmüş kalp, bu da kafirin kalbidir.
3. Kılıflara konmuş ve ağzı bağlanmış kalp; bu da münafığın kalbidir.
4. Kendi haline bırakılmış kalp; orada imanda bulunur nifakta [el-Mekki, 1999: 29].

Kalbin bu şekilde tasnif edilmesi bize inanç açısından insanların mü'min, münafık, kafir ayrımını hatırlatmaktadır. Demek ki kalp dinin duygu, düşünce, tutum, inanç, ibadet unsurları arasındaki mihenk noktasıdır.

Dini hayat esas alınarak inanç-davranış bütünlüğüne dayandırmaya çalıştığımız "kalp temizliği" kavramını hümanist din anlayışıyla değerlendirerek daha pasif bir anlam veren görüşlerin olduğu da görülmektedir.

Genel Psikolojide işlenen konulara bakıldığında dinin ve ahlaka etkisinin işleniş alanına pek alınmadığı görülmektedir. Ülkemizde dini unsurlara yer veren yazar olarak Doğan Cüceloğlu'nu görmekteyiz. O'na göre insanın yaşamında sağlıklı bir manevi yaşam gereklidir ama bu dinsel nitelikli değil, mistik nitelikli olmalıdır. Çünkü din belirli kurallara dayalı, kişinin özgürlüğünü kısıtlayan, kendi kurallarına uymayanlara hoşgörü tanımayan, kişiliği olumsuz yönde etkileyen bir tehdit unsuru görülmektedir. Dini yaşama alternatif olarak sunulan manevi yaşam kişiye gelişim ve özgürlük getiren, yargılamayan, olanı olduğu gibi kabul ederek cezalandırmayan, insan ve insan gücü üzerine kurulan bir din anlayışını barındırır [Daha geniş bilgi için Cüceloğlu, 1997: 234].

Manevi yaşam, dinle karşılaştırıldığında kuralcı değil, kişinin iç dünyasında sahip olduğu özellikleri yargılamadan, değiştirmeden kabul ederek bunları daha da geliştirmek ister. Mesela herhangi bir duygu, düşünce, tutum diğer insanlarla ya da olaylarla ilgili bir yargılama ve dışlama getiriyorsa o düşünce, tutum, ya da duygu manevi yaşamın parçası sayılamaz. Eğer Allah inancı olacaksa bu insanlar üzerinde yargılayıcı bir güç ve üstünlük simgesi olmamalıdır.

Din; kişinin hayatında , kendisine inananların dışında kalanları yargılayan, kişiyi kurallar altında ezen bir anlayışsa bunun nedeni kişilerin bağımsız kişilik özelliğini sağlayacak kadar sağlam ve de uyumlu bir dini temele yeterince sahip olmadıklarında aranmalıdır.

1.6. İbadet- İnanç İlişkisi

İbadet, kulun Allah'a karşı saygı, sevgi, bağlılık, şükran ve acizlik duygularını ifade eden tutum ve davranışlardır [Pazarlı, 1972: 169]. Bu tarife bakılırsa bir kuldun bir de kulun inandığı Allah'tan bahsedilmektedir. Öyleyse, kişinin ibadet edebilmesi için önce kendisine ibadet edilmesi gerektiğine inandığı bir Allah şuurunun, inancının olması gerekir. Bu duruma göre, ibadetin temeli inanca dayanır [Şentürk, 1997: 129].

İnsan akli ve deneyimleri sınırlı olduğu için insan ancak inanarak bilir. İnsanın bütün bilgileri inançtır. Bu bilgiler kesin ve değişmez bilgi doğuran iman tarzındaki inançtan

kaynaklanan olmak üzere ikiye ayrılır [Özakpınar, 1999: 26]. İnsanın sergilediği davranışlar onun bütün bir zihniyetini temsil etmektedir [Bouthoul, 1975: 8]. İnançtan bahsedebilmek için böyle bir zihni kabul edilebilir davranışların da katılması gerekir. Çünkü davranışlar bizim duygu ve düşüncelerimizin ispatıdır. Yani mü'min olmak sadece Allah'tan gelen bir şeyi kabul etmek değil, onu hayatının içine almak ve ona göre davranmaktır. Çünkü dini inanç kişinin yaşamaya gereken yolu belirler. Bir dini kabul veya red, bütün yaşam şeklini kabul veya reddir. İmana sahip olmak belirli bir şekilde davranmaya niyet etmektir [Alper, 2002: 144]. İman, dinin subjektif yönüdür. Bu anlamda kişinin manevi dünyasında din yaşanmıyor ve hissedilmiyorsa dinin varlığından söz edemeyiz. Bütün dinler iman noktasından sonra kişinin inançlarında, dini duygu, tutum ve davranışlarında varlığını hissettirebilir. Mesela kişinin sahip olduğu Allah inancı sıkıntılı olduğu durumlarda değil, dini merasimlerde kullandıkları bir olgu değil yaşam biçimini ona göre şekillendireceği ve sürekli meşgul olacağı bir inanç olmalıdır.

İnsanlar hareketlerini -ister dini törenler ister hayat kazanma yolları, ister faaliyet veya şiddetle ilgili olsun- kendi inanç ve tutumlarına göre yönetirler [Krech, 1967: 174].

Kur'an ve sünnet, insanları iman açısından mü'min, kafir olmak üzere 2'ye ayırırken inanç açısından mü'min, münafık, kafir olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Her ne kadar bu ayırım inançlar esas alınarak yapılmış gözükse de aslında tutum ve davranışlarda bu ayırımın ölçüsünde yer almalıdır.

Hareketlerimiz temiz bir niyet olmadan dini değer taşımaz. İslamın "Ameller niyetlere göredir." kaidesindeki "niyet" kalbin isteği ve bir şeyi düşünerek kabul ve alışkanlığı yani sürü gibi bir şeye şuursuzca tabi olma meylini birbirinden ayırır [Lahbabi, 1972: 33]. İnançların gereği olan davranışları yapmak niyetlerimizi ortaya koyar.

Bütün alimler inanç ve amel olarak birbirini tamamlayan iki ayrı bölümde oluşan inançlarda duygu, düşünce ve iradenin yeri vardır. İşlemler, inançları kuvvetlendirecek biçimsel uygulamalar, bireysel ve toplumsal olarak yapılması gerekli sermonilerdir. Dinin davranışlar üzerindeki etkisi inançlarla olur. Gelenek ve görenek gibi din de, bireyin topluma uyumunu sağlar. Değişmez, yasaklayıcı, zorlayıcı, tutucu

nitelikleri vardır [Köknel, 1983: 114].

İbadet, mü'minin Allah'a ulaşma yolu ve dini tecrübesidir. İbadetsiz iman, beslenmeyen bir hayat unsuru gibi zayıflamaya, sönüp kaybolmaya mahkumdur. İman tohumu ekilmiş kalpte, ibadet ağacı mutlaka filizlenir ama ibadetle beslenmeyen iman ağacının güdük kalacağı kesindir [Kök, 1995: 10]. Böylece ibadet faaliyeti Allah' unutmamasını sağlar. Bütün hak dinlerin inançtan sonra en fazla önem verdikleri olgu ibadetlerdir.

Tanrının varlığını kabul etmek aynı zamanda inancın gerektirdiklerini yerine getirmeye (ibadet etmeye) razı olmak anlamına gelir. İbadetler psikolojik açıdan önemlidir, çünkü inanç kendisini destekleyici bir unsura her zaman muhtaçtır. İbadetler her inancı yaşatan, onu sürekli yenileyen bir görev üstlenir; inanılan şeye bağlılığı sürekli hatırlatır. İman bir taraftan sorular, şüpheler ve aykırı eylemlerin sarstığı, diğer taraftan amellerin teyid ettiği bir eğitimidir. İhsan Allah'a iman için programlanmış bir makine değil ruh dünyasında birbiriyle çatışan iyi ve kötü kuvveler barındıran akli ve duygusal bir varlıktır. İman bu çatışmalar neticesinde yenilenir ve insan bu sayede onu sürekli hisseder. Bu hissin yaşanmasında en büyük katkı özellikle ibadetlerden gelir [Köse, 2000: 215]. Kur'an'ı Kerim dünya ve ahiret mutluluğunu inanç ve davranış (iman ve amel) beraberliğine bağlamış, Hz. Peygamber'de bunu teşvik edici sözlerle ifade etmiş, uygulamalarıyla ibadetlerin usul ve adabını ümmetine öğretmiştir.

Ailede ise din ve ibadet eğitimi görevi anne-babaya verilmiştir. Aile her şeyden önce çocuklarına sağlam bir iman, kuvvetli bir inanç vermeli, her vesile ile bunu çocuklara telkin etmelidir. Bu öğretimde çocukların yaşları, idrak ve kabiliyetleri dikkate alınmalıdır. Küçük çocuklar, henüz iman ve itikadın soyut inceliklerini kavrayamazlar. Onun için burada islamın beş temel esası, teferruata girmeden olduğu gibi belletilmeli daha çok onların kavrayabileceği pratik konular öğretilmelidir. Önce namaz, oruç gibi ibadet şekilleri, abdest almak, camiye götürülmek, oruç tutmaya teşvik gibi alıştırmalarla ve pratik örneklerle yol gösterilir. Çünkü küçük çocuklar için sözden ziyade fiil ve hareket etkili olur. Çocuk için aile, modern kafalı bir müslüman evi olmalı, hurafeler ve yanlış düşüncelerden çocuğu uzak tutmalıdır [Pazarlı, 1988: 299]. Öyleyse çocuğun inanan insan olabilmesi iç ve dış etkenlere bağlıdır. Özellikle çocuğun dini

yönden etkilenişinde dıştan gelen etkilerin önemi büyüktür. Dış etkenlerin başında, çocukta inanma yeteneğinin ilk önce geliştirildiği yer aile gelir. Diğer etkenlerde önemine göre aileden hareketle helezon halinde dalga dalga dışa doğru açılıp, gelişir [Yavuz, 1987: 63].

İslamda ibadetlerin önem bakımından imandan sonra geldiği kabul edilir. İmansız ibadet, gerçekte sadece riya ve münafıklıktan doğan bir gösterişten ibarettir [Çağrı, 2001: 11]. Kişide uyanan dini duygu ve düşüncenin oluşturduğu inanç ve ona bağlı olarak yapılan ya da yapılamayan tüm davranışlar, dinsel yaşamı oluşturur. İnançlar psikik bir olgudur [Armaner, 1980: 7]. Duygu ve düşüncelerini eylemleriyle destekleyerek dışlaştırmayan bir varlık, bir özne hakkında bilgi ve değerlendirmemizde sınırlı ya da hiçbir şekilde olmamaktadır. Onun için öznenin varlık olarak yapısının bilinmesi ve anlaşılması için kendisinin dışında bir eylemde bulunması gerekmektedir [Kılıçoğlu, 1988: 103].

İnanan kişi kendisini ahlaki bir davranış modeline uyarlamaktadır. Yaşam tarzı da nihai bir moral tercih için biçimlenmiştir. İnanan kişi inancına kendisini adadığı için hürriyet sıkıntısı da çekmemektedir. Çünkü temel kendi değer yargılarının olduğu bir yaşam sürecekti [Topaloğlu, 2001: 108].

İnanç sadece bir durum tespiti değil, tespit edilen durumdan hareketle yapılan bir davranış tarzıdır. Yani durumun doğru tespiti ne kadar önemli ise bu tespite uygun davranmakta o kadar önemlidir. O'nun için Kur'an-ı Kerim'de inanç ile ibadet arasında bir ayırım bulmak mümkün gözükmemektedir [Düzenli, 2000: 135].

İbadetler, dini inanç, dini duygu ve düşüncelerimizin görünür anlamdaki uzantılarıdır. İbadetler olmadan dinler sürekliliklerini sağlayamazlar. Allah'a sadece düşünce ya da sözle ibadet etmek yeterli değil, amellerde gereklidir.

1.7. İbadetin Şahsiyete Etkisi

İnsanın maddi varlık olarak bir bedeni, bu bedeninin bir takım ihtiyaçları, özellikleri, istidat ve kabiliyetleri olduğu gibi manevi varlık olarak ta bir ruhu, bu ruhun

ihtiyaçları, özellikleri, istidat ve kabiliyetleri vardır. Kişilik deyince bunların bir bütün olarak tezahürü söz konusudur [Cüceloğlu, 1991: 403]. Psikoloji bir davranış bilimi ve organizmanın çevreye intibak faaliyetlerini inceleyen bilim dalı olduğuna göre [Baymur,1990:1, Cüceloğlu, 1991: 21] şahsiyet psikolojinin inceleme sahasına girer. Bugün Türkçe’de şahsiyetle eş anlamlı olarak kullanılan kişilik; doğuştan gelen faktörlerle (içgüdüler, dürtüler, arzu ve istekler), din, kültür, ahlak kuralları gibi dış unsurların etkisi altındadır. İnsan, mükemmel bir organizmaya sahip olduğuna göre, insanın duygu, düşünce, karar ve uygulamaları arasında dini durumlarında olması söz konusudur.

Dindar veya dine muhatap olan bir varlık olarak insanın en önemli dini davranışlarından biri de ibadetlerdir. İnanan insan, dualar, ibadetler, dini törenlerle Allah’a yakınlaşmaya çalışır. İbadetler, insan ve Allah arasında iman bağı ile kurulan ilişkiyi tamamlayan ve dışa yansıtan uygulamalar bütünüdür [Hkelekleli, 1998: 211].

İnsanın şahsiyeti olumlu ve olumsuz anlamda şekillenirken ona etkide bulunan faktörlerden biri de dindir. Çünkü din, sistem olarak insanlara yapması ve yapmaması gerekenler hakkında bir takım emirler veren yüce varlığa inançtır.

İslamın din olmasını sağlayan imanın beş şartı inanç-ibadet açısından önemlidir. Bu şartlardan ilki olan Allah’ın varlığına iman en önemli şart olmakla beraber orantıda beşte bir yer tutar. Geri kalan dört madde amellerdir, ibadetlerdir.

İnsan, kendi varlık yapısının ruhi yanını tatmin etmek için ibadet eder, temizlenir, arınır. Öyle ibadetler var ki her ne kadar ruhi yönü ağır bassa da kişinin bütün varlığını içine alır; namaz, oruç, hac, zekat gibi. Böylece insan ibadet ederken dahi ruhi alanda gelişerek bedeni alandan uzaklaşmaz. Bu anlamda ibadet dünyadan uzak rahibane bir hayat olmaktan çıkar, hayatın ta içine girer [Kutup, 1974: 80].

İbadetleri yapmak insan şahsiyetinin eğitimine, nefsinin temizlenmesine , psikolojik sağlığı yerinde olgun bir kişilik yapısının yerleşmesine yardımcı olur. Bir kişinin şahsiyet özelliği, diğer kişilerle olan ilişkilerinde gösterdiği tutum ve

davranışına göre tayin edilir.

Kişinin ibadetleri yapma zorunluluğu Allah'tan başka ilah olmadığına dair şهادetiyle başlar. Şهادetle birlikte bu inancını dini ritüellerle, ferdi ve sosyal hayat ilişkin hal ve hareketleriyle müşahhaslaştırmalıdır ki bu da akıl ve irademize bağlı hareketlerdir. İnsanın inanan bir insan olmasının nedeni akıllı olmasındandır. Bütün islam alimleri akıllı, insanın her türlü dini emir ve yasaklara uymakla mükellef tutulmasının temel şartı olarak görmüşler, akla sahip olmayanların hiçbir sorumluluk altına giremeyeceği konusunda birleşmişlerdir. Akıl ve irade sahibi olmayanlarda zorunlu olarak ibadet ederler.

İbadetlerin günlük hayatta şuurlu bir şekilde uygulanıp yaşanması insanları kötülüklerden, kötü davranışlardan uzaklaştırır ve mü'minin iradesini daha şuurlu kullanmasını temin eder [İmamoğlu, 1996: 107]. Dini ve ahlaki vazifeler bir bütündür. Allah'ın emrettikleri sadece ibadet namaz,oruç, hac, zekat değildir. İlim, yardımlaşma, başkasının hakkına tecavüz etmemek, yalan ve hileden kaçınmakta ibadet derecesinde önemli görevlerdendir. Bazı kimseler dini sadece ritüellerden ibaret sayarlar. Camiden çıkıp halkı aldatan, hileli mal satan, yalan söyleyen kimselerin ibadetleri makbul olmaz. Çünkü gerçek ibadet, mü'minin kalbini kötülüklerden korur, onu en yüksek ahlak ile ahlaklandırır. Allah'a inanmak, O'nu bütün sevmek, bütünüyle ahlaklı insan olmak demektir. menfaati gerektirdiği zaman Allah'ı unutup O'nun emirlerine karşı gelmek ya cehalet ya riyadır [Pazarlı, 1988: 241].

Dindar kişi, kendisi Allah'ı görmese de Allah'ın onu gördüğünü ve her yaptığını bildiğini düşündüğü zaman tam bir teslimiyetle kendini Allah'a verecek, şahsiyetinin bütün özelliklerinin tutarlı olmasına dikkat edecektir. Allah'a ibadet esnasında, O'nun emirlerine itaat ettiği halde ibadetin dışındaki davranışlarında isyan farkedirse görürse, Allah'tan af dileyip bu davranışların düzeltilmesine ve kişiliğindeki bu uyumsuzluğun giderilmesine çalışacaktır. Yani ibadetindeki ben ile diğer davranışlarda ki ben farklı olmayacak, şahsiyet bütünlüğü gerçekleşmiş olacaktır [Şentürk, 1984: 39].

İbadetlerin kişinin şahsiyetine tesir etmesinin kaynağı taşıdığı dini duygudur. Çünkü dini duygu, dini inancın oluşmasını kolaylaştırır, oluşan inanç ise bu inanca uygun

hareket etmeyi beraberinde getirir. Bu da ibadetler ve ahlaki davranışlar olarak tezahür eder.

İbadetlerin yalnız ferdin Allah katında ki derecesinin yükselmesini, manevi hayatının zenginleşmesini sağlamakla kalmayıp kişinin kendi iç dünyasına ve davranışlarına, aileden başlamak üzere çeşitli derecelerde toplumsal hayata da olumlu katkılar sağladığı kabul edilmekte, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde makbul ibadetin güzel sonuçlar doğuracağını belirtmektedir [Çağrı, 2001: 11].

Ahlakçılar ibadetlerin gizli, açık ve umumi gibi bir çok çeşitlerinden bahsederler. Gizli ibadetler kalbi ibadetlerdir; tefekkür gibi. Açık ibadetlerde hem dinin hem de ahlakın emir ve yasaklarına uymaktır. Genel olarak kalbi ibadetten zahiriye, zahiriden de umumi ibadete geçilir. İbadetler insanın iman ve takvası üzerindeki tesirleri büyüktür. Bundan dolayı ibadetlerin imanı cılız, takvası da sönük kalır. İbadetler Allah katında sevap ve mükafattan başka kalp ve vicdanın temizlenmesi faydasını sağlar. Bunların başında insanın yasaklardan uzaklaşması, kötülüklerden temizlenmesi ve korunması gerekmektedir. Bütün ibadetler Allah yolunda nefsi terbiye etmek için birer vasıta [Erdem, 2002: 132]. İbadetlerin günlük hayatta şuurlu bir şekilde uygulanıp yaşanması insanları kötülüklerden, kötü davranışlardan uzaklaştırır ve mü'minin iradesini daha şuurlu kullanmasını temin eder [İmamoğlu, 1996: 107]. Her ne kadar ibadetlerin karşılığı kesinkes cennete girmek olmasada oraya girmek için vesiledir.

Dini hayat açısından önem arzeden ibadetler ve diğer dini davranışlar herkes için aynı değer ve önemi taşımayabilir. Dini bir değer olarak kabul etmeyenler veya bu kabul edişte zayıflıkları bulunanlar dine daha az ilgi gösteriyor ve gereksinim duyuyorlar. Bu düşünüşün modern dünya anlayışıyla dini daha çok olumsuz yönleriyle ele alma çabasıyla ilişkisi vardır. Çünkü din kişiliği olumsuz yönde etkileyen, bağımsızlığına gölge düşüren olumsuz bir olgu olarak ele alınmaktadır. Dini inancın ağır bastığı bir kişilik yapısında din kişinin bilincini etkilemekte, hayat bakış açısını değiştirmektedir.

İbadetler, kalbi düşüncenin, yaşayışın dışı vurumudur. "Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğmek, itaat etmek" anlamına gelen ibadet gerçek şuurla yerine

getirildiğinde ahlakın yücelmesini, teslimiyeti, ruhun temizlenmesini sağlayacaktır. Anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi insanın sağlıklı bir şahsiyet yapısına sahip olmasında, olumlu şahsiyet özellikleri kazanmasında dinin, özellikle de ibadetlerin etkisi büyüktür. İnsan hayatının müsbet yönde ilerleme gösterebilmesi için kişinin dinin esaslarına içten inanması, onları isteğe bağlı gönüllü eğitimle benimseyip uygulaması gerekmektedir.

2. ANKETLE İLGİLİ BULGULAR VE BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, araştırmanın problemini oluşturan 16- 18 yaş seviyesindeki öğrencilerin itaat ve kalp temizliği konusunda ki tutumlarını tespit etmek amacıyla uyguladığımız anket sonuçları ve değerlendirmeleri ele alınacaktır. Anket sorularından elde ettiğimiz bulguları ele almadan önce araştırma örneklemini ile ilgili bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

2.1.Araştırmanın Hipotezleri

Bu araştırmada esas olarak itaat ile kalp temizliği arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. İnsan hayatında önemli olan öğrenmek, inanmak ve inancına uygun yaşam sürmektir. Dini hayatta aslında bu üç unsur üzerine oturtulmuştur. Buna bağlı olarak itaat ile kalp temizliği arasında pozitif bir ilişki olduğu varsayımından yola çıkılarak konunun gerek teorik gerekse tecrübi verilerine dayanarak şu hipotezler belirlenmiştir.

1. İçedönük karakter yapısına sahip olanlar, dışa dönük olanlardan daha çok itaatkar davranışlar gösterdiği görülmektedir.

		anne-baba karşısında sigara içmek;			
		normal görürüm ama yine de içmem.	normal görürüm.	saygısızlık ifade eder.	doğru değildir.
kendinizi nasıl tanımlarsınız	dışadönük	15	2	34	14
	içedönük	12	1	46	28

	3	1			2
Total		28	3	80	44

a 9 cells (60,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,02.

İçedönük bir karakter yapısına sahip kişilerin, dışa dönüklere nazaran daha fazla emirlere uymaları, kendisine söylenileni sorgulamadan yerine getirmelerinden dolayı itaatkar olduğu kabul edilir. Bir kişinin karakter özelliği, ancak diğerleriyle olan ilişkilerinde gösterdiği tutum ve davranışlara göre tayin edilir. İçedönük insanlarda dışa dönüklere oranla sosyal ilişkileri daha dar ve kapalı olan insanlardır. Buna göre tabloya bakıldığında verilerinde bu doğrultuda olduğu ve hipotezi desteklediği görülmektedir. Karakter özelliğinin itaat konusunda kişiye etkisi daha çok küçük ortamlardaki kurallara uymada kendisini göstermektedir. Aynı konudaki mesela “kırmızı ışıkta geçme”, “yerde bulunan çöpü kaldırma” gibi sorulara baktığımızda kendisini içedönük olarak tanımlayanların kurallara uymada daha gevşek davrandığını görmekteyiz. Bunun nedeni otorite kaynağının somut olması, kişiyle aynı ortamda bulunması, yapılan davranışa etkili tepkinin kısa bir zaman içerisinde verilmesi gibi nedenler olabilir.

2. İbadetlerle, ahlaklı olma arasında olumlu bir ilişki olduğu düşünülmektedir. İnsanın sağlıklı bir ruh yapısına sahip olmasında dinin etkisi büyüktür. Din, emir ve yasaklarına uyulduğu takdirde kişileri ahlaklı bir yapıya sahip kılacak esaslara sahiptir. Bunun en önemli göstergesi ibadetlerdir. İbadetler, duygu, düşünce ve inancın gözle görülür uzantısı olduğu için ahlakla yakın ilişki içerisinde.

		Ahlaki hayat yaşadığım sürece neye inandığım önemli değildir.				
		fikrime çok aykırı	fikrime aykırı	kararsızım	fikrime uygun	fikrime çok uygun
İbadetlere karşı tutumunuz nedir?	ibadet etme isteğim var ama yerine getiremiyorum.	17	16	21	5	9
	İbadetleri zor ve yorucu buluyorum.			1	1	1

ibadetleri istekle yerine getiriyorum.	30	18	19	8	3
--	----	----	----	---	---

Chi-Square Tests

a 10 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,27.

İbadetler, gerçek anlamda yerine getirildiğinde kişiliği olumlu yönde motive etmekte ve kişinin ahlaki davranışlarını pekiştirmektedir. Namaz, oruç, hac gibi ibadetlere bakıldığında, bunların kişinin benlik arzularını azalttığını, çevresine karşı daha hoşgörülü davranabilmesine yardımcı olduğunu görmekteyiz. Ahlaki yaşama isteğini düşündüğümüzde de aynı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ahlakta dine ve akla dayanarak insanı en mükemmel seviyeye ulaştırmak istemektedir. Fakat tabloya baktığımızda ibadet etme ile ahlaklı olma arasında olumsuz bir ilişki olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak öğrencilerin henüz ibadetlerin şuurlu yapılarak ahlaki olmayı sağlama düşüncesini geliştirememiş olmalarına bağlanabilir.

2.2. Araştırma Örneklemi İle İlgili Genel Bilgiler

2.2.1.Okullara Göre Öğrencilerin Dağılımı

Tablo 1; Anket Yapılan Okullar

	Frekans	Yüzde	Geçer Yüzde
Ümraniye kız meslek	39	25,0	25,0
Ümraniye imam hatip lisesi	57	36,5	36,5
75. yıl cumhuriyet lisesi	60	38,5	38,5
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tablonun incelenmesiyle de görüleceği gibi araştırma örneklemini oluşturan öğrenciler İstanbul'un Ümraniye semtinden seçilmiştir. Anketimize katılan okullar öğrenci sayısı ile birlikte şöyledir; Ümraniye Kız Meslek Lisesi: 39, Ümraniye İmam Hatip Lisesi: 57, Dudullu 75. Yıl Cumhuriyet Lisesi: 60

Ayrıca araştırmamızın test edeceği hipotezler bakımından araştırmaya katılan

öğrencilerin aşağıdaki demografik ve şahsi özellikleri kontrol edilmiştir. Bunlar; cinsiyet, yaş, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, ailenin dindarlık düzeyi, öğrencinin kişilik yapısıdır.

2.2.2. Cinsiyete Göre Öğrencilerin Dağılımı

Tablo 2; Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Durumları

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Geçer Yüzde
kız	98	62,8	62,8
erkek	58	37,2	37,2
TOPLAM	156	100,0	100,0

Araştırmamızda 16-18 yaş seviyesindeki öğrenciler üzerinde tutum tespiti yapıldığından incelemede kız-erkek ayırımı yapılmamış, belirtilen okulların son sınıflarında okuyan öğrenciler tesadüfi olarak seçilmiştir. Öğrencilerin son sınıflardan seçilmesinin nedeni belirtilen yaş seviyesine sahip olmalarından dolayıdır. Tablodan da görüleceği gibi toplam 156 kişilik öğrenciden 98'ini kızlar, 58'ini erkekler oluşturmaktadır. Kızların bu yoğunlukta olmasının nedeni seçilen okullardan birinin kız meslek lisesi olmasından dolayıdır.

2.2.3.Yaşlara Göre Öğrencilerin Dağılımı

Tablo 3; Ankete Katılan Öğrencilerin Yaş Durumları

Yaşlar	Frekans	Yüzde	Geçer Yüzde
16	32	20,5	20,5
17	82	52,6	52,6
18	42	26,9	26,9

TOPLAM	156	100,0	100,0
--------	-----	-------	-------

Araştırma örnekleme için seçilen grup lise son sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Örneklem için lise son sınıf öğrencilerinin seçilmesinin nedeni ergenliğin ilk dönemi olan 16-18 yaşlarının bu sınıf grubuna denk gelmesi sebebiyledir. Çünkü birey bu dönemde sadece dini alanda değil her türlü otoriteye karşı koyan, kuşku duyan bir tutum sergilemektedir. Çocukluk dönemini kısmen de olsa geride bırakan genç aile içindeki otoriteye karşı kendi doğrularını söylemeye, özellikle ibadet, ahiret gibi dini kavramlar hakkında görüşlerini belirtmeye başlar. Ergenlerde din krizinin en yüksek olduğu dönem bu dönemdir.

2.2.4. Ailenin Sosyo-ekonomik Düzeye Göre Dağılımı

Tablo 4; Ailenin Sosyo-ekonomik Düzeyi

	Frekans	Yüzde	Geçer Yüzde
alt (fakir)	2	1,3	1,3
ortanın altı	21	13,5	13,5
orta halli	109	69,9	69,9
ortanın üstü	22	14,1	14,1
üst (zengin)	2	1,3	1,3
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tablodan da anlaşılacağı gibi ankete katılan öğrencilerin ailelerinin büyük bir çoğunluğu orta halli sosyo-ekonomik düzeye sahiptir. Zengin ve fakir aileye sahip ikişer öğrenci varken 21 kişinin ailesi ortanın altı, 22 kişinin ailesi de ortanın üstü bir düzeye sahiptir.

2.2.5. Ailenin Dindarlık Düzeyi

Tablo 5; Ailenin Dindarlık Düzeyi

	Frekans	Yüzde	Geçer Yüzde
dinle ilgisiz	4	2,6	2,6
dinle az ilgili	14	9,0	9,0
orta derecede dindar	71	45,5	45,5
dindar	65	41,7	41,7
5	2	1,3	1,3

Yukarıda ki tabloda da görüldüğü gibi ankete katılan öğrencilerin ailelerinin %87,2'lik kısmı dindar, %9'u dinle az ilgili, %2,6'sı ise dine karşı ilgisizdir.

2.2.6. Öğrencinin Kişilik Yapısı

Tablo 6; Kendinizi Nasıl Tanımlarsınız?

	Frekans	Yüzde	Geçer Yüzde
dışadönük	65	41,7	41,7
içedönük	88	56,4	56,4
3	3	1,9	1,9
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tablo incelendiğinde anketimize katılan öğrencilerin 88'i kendini içedönük, 65'i ise dışadönük olarak görmektedir.

2.2.7. Öğrencilerin Fal Bakmaya, Falını Okumaya Olan İnanç

Tablo 7 ; Fallara İnanıyor musunuz?

	Frekans	Yüzde	Geçer Yüzde
inanmıyorum,gereksiz görüyorum	44	28,2	28,2
inanmıyorum	66	42,3	42,3
inanıyorum,takip etmiyorum	42	26,9	26,9
inanıyorum,hergün okuyorum	4	2,6	2,6
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tablo incelendiğinde de görüleceği gibi fallara öğrencilerin çoğunluğunun (%75,5) inanmadığı, gereksiz gördüğü, %2,6'sının titizlikle takip ettiği, geri kalan %26,9'unun ise inandığı ama takip etmediği görülmektedir.

2.3. Araştırmada Elde Edilen Bulgular

2.3.1. İtaatle İlgili Bulgular

Öğrencilerin aile içerisinde ve toplumsal ilişkilerde geliştirdiği itaat tutumlarını tespit etmek amacıyla yöneltilen sorular şu şekildedir.

2.3.1.1. Öğrencilerin Toplumsal İlişkilerde Geliştirdiği İtaatle İlgili Bulgular

Tablo 8; Yerde bir çöp gördüğümde;

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
Yerden elir hemen çöpe ararım.	42	26,9	26,9
Yerden alır çöp kutusu ararım	35	22,4	22,4
Hiç aldırمام	17	10,9	10,9
Atana kızarım ama çöpe ellemem	62	39,7	39,7
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tabloya bakıldığında 77 öğrencinin çöpi kaldırma konusunda duyarlı olduğu 17'sinin aldırmadığı, 62'sinin çöpe ise ellemediği ama atanlara da tepki gösterdiği görülmektedir. Bu da olumlu bir duyarlılık olarak görülebilir.

Tablo 9; Kırmızı ışık yandığında;

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
Durur yeşilin yanmasını beklerim	54	34,6	34,6
Dururum yol müsaitse yeşili beklemem	78	50,0	50,0
İşıklara aldırmadan geçerim	13	8,3	8,3
Dururum,geçenlerde kızarım	11	7,1	7,1
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tabloya bakıldığında sadece 54 kişinin bu konuda hassas olup geçmek için yeşilin yanmasını beklediği, ancak 11 kişinin yeşilin yanmasını bekleyip kırmızıda geçenlere tepki gösterdiği görülmektedir. Işıklara aldırılmayan 11 kişidir. Geri kalan 143 kişinin bu konuda duyarlı olduğu söylenebilir.

Tablo 10; Sınavda kopya çekmek;

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
Yasaktır, kesinlikle kopya çekmem	23	14,7	14,7
Fırsat bulursam çekerim	95	60,9	60,9
Yasaktır ama yasaklar çiğnenmek içindir.	29	18,6	18,6
Çekmem çekenlerde kızırım	9	5,8	5,8
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tablo incelendiğinde 32 kişinin kesinlikle kopya çekmediği, ancak geri kalan kısmının ise kopya çekebilme eğilimi olduğu görülmektedir. Kopya çekme-çekmeme açısından tekrar tabloya bakıldığında öğrencilerden %18,6'sının her durumda kopya çekme girişiminde bulunacağı anlaşılmaktadır.

Tablo 11; Anne-baba karşısında sigara içmek;

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
Doğru değildir, içilmemelidir	44	28,2	28,2
Saygısızlık ifade eder	80	51,3	51,3
Normal görürüm	3	1,9	1,9
Normal görürüm ama yine de içmem	28	17,9	17,9
5	1	,6	,6
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tablo incelendiğinde de görüleceği gibi ankete katılan öğrencilerden 124 kişi anne-baba karşısında sigara içmeyi doğru bulmuyor, 31 kişi ise normal görüyor.

Genel kurallara uyup-uymama konusunda yönelttiğimiz sorulara (tablo 8, tablo 9, tablo 10, tablo 11) bakıldığında öğrencilerin %55'ten fazlasının uyma yönünde ki davranışı tercih ettikleri görülmektedir.

Tablo 12; Başkaları tarafından idare edilmeyi onları idare etmeye tercih ederim.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	27	17,3	17,3
fikrime uygun	33	21,2	21,2
kararsızım	42	26,9	26,9
fikrime aykırı	34	21,8	21,8
fikrime çok aykırı	20	12,8	12,8
TOPLAM	156	100,0	100,0

Ankete katılan öğrencilerden 60'ı başkaları tarafından idare edilmeyi onları idare etmeye tercih etmektedir. 54'ü ise bu görüşe katılmamaktadır. 42 kişi ise görüş belirtmemiştir.

Tablo 13; Yanlışta olsa devletin her icraatine itaat etmek vatandaşlık görevidir

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	16	10,3	10,3
fikrime uygun	29	18,6	18,6
kararsızım	37	23,7	23,7
fikrime aykırı	41	26,3	26,3
fikrime çok aykırı	33	21,2	21,2
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tablo incelendiğinde de görüleceği gibi devletin her icraatine itaat etmenin vatandaşlık görevi olduğunu düşünen 45 kişidir. 74 kişi ise bu görüşe katılmamaktadır.

2.3.1.2. Öğrencilerin Aile İçerisinde Geliştirdiği İtaatle İlgili Bulgular

Tablo 14; Anne-babam beni gerçekten hakettiğim zaman cezalandırır.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	44	28,2	28,2
fikrime uygun	55	35,3	35,3
kararsızım	22	14,1	14,1
fikrime aykırı	16	10,3	10,3
fikrime çok aykırı	19	12,2	12,2

TOPLAM	156	100,0	100,0
--------	-----	-------	-------

Tabloya göre öğrencilerden 99'u ailesi tarafından ancak hakettiği durumlarda cezalandırıldığını, 35'i hak etmediği zamanlarda da cezalandırıldığını düşünmektedir. 22 kişi ise bu konuda kararsız kalıp görüş belirtmemiştir.

Tablo 15; Sıkı disiplin altında büyütüldüm.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	19	12,2	12,2
fikrime uygun	39	25,0	25,0
kararsızım	24	15,4	15,4
fikrime aykırı	44	28,2	28,2
fikrime çok aykırı	30	19,2	19,2
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tabloya bakıldığında öğrencilerden 58'i disiplin altında büyütüldüğünü kabul etmekte, 74 gibi büyük bir çoğunlukta rahat bir ortamda yetiştiğini kabul etmektedir. 24 kişi ise kararsız kalmıştır.

Tablo 16; Bir çocuk sıkı disiplinle yetiştirilirse kuvvetli kişiliğe sahip olur.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	33	21,2	21,2
fikrime uygun	21	13,5	13,5
kararsızım	29	18,6	18,6
fikrime aykırı	41	26,3	26,3
fikrime çok aykırı	32	20,5	20,5
TOPLAM	156	100,0	100,0

Bu sonuca göre ankete katılan 156 kişiden 54'ü bu fikre katıldığını, 73'ü ise katılmadığını belirtmiştir. Öyleyse disiplin altında büyütülmek insanı güçlü bir kişilik sahibi yapmaz.

Tablo 17; Eğer çocuk anne-babasının fikirlerine uymaya zorlanırsa bu durumun kendisine faydası olur.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	11	7,1	7,1

fikrime uygun	20	12,8	12,9
kararsızım	51	32,7	32,9
fikrime aykırı	34	21,8	21,9
fikrime çok aykırı	39	25,0	25,2
Total	155	99,4	100,0
System	1	,6	
	156	100,0	

Tablo incelendiğinde 31 kişi olumlu, 73 kişi olumsuz cevap vermiştir. Öyleyse anketimize katılan öğrencilere göre anne-babanın kendi fikirlerine uyma konusunda çocuklarını zorlamalarının fayda sağlamadığı görüşü ön plana çıkmaktadır.

Tablo 18; Bazı ailelerde büyükler (abla-abi) küçüklere emir verip karşılığında itaat bekler. Benim ailemde böyle düşünüyor.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	22	14,1	14,1
fikrime uygun	27	17,3	17,3
kararsızım	30	19,2	19,2
fikrime aykırı	21	13,5	13,5
fikrime çok aykırı	56	35,9	35,9
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tabloya bakıldığında da görüleceği gibi ankate katılan öğrencilerden 49' u küçüklerin büyüklerinin emrine uyması düşüncesine katılmakta, 77'si ise katılmamaktadır. 30 kişi ise kararsız olduğunu söylemiştir.

Tablo 19; Zorluklarla mücadele etmeyi sevmem.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	8	5,1	5,1
fikrime uygun	15	9,6	9,6
kararsızım	28	17,9	17,9
fikrime aykırı	45	28,8	28,8
fikrime çok aykırı	60	38,5	38,5
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tablo incelendiğinde de görüleceği gibi öğrencilerden 105 kişinin zorluklarla mücadele çabası içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 20; Fikirlerimi sonuna kadar savunmak benim için önemlidir.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	32	20,5	20,5
fikrime uygun	42	26,9	26,9
kararsızım	33	21,2	21,2
fikrime aykırı	28	17,9	17,9
fikrime çok aykırı	21	13,5	13,5
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tablo incelendiğinde de görüleceği gibi öğrencilerden %47,4'ü için fikirlerini savunmak önemli, %40,4'ü için o kadar önemli değildir. Bu konuda 33 kişi ise kararsız kalmıştır.

Tablo 21 ; Kişisel problemlerimi nasıl çözeceğimi birinin söylemesini isterdim.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	62	39,7	40,0
fikrime uygun	53	34,0	34,2
kararsızım	14	9,0	9,0
fikrime aykırı	13	8,3	8,4
fikrime çok aykırı	13	8,3	8,4
TOPLAM	155	99,4	100,0
Boş	1	,6	
	156	100,0	

Yukarıdaki tabloya bakıldığında öğrencilerden %73,6'sı problemlerini çözmede başkasına önemli oranda ihtiyaç duymaktadır. Bu görüşe katılmayanların oranı ise %16,6'dır.

Öğrenciler bu dönemde tam ve yeterli düzeyde hayat felsefesine sahip olmadıklarından dolayı karşılaştıkları problemlerin üstesinden gelememekte, bunun için başkasından yardım alma ihtiyacı hissetmektedirler.

2.3.2. Öğrencilerin Dini Tutum ve Davranışlarıyla İlgili Bulgular

Tablo 22; Allah inancı hakkında ne düşünüyorsunuz ?

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
Allah'ın varlığına inanıyorum	132	84,6	84,6
Allah'ın varlığına inanıyorum ancak anlayamadığım şeyler var	19	12,2	12,2
Allah'ın varlığından şüphe ediyorum	1	6	6
Konuya ilgi duymuyorum	4	2,6	2,6
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tabloya bakıldığında %84,6 gibi büyük çoğunluğun Allah'ın varlığına, birliğine inandığını, 12,2 lik bir oranın Allah inancı taşıdığını ancak konuyla ilgili anlayamadığı bazı konular olduğunu görmekteyiz. Bu iki şikkı birlikte değerlendirdiğimizde Allah'a inananların oranı %96,8 olur. Bir kişi Allah'ın varlığından şüphe ederken, dört kişi konuya ilgi duymadığını belirtmiştir.

Tablo 23; Dua etme konusundaki düşünceniz nedir;

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
Duaya inanır sık sık dua ederim	116	74,4	74,4
Sadece ibadet ederken dua ederim	17	10,9	10,9
İhtiyaç duyduğum zaman dua ederim	19	12,2	12,2
Duanın etkisine inanmıyorum.	3	1,9	1,9
5	1	,6	,6
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tabloya bakıldığında öğrencilerden %74,4'ünün duanın etkisine inanıp sık sık dua ettiğini, %10,9'unun ibadet esnasında dua ettiğini, %12,2'sinin ise sadece ihtiyaç duyduğunda dua ettiğini görmekteyiz. Öğrencilerin %1,9 ise duanın etkisine inanmamaktadır.

Tablo 24; Oruç tutma hakkında ne düşünüyorsunuz;

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
Allah emrettiği için tutarım	127	81,4	81,4
Manevi yönden beni rahatlattığı için tutarım	23	14,7	14,7
Oruç tutmak aç kalmaktır	1	6	6
Zor geldiği için oruç tutmuyorum	4	2,6	2,6
5	1	,6	,6
TOPLAM	156	100,0	100,0

Öğrencilerin oruç tutma konusundaki düşüncelerini görmek için tabloya baktığımızda ; 127 kişinin Allah'ın emri olduğu için, 23 kişinin ise manevi yönden tatmin olduğu için oruç tuttuğunu görüyoruz. Bir kişi ihtiyaç duymadığından, dört kişi de zor geldiği için oruç tutmadığını belirtmiştir. Öyleyse toplam 150 kişi oruç tutmaktadır.

Tablo 25; Ku’ran-ı Kerim hakkında ne düşünüyorsunuz ?

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
Kur’an’ın gerçekliğine ve okunması gerektiğine inanıyorum	145	92,9	92,9
Kur’an’a inanıyorum,her evde bulunması şart değil	1	6	6
Kur’an’a inanmıyorum	4	2,6	2,6
5	6	3,8	3,8
TOPLAM	156	100,0	100,0

İslam dininin temel kaynağı Kur’an-ı Kerimdir. İslama inananlar açısından bu kitap bütünüyle gerçek olup, hiçbir şekilde değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Kur’an-ı Kerim’e karşı olan tutumlarda farklılık olup olmadığını öğrenmek amacıyla sorduğumuz bu soruya 156 kişiden 152’si Kur’an’a inandığını, 4 kişi ise inanmadığını belirtmiştir.

Tablo 26; Ahiret gününe inanıyorum.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	131	84,0	84,5
fikrime uygun	14	9,0	9,0
kararsızım	6	3,8	3,9
fikrime aykırı	2	1,3	1,3
fikrime çok aykırı	2	1,3	1,3
TOPLAM	155	99,4	100,0
Boş	1	,6	
	156	100,0	

İslam kültüründe hakim düşünce bu dünyanın bir sonunun olduğu, bu dünyada yapılanların karşılığının iyi ya da kötü olarak görüleceği bir ahiret hayatının bulunduğudır.

Bu anlayışı değerlendirmek için sorduğumuz bu soruya 145 kişi ahiret gününe inandığını söylemiştir. 6 kişi kararsız olduğunu belirtirken 4 kişi inanmadığını belirtmiştir. Buna göre ankete katılan öğrencilerden %93’ü ahiret gününe inanmaktadır.

Tablo 27; İbadetlere karşı tutumunuz nedir?

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
İbadetleri istekle yerine getiriyorum	78	50,0	50,0
İbadetleri zor ve yorucu buluyorum	3	1,9	1,9
İbadet etme isteğim var ama yerine getiremiyorum	69	44,2	44,2
5	6	3,8	3,8
TOPLAM	156	100,0	100,0

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi 156 öğrenciden sadece 78'inin ibadetleri istekle yerine getirdiği, 3'ünün zor ve yorucu bulduğu, 69'unun ise isteği olmasına rağmen başka nedenlerden dolayı (ailesinin izin vermemesi gibi) ibadetleri yerine getiremediği anlaşılmaktadır.

Tablo 28; Dini ibadetler insanın rahat, huzurlu hayat sürmesini sağlar.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	53	34,0	34,2
fikrime uygun	51	32,7	32,9
kararsızım	31	19,9	20,0
fikrime aykırı	6	3,8	3,9
fikrime çok aykırı	14	9,0	9,0
TOPLAM	155	99,4	100,0
Boş	1	,6	
	156	100,0	

Yukarıdaki tablodanda anlaşılacağı gibi dinin kişinin hayatını nasıl etkilediği sorusuna öğrencilerin %66,7 si olumlu, %12,8 si olumsuz, %20 si ise kararsız cevaplar vermiştir. Öyleyse ankete katılan öğrencilerin büyük bir kısmı ibadetlerin kişilere rahat ve huzur verdiğine inanmaktadır.

Tablo 29; İbadet etmezsem;

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
Kendimi kötü hissederim	53	34,0	34,0
Sorumluluk altında olduğumu hissederim	34	21,8	21,8
İbadet yapamasam bile doğruluktan ayrılmam	34	21,8	21,8
İbadetin gerekliliğine inanmıyorum	6	3,8	3,8
5	60	38,5	38,5
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tablo incelendiğinde ankete katılan öğrencilerden 53'ünün ibadetin gerekliliğine inanarak hareket ettiği, yerine getiremediği takdirde kendini kötü hissedeceği ,34'ünün sadece sorumsuzluk hissi duyacağı, diğer 34'ünün ise ibadet etmese bile neticesi olan doğruluktan ayrılmayacağı görülmektedir. 6 kişi ise ibadet etme gerekliliği duymamaktadır.

Bu bölümdeki tablolara bakıldığında öğrencilerin dini inanlarının tam olduğunu görmekteyiz. Ancak dini görevlerini yerine getirme noktasında bir takım eksiklikleri görülmektedir.

2.3.3. Öğrencilere Ait İnançlarlaİlgili Bulgular

Tablo 30; Kuvvetli dini inançlar olmadanda insan iyi bir hayat sürdürebilir.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	13	8,3	8,3
fikrime uygun	18	11,5	11,5
kararsızım	34	21,8	21,8
fikrime aykırı	29	18,6	18,6
fikrime çok aykırı	62	39,7	39,7
TOPLAM	156	100,0	100,0

Tabloya bakıldığında da görüleceği gibi 31 kişiye göre kuvvetli dini inançlar olmadanda insan iyi bir hayat sürdürebilir. Bu görüşe katılmayan ise 91 kişidir. 34 kişi bu konuda

kararsız kalmıştır. Öyleyse dini inançlar insanın iyi bir hayat sürmesinde önemlidir.

Tablo 31 ; Cennete girebilmek için müslüman olmak gerekir.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	68	43,6	43,9
fikrime uygun	21	13,5	13,5
kararsızım	23	14,7	14,8
fikrime aykırı	19	12,2	12,3
fikrime çok aykırı	24	15,4	15,5
TOPLAM	155	99,4	100,0
Boş	1	,6	
	156	100,0	

Tabloya bakıldığında cennete girmek için müslüman olmak gerektiğine inanan 89 kişidir. 43 kişiye göre ise cennete girmek için müslüman olmak gerekli değildir. Dolayısıyla öğrencilerin diğer dinlere ve düşüncelere karşı hoşgörülü bir tutum olduğu görülmektedir.

Tablo 32; Hayat tarzını belirlemede dini inançlarım önemlidir.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	67	42,9	42,9
fikrime uygun	51	32,7	32,7
kararsızım	13	8,3	8,3
fikrime aykırı	15	9,6	9,6
fikrime çok aykırı	10	6,4	6,4
TOPLAM	156	100,0	100,0

Ankete katılan öğrencilerden 118'ine göre hayat tarzını belirlemede dini inançlar önemlidir. 25 kişi ise bu görüşe katılmamakla beraber 13 kişi kararsız kalmıştır. Kişilerin sahip olduğu inançlar, onlar için aynı zamanda hayat tarzıdır. İslam dini müslümanların hayat görüşünü önemli ölçüde etkilemiş ve yönlendirmiştir. Bu yüzden dini inançlar, kişilerin hayatını yönlendirmede önemli bir faktördür.

Tablo 33 ; Dini inançlar sadece acı ve sıkıntılı durumlarda yardımcı olur.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	17	10,9	11,0
fikrime uygun	13	8,3	8,4
kararsızım	25	16,0	16,1
fikrime aykırı	40	25,6	25,8
fikrime çok aykırı	60	38,5	38,7
TOPLAM	155	99,4	100,0
Boş	1	,6	
	156	100,0	

Tablo incelendiğinde de görüleceği gibi dini inançların sadece hayatın acı ve sıkıntılı durumlarına yardımcı olduğu düşüncesine katılanların sayısı 30, bu düşünceye katılmayanların sayısı ise 100 kişidir.

Tablo 34; Dini durumlar beni ilgilendirmez.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	8	5,1	5,2
fikrime uygun	10	6,4	6,5
kararsızım	3	1,9	1,9
fikrime aykırı	25	16,0	16,1
fikrime çok aykırı	109	69,9	70,3
TOPLAM	155	99,4	100,0
Boş	1	,6	
	156	100,0	

Tabloya bakıldığında öğrencilerden 134'ünün dini durumlarla ilgili olduğunu görmekteyiz. İlgilenmeyenler ise 18 kişi olup 3 kişi görüş belirtmemiştir.

Tablo 35; İnançım bazı durumlarda hareketlerimi kısıtlar.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	55	35,3	35,5
fikrime uygun	46	29,5	29,7
kararsızım	24	15,4	15,5
fikrime aykırı	15	9,6	9,7
fikrime çok aykırı	15	9,6	9,7
TOPLAM	155	99,4	100,0
Boş	1	,6	
	156	100,0	

Tablo incelendiğinde de görüleceği gibi öğrencilerden 101'i inançlarının hareketlerini bazı durumlarda kısıtlayıcı olduğunu düşünmekte, 30 kişi ise inançlarının hareketlerini kısıtlamada etkili olmadığını söylemektedir.

Tablo 36; Ahlaki hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	14	9,0	9,0
fikrime uygun	14	9,0	9,0
kararsızım	42	26,9	27,1
fikrime aykırı	35	22,4	22,6
fikrime çok aykırı	50	32,1	32,3
TOPLAM	155	99,4	100,0
Boş	1	,6	
	156	100,0	

Tablo incelendiğinde de görüleceği gibi ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli diyenler % 18'dir. Ahlaki bir yaşam sürmek için belli bir inanca sahip olma düşüncesinde olanlar ise %54,6'dır. %26,9'luk bir oran bu konuda kararsız olduğunu söylemiştir.

Tablo 37; Dini inançlarımı her zaman savunabilirim.

	Frekans	Yüzde	Toplam Yüzde
fikrime çok uygun	97	62,2	62,6
fikrime uygun	37	23,7	23,9
kararsızım	12	7,7	7,7
fikrime aykırı	7	4,5	4,5
fikrime çok aykırı	2	1,3	1,3
TOPLAM	155	99,4	100,0
Boş	1	,6	
	156	100,0	

Tabloya bakıldığında öğrencilerden %85'inin dini inançlarını savunabilir durumda olduğu görülmektedir. Bu görüşte olmayanlar ise %5,8'dir.

2.4. Araştırmada Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmamıza katılan öğrenciler 98'i kız, 58'i erkek olmak üzere toplam 156 kişidir. Bunlardan %20,5'i 16, %52,6'ı 17, %26,9'u da 18 yaşlarındadır. Çoğunluğu (%69,9) orta halli bir aileye sahiptir. Geri kalan %29,1'lik kısmın ailesi ise ortanın altı ve ortanın üstü bir ekonomik seviyeye sahiptir.

Öğrencilerin %87,5'i dindar bir aileye sahiptir. Ancak %9'u dinle az ilgili, %2,6'sı dinle ilgisiz bir aileye sahip olduklarını işaretlemiştir. Bu konu, öğrencilerin dindarlık bakımından kendilerini nasıl gördükleri konusunda bize fikir verecektir. Ankete katılan öğrencilerden %56,4'ü kendini içe dönük, %41,7'si ise dışadönük olarak tanımlamıştır.

Bir kimsenin içedönük yada dışa dönük olması onun sosyal ilişkilerini etkilediği gibi, dini tutum ve davranışlarını da etkilemesi düşünülmektedir. Dinin amacı insanın fitratındaki bu tür eğilimleri bir takım emir ve yasaklarla eğitilmesini sağlamak, uyumlu hale getirmektir.

Her iki kişilik yapısında da itaat davranışı görülmektedir. Dışadönük kimselerde bir insana, kuruma ya da güce yönelik bir itaat görülürken, içedönük kimselerde kişinin kendi aklına ya da inancına itaat ettiği görülür.

2.4.1. İtaat İle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi

2.4.1.1. Öğrencilerin Toplumsal İlişkilerde Geliştirdiği İtaatle İlgili Bulguların Yorumların Değerlendirilmesi

İtaat, bir terbiye vasıtasıdır. İnsanların toplumsal hayatını düzenleyen ve uygulamaya değer buldukları kurallar uygun hareket etmesi, kurallara saygı duymasısıdır. Böylece itaatin sosyal, ferdi, dini, siyasi boyutundan söz edebiliriz. Aynı zamanda itaat, isteğe ve korkuya bağlı olarak ta ortaya çıkabilir. Herhangi bir emre ve kurala bağlı olarak sadece korku ve cezalandırma nedeniyle itaat edilebilir.

İnsan sosyal bir varlık olduğu için devamlı akış içerisinde olan hayatta insanlarla toplu olarak yaşamak zorundadır. Bu da düzeni sağlamak için bir takım emir ve yasakları ve bunlara uymayı beraberinde getirir. Kişi içinde bulunduğu toplumun üyesi olarak o toplumda belirli bir yer ve rol almak için çaba gösterir. Toplum içinde kendini tanımaya, kişilik sınırlarını belirlemeye, kim olduğunu, neye inanması ve uyması gerektiğini, nelere değer verip bağlanacağını bu şekilde bulmaya çalışır.

Konuyla ilgili bulgulardan çıkaracağımız sonuçlar şöyledir:

1. Öğrencilerin yerde buldukları çöpü kaldırma konusunda duyarlı oldukları görülmektedir. 77 kişi çöpü kaldırıp çöp kutusuna atacağını söylerken 62 kişi çöpe ellemeyeceğini, ancak yere çöp atmayı doğru bulmadığı için onlara tepki göstereceğini söylüyor. Öyleyse 139 kişi yere çöp atmayı doğru bulmamaktadır. (Tablo 8)

2. Yoldan karşı karşıya geçerken güvenli ve sistemli olmak için anlamlı bazı renkler belirlenmiştir. Kırmızı ışık yandığında yayaların durması gerektiğini hepimiz biliriz. Anketimize katılan öğrencilerden 65'i yeşilin yanmasını bekleyeceğini belirtmiş, 78'i ise kırmızı ışıkta duracağını ancak eğer yol müsaitse geçebileceğini söylemiştir. Öyleyse 143 kişi kırmızı ışıkta durulması gerektiğine inanmakta ve durmaktadır. (Tablo 9)
3. Sınavda kopya çekmek hakkındaki görüşlerini öğrenmek için sorduğumuz soruya 32 kişi kesinlikle çekmem demiştir. 95 kişide yasak olduğunu bildiği halde eğer fırsat bulursa bunu değerlendirebileceğini söylemiştir. Bu da yasağı uygulayanlar açısından düşünüldüğünde eğer imkan verilmezse 127 kişi kopya çekmemiş olacaktır. (Tablo 10)
4. Anne-baba karşısında sigara içmek her zaman bir saygısızlık ifadesidir. Sosyal çözülmeye uğramamış toplumlarda bunu saygısızlık olarak görenlerin oranı oldukça yüksektir. Anketimize katılan öğrencilerden 152 kişi anne-baba karşısında sigara içmeyi doğru bulmamakta ve içilmeyeceğini söylemektedir. (Tablo 11) Bu oranın önceki sorulardan açık fark göstermesi anne-baba korkusudur.

Birey anne-babasına , yetişkinlere her zaman saygı duyar; bu küçükten büyüğe doğru giden tek yönlü bir saygı şeklidir. Tek yönlü saygıdaki maddi karakterli korku çocuğun ailesiyle çatışmaya girmeme, saygı gösterdiği kişilerin gözünden düşmeme korkusundan dolayı geliştirdiği bir ahlaki davranıştır. Böylece saygı gösterme ihtiyacı ile itaat etme davranışı birbirini dengeler.

Kişi, günlük ilişkilerinde çevresindekilerin kendisine duydukları sevgi ve saygıyı kaybetmemek için kurallara uyması gerektiğini anlar, kişi iyi-kötü, beğenilen-beğenilmeyen davranış şekilleri geliştirip, yapması ve yapmaması gereken hareketleri öğrenme suretiyle benlik yapısını kuvvetlendirir, manevi disiplin sağlar. Böylece ilişkiler emir ve emre uyma şeklinden karşılıklı anlaşmaya doğru iradeli davranışa geçiş yapar. Kurallara cezadan korktuğu için değil gerekli olduğu için uymaya çalışır.

Ayrıca sosyal-psikolojide emre, kurallara itaat etmeyi kolaylaştıran etkenlerden biride emreden ve emre uyanın yüzyüze bir ilişki içinde olmasıdır. Yüzyüze olma itaat davranışını artırır. Anketimizde anne-baba karşısında sigara içmeyi doğru bulmayanların oranının %100'ü bulmasının nedeni buna bağlanabilir.

5. Öğrencilere “Başkaları tarafından idare edilmeyi onları idare etmeye tercih ederim.” İfadesine katılıp katılmadıklarını sorduğumuzda 60 kişi katıldığını 54 kişi katılmadığını belirtmiştir. (Tablo 12)

Şunu belirtmemiz gerekir ki; bu tür ifadeleri kapsayan sorularımız “fikrime çok uygundan” başlayıp “fikrime çok aykırı” ya kadar beş şikkı içermektedir. Bu tarzdaki hemen hemen bütün sorularımızın “kararsız” kısmında büyük oranlar tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak öğrencilerin soruları anlayamamış olmaları veya düşünceleri zaman alacağından verilen süre içinde soruların hepsini yetiştiremeyecek olmaları olabilir. Kararsızların yüksek olması fikre katılan yada katılmayanların oranınıda etkilemiş , düşük çıkmasına neden olmuştur.

6. Devletin her icraatine uymak gerektiğine inanan 45 kişidir. 74 kişi ise bu görüşe katılmamaktadır.

2.4.1.2. Öğrencilerin Aile İçerisinde Geliştirdiği İtaatle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi

Bir kimsenin içinde yaşadığı aile ortamı, onun psikolojik yapısını, tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Ergenlik döneminde de genç bu ortamda aldığı eğitimi içselleştirerek yetişkinlik yaşında etkin olarak kullanabilir. Dolayısıyla otoriter ortamda yetişen çocuk ileride bu ortamın etkisiyle itaatkar düşünce ve davranışlar ortaya koyacaktır.

Çocuk, itaati öğrenmeye anne-babaya bağlanmakla başlar. Bununla birlikte toplumsal

değerlere ve kurallara itaat eder.

İmam Hatip Lisesi öğrencileri ailede ve okulda saygı ve itaat içeren inanç ve değerlerle yetişmektedir. Bu yetiştirme tarzı kişiler üzerinde otorite sağlayabilmek için kullanılmamalıdır; bu durum kişilerin bağımsızlık duygularını olumsuz yönde etkileyebilir. Oysa saygı ve itaat gencin şahsiyetini gerçekleştirmesine fırsat vermelidir.

Bazı aileler aşırı otoriter , bazıları tutarsız, bazıları da çocukların karşı kayıtsız bir tutum gösterirler. Otoriter aileler, çocukların kendilerine ait duygu ve düşünceleri olduğunu kabul etmez, çocuklarını kendi istek ve arzularına göre yetiştirmek isterler. Böyle bir aile yapısında çocuğun kendi öz benliğinin geliştirilmesine izin verilmez. Ailede otoriteyi elinde tutan kişi, herkesin kendine boyun eğmesini bekler, bu şekilde davranmayanları cezalandırır.

Oysa sağlıklı aile yapısında ebeveynlerinde çocuklarında uyması gereken kurallar vardır. Ve bunlar açık seçiktir. Kişiler arasında duygu ve düşüncelerini ifade edebilme, neyi istediğini ya da istemediğini belirtme özgürlüğü vardır.

Her çocuk kabul edilmeyi, duygu ve düşüncesine saygı gösterilmeyi bekler. Eğer aile ortamı ona bu özgürlüğü vermiyorsa o zaman ailenin istediği yönde bağımlı, itaatkar kişi olarak gelişir.

Ergenlik döneminde gencin özellikle zihni gelişimi sonucu artan düşünce faaliyeti onda bağımsızlık ve güçlülük duygusunu uyandırır. Kişi kendini yetişkinlerin seviyesinde görerek anne babasını tenkit etmeye, kendini ifade etmeye başladığından anne-babasıyla tartışmalı, çatışmalı bir ilişkiye girer. Bir tarafta anne-babaya saygı ve itaati, onların sözünü dinlemeyi emreden dini ve kültürel değerler, diğer tarafta ailelerin tutuculuğundan kurtularak bağımsız olma isteği vardır.

Konuyla ilgili bulgulardan çıkaracağımız sonuçlar şunlardır;

1. Öğrencilerin büyük çoğunluğu ailesi tarafından ancak hakettiği zamanlarda

cezalandırıldığını düşünüyor. (Tablo 14)

2. Sıkı disiplin altında büyütüldüğünü düşünen öğrenci sayısı 58'dir. 74 kişi ise rahat bir ortamda büyütüldüğünü düşünmektedir. (Tablo 15)
3. Ankete katılan öğrencilerin çoğu (%46,8) sıkı disiplin altında yetiştirilmenin kuvvetli kişilik sağlamadığı düşüncesindedir. (Tablo 16)
4. Yine yukarıdaki soruyla bağlantılı olarak öğrencilerin çoğu (%46,8) anne-babanın fikirlerine uyma konusunda çocuklarını zorlanmalarını doğru bulmamaktadır. (Tablo 17)
5. Geleneksel Türk ailesinde sadece anne-baba değil otorite sağlama konusunda zaman zaman ablalar-ağabeylerde devreye girebilmektedir. Ailede bu ikinci gurup büyükler otoritelerini ebeveynlerinden almaktadır. Ankete katılan öğrencilerin %31,4'ü böyle bir aile yapısına sahiptir. %49,4'ü ise buna katılmamaktadır. (Tablo 18)
6. Öğrencilerden önüne çıkan zorluklarla mücadele çabası içinde olduğunu kabul edenler %67,3'tür. (Tablo 19)
7. Fikirlerini savunmanın önemli olduğunu düşünenler %47,4'lük bir kısımdır. %40,4'ü ise buna katılmamaktadır. (Tablo 20)
8. Kişisel problemlerini çözme konusunda yardım isteyen öğrenci oranı %73,6'dır. (Tablo 21)

Öyleyse öğrenciler kendilerine yol gösterecek ve güven verecek, problemlerini çözmede yardımcı olacak bir otoriteye ihtiyaç duymaktadır. Bir grup içerisinde yer alma, önder ve liderlere bağlanma bu dönemde önemli bir ihtiyaçtır.

Yetişkinler açısından otoriter olmak kendilerini bütünleyen temel bir öğedir, diğerlerine gösterdikleri ilginin bir ifadesidir.

Ergenin zihinsel ve duygusal gelişimine uygun olarak dini ilgi ve ihtiyaçlarının tatmin edilmesi, aklındaki sorulara cevap bulabilmesi için en uygun rehber anne-baba ve büyükleridir. Kişinin ihtiyacı olduğu dini bilgi ve tecrübelerin doğru aktarılması kişiyi hem kendi içinde hem de toplum içinde uyumlu, huzurlu, şuurlu davranmasını sağlar.

Hem dini hem de din dışı konularda onlarla oturup arkadaşça konuşmak, tecrübelerle yol gösterici olmak gerekir. Gençler bağımsızlıklarına düşkün olduklarından anne-babaların çocukların şahsiyetlerine saygı duymasını, her işlerine müdahale etmemesini isterler. Yine bu dönemde gençlerin çoğu için din, güvenlik, kimlik, bağlanma gibi psikolojik ihtiyaçlara cevap vermesi bakımından önem kazanmaktadır.

Aile yaşamında disiplin çok önemlidir, kişiler arasındaki denge ve düzenin oluşmasında büyük etkisi vardır. Ancak disiplin eşittir cezalandırma, bağırma değildir. İtaat aracı olarak tek yanlı kullanılmamalıdır. Amaç çocuğa doğru davranış ve alışkanlıkları kazandırmak, kendi kendini denetleme, ahlak gelişimini sağlamak olmalıdır.

2.4.2.Öğrencilerin Dini Tutum ve Davranışlarıyla İlgili Bulguların Değerlendirilmesi

Bireyin kişilik yapısı ile tutumları arasında her zaman ilişki vardır. Tutumlar, hem bireyin kişilik yapısını yansıtır, hem de bireyin kişiliğinin ne tür tutumlara eğilimli olduğunu gösterir. Eğer dindar bir kişilik yapısına sahipse göstereceği tutum ve davranışta bu yönde olacaktır.

Bu başlık altında yöneltilen sorularla tutumların dini nitelik taşıyıp taşımadığı eğer taşıyorsa davranışa yansıyor yansımadağı meselesini ibadetleri esas alarak incelemeye çalıştık. Çünkü tutumlar duygu, düşünce, ve davranış olmak üzere üç unsur üzerine oturtulmuştur.

Tutumlar insanın duygu, düşünce ve davranışlarının birbiriyle uyumu neticesinde ortaya çıkar. Eğer bu unsurlar arasındaki ilişki güçlüyse tutumlarda güçlü olur, değilse özellikle davranış unsuru zayıf olarak ortaya çıkar. Tutumların asıl hedefi davranışlar olamamakla beraber varlığını ortaya koyabilmek için davranışlardan destek alır. Fakat tutumlar tek başına değil, ortamsal, çevresel etkenlere birlikte etki eder ve küçük yaşlarda başlayan

öğrenme süreci sonucu gelişir.

Öyleyse dini tutumlarda kişinin dinle ilgili duygu, düşünce ve davranış tarzıdır. Dini davranış ise daha çok, dini hayatın ibadet boyutu olarak kabul edilen dua, namaz, oruç gibi dini pratiklerin yapılma sıklığı, dini inancın (imanın) davranışa dönüşmüş hali demektir.

Konuyla ilgili bulgulardan çıkaracağımız sonuçlar şöyledir:

1. Ankete katılan öğrencilerin %96,8'inin Allah inancı taşıdığını görmekteyiz.
(Tablo 22)

Tablo 5'e baktığımızda ankete katılan öğrencilerin %95'inin dinle ilgilendiğini görmekteyiz. Öyleyse kişinin inancı (Allah inancı) ile içinde yetiştiği aile ortamının arasında olumlu bir ilişki vardır.

Gerçek anlamda Allah inancına sahip olmak demek O'nun emir ve yasaklarına uyma konusunda tutum geliştirmek ve buna uygun davranmak demektir. Eğer iman davranışlarla canlı tutulmazsa zamanla canlılığını kaybedebilir. İman aynı zamanda beraberinde itaat davranışını da getirir. Çünkü itaat, güçlü ve üstün niteliklere sahip bir otoritenin kontrolü altına girme davranışıdır.

Allah'a inanmak bir bağına razı olmak, kendi bağımsızlığından vazgeçmek demektir. Ancak bu anlamlılık, zaman zaman insanın sınırsız bağımsızlık arzusu çelişmektedir. İmanın çözmek zorunda kaldığı bu en büyük çelişki bağımsızlık ve bağımlılık arasındaki bu çatışmadır. Bu da kişiyi dini inkara sürükler. Ancak anketimize katılan bir kişi Allah'ın varlığından şüphe duymakta, 4 kişide bu konuyla ilgilenmediğini söylemektedir.

Öyleyse bu kadar yüksek bir oranda Allah inancına sahip bu öğrenci grubunun ibadetlere katılım isteğinin de yüksek çıkması beklenmektedir.

2. Dua etme konusunda öğrencilere fikirlerini sorduğumuzda bu soruda öğrencilerin

%97,5'inin duaya katıldığını görmekteyiz. Ancak bunlardan %74,4'ü inancından dolayı, %10,9'unun ibadet esnasında, %12,2'sininde sıkıntılı zamanlarda dua ettiği anlaşılmıştır. (Tablo 23) Dua etme, kişinin duaya verdiği önemle yakından ilişkilidir. Görüldüğü gibi bu konuda ki tutumlar bir önceki soru ile ilgili olarak elde edilen bulgularla paralellik göstermektedir.

Aynı zamanda dua ve ibadetler Allah'la insan arasındaki ilişkiyi ortaya koyan uygulamalardır. Dini hayatın en subjektif yönünün dua olduğu söylenebilir. Ancak insanları ihtiyaçlarına ve isteklerine bağlı olan bir davranış şekli olarak ortaya çıkar. Kişinin sahip olduğu duygu, düşünce ve inançlar davranış şeklinde dış bir varlığa kavuştukları ölçüde kişiliği etkileyebilir. Yoksa ahlaklı ve temiz kalpli bir bireyden bahsedemeyiz.

Çeşitli araştırmalar modern toplumlarda duanın çok yaygın bir davranış olduğunu ortaya koymaktadır. Bizim araştırmamızda da bu sonuç çıkmıştır. Aynı zamanda dua ve ibadetler bir bağımlılık ifadesidir. Tam ve mükemmel olmayan, her şeye gücü yetemeyen, aciz durumda olan insanın mükemmel ve yüce varlığa karşı yönelik itaat davranışdır.

3. Öğrencilerin oruç tutmaya katılımı %96,1'dir. (Tablo 24)

Dini tutum ve davranışlar daha küçük yaşlardan başlayarak bir takım teşvik ve taklit yoluyla öğrenilir. Müslüman bir kimlikle dünyaya gelen bir kişi yetiştiği sosyal çevre nedeniyle pek çok şeyi dini-kültürel ortamda hazır olarak bulacaktır. Hazır bulunduğu bu kalıpları kişiler fiziksel ve zihinsel gelişimine bağlı olarak veya başka nedenlerle zaman zaman davranışa dönüştürememektedir. Dini bilgi inanç, tutum ve davranışlarla dinin etki boyutu arasında olumlu bir ilişki içinde olması hedeflenen bir durumdur. Anketimizde oruç tutma oranı bu kadar yüksekse de her zaman tutamayanlar için hazır sebepler vardır. Mesela; oruç tutmanın zor gelmesi, kişinin açlığa dayanamaması , öğrenci olduğu için ailelerinin izin vermemesi. Ancak bu sebepler yaşla birlikte azalmakta, diğer ibadetlerde olduğu gibi oruçta da daha kesin ve kararlı bir çizgiye ulaşmaktadır.

Oruç sayesinde kişinin alışkanlıkları, duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol etmesini sağlar. Açlık, susuzluk, cinsi istek gibi ihtiyaçları kontrol altına alarak kişinin bu ibadet sayesinde irade ve otokontrol gücü kazanması beklenir.

4. Ankete katılan öğrencilerden 146 kişi Kur'an'a inanmaktadır.(Tablo 25)
İslamın dayandığı temel kitap Kur'an'dır. İncamıza göre bu kutsal metnin bütünüyle gerçek olduğu ve değişmeden günümüze kadar korunduğu şeklindedir. Örneklemimizin bu konudaki tutumları da bu yöndedir. (%98,9) Kur'an'a inanmadığını söyleyen 4 kişidir.
5. Ankete katılan öğrencilerden %93'ü ahiret gününe inanmaktadır. ((Tablo 26)
Ahiret düşüncesi hemen hemen bütün dinlerde vardır. İslama göre ahiret haktır. İnsanlar öldükten sonra tekrar dirilecek ve Allah O günde iyileri ödüllendirip kötülerini cezalandıracaktır. Bu düşünceye katılım anketimizde yüksek bir oranda çıkmıştır.
6. İbadetlere karşı duygu ve düşüncelerini öğrenmek için sorduğumuz "İbadetlere karşı tutumunuz nedir?" sorusuna öğrencilerden %50'si ibadetleri istekle yerine getirdiğini söylemiş. İbadetleri zor ve yorucu bulan 3 kişi , isteği olduğu halde yerine getiremeyen bunda zorlanan %44,2'dir (Tablo 27)

Bağımsızlık duygusunun zirvede olduğu bir dönem olan ergenlikte ibadet etme oranının düşük olması kişinin psikolojik yapısından kaynaklanmaktadır. Bizim araştırma verilerimiz de bu doğrultudadır.

İbadet aynı zamanda bir itaat davranışıdır. İbadetler sayesinde inançlı kişi, üstün güce sahip yaratıcısının emrine uymaktadır, bu şekilde Allah'a bağlılığını ifade etmektedir.

Kişinin dini inancının kuvvetli olması davranışlarıyla, ibadetleriyle görülebilir. Çünkü kişilerin iç dünyalarını bilemediğimizden onları davranışlarına bakarak

değerlendirebiliriz. Dini, bir yaşam tarzı olarak somutlaştırmalıyız.

7. Dini ibadetlerin kişiye rahat ve huzur verdiğini düşünenler %66,7'dir. Katılmayanlar ise %12,8'dir. (Tablo 28) İbadetlerin kişini ruh sağlığı üzerinde önemli etkileri vardır. İnsanları doğruya yönelterek güzel davranışlar göstermesine sebep olurlar.
8. Ankete katılan öğrencilerden %34'ü ibadetleri yerine getiremediğinde kendini kötü hissettiğini söylemiştir. %21,8'i ise ibadetleri sorumluluk olarak kabul etmektedir. İbadetlerin gerekliliğine inanıp yerine getiremeyenler doğru bir şey yapmadıklarının bilincindedir. Anketimizde bu oran %77,6'dır. Bunlardan %21,8'i ibadet yapmasam bile ibadetlerin sonucu olan doğruluktan ayrılmam demektedir. (Tablo 29)

Öğrencilerin büyük çoğunluğu ibadetlerin yerine getirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü ibadetler insanı günahlardan korur, gündelik bilincin üzerine çıkarır, kişilerin ahlaklı olmasını sağlar. İbadetler şuurlu bir şekilde yapıldığında kişinin içe ve dışa dönük yönünün gelişmesini sağlar.

İbadetler sayesinde kişi Allah'la karşı karşıya olduğunun farkına varır, kendini ve yaptıklarını bu düşünce ile değerlendirir.

İbadetler insana bedensel ve ruhsal bir takım zorluklara katlanmayı öğretir. Bu zorluklara rağmen ibadetleri yerine getirenlerin kişilik yapısında değişir. Daha sabırlı, cesaretli, vicdanlı olduğu gibi diğer duygu ve davranışları da güçlenir. Mesela oruçla sabretmeyi, namazla kişiliğinin her unsurunu Allah'ın önüne sermeyi yaşar, bencilliğini kırar. Bu şekilde ruhundaki zayıf yönlerini kuvvetlendirmiş olur. Namaz kılarak günde beş vakit Allah'la iletişim kurar. O'na dua ederek yaptıklarını tekrar düşünme fırsatı bulur.

2.4.3. Öğrencilere Ait İnançlarla İlgili Bulguların Değerlendirilmesi

İnanç, insanın şahsiyetinin temel unsurlarından biridir. Şahsiyetin oluşması için inançların bir temel oluşturması gerekir. İnançlar genellikle değişmezlik ve devamlılık özelliğine sahip olduğu için davranışlarımızı olumlu yönde düzenler, davranışlarımızda devamlılığı sağlar.

İnsanın davranışlarının düzelmesi için önce içinin düzelmesi, temizlenmesi gerekir, bu da kalptir. Bu ise ancak Allah'a iman, O'na ibadet ve itaatle olur. Eğer bunlar olursa kişi düzelir, ahlakı güzelleşerek güçlü bir şahsiyet yapısına kavuşur. Hadiste belirtilen “Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır, eğer o iyi olursa bütün vücut iyi olur. Eğer o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin, o kalptir.” Sözü nü insanın düzelmesi için kalbin fitratının korunması gerektiği şeklinde anlamalıyız.

Kişinin iç dünyası, düşünce ve davranışlarında farklı olmamalıdır. Eğer bu uyum sağlanamazsa bir çatışma başlayacaktır, iç dünyadaki bu problemler dış uyumu da engelleyecektir. Kalbin işleyişinde inançlar ve dini inançlar önemli birer unsurdur. Çünkü buna göre kişide hayat anlayışı, hayat felsefesi gelişecektir. Kişinin inanç ve tutumlarının tutarlı olması şahsiyetindeki tutarlılığı gösterir.

Din aynı zamanda yaşam tarzı ile ilgili bilgiler sunarak kişinin hayat felsefesi içinde yer alır. Onun hayatını nasıl geçirmesi gerektiği, yaşamın amacı gibi konularda bilgi vererek, ahlaki yaşamında etkili olur.

Konuyla ilgili bulgulardan çıkaracağımız sonuçlar şöyledir:

1. Ahlak insanlara iyi ve güzel olanın yapılması, kötü olanlardan kaçınması için bir takım kurallar sunar. Dinimizde bu doğrultuda insanlardan iyi işler yapmasını istemiştir. Toplumumuzda yaygın görüş ahlakla dinin birbirine çok yakın iki değer olduğudur. Anketimizden çıkan sonuç ta bu doğrultudadır. İnsanın iyi ve

ahlaklı bir hayat sürdürebilmesi için dini inançların gerekli olduğunu düşünenlerin oranı %58,3'tür. Öğrencilerin %19,8'ine göre ise kuvvetli dini inançlar olmadanda insanlar iyi bir hayat sürdürebilir. Ankete katılan öğrencilerin %21,8'lik bir kısmının bu konuda kararsız kalması henüz dini inançlarla sosyal hayat arasında denge kuramamış olması olabilir.(Tablo 30)

2. Ankete katılan öğrencilerden 89'una göre, cennete girebilmek için müslüman olmak gerekir. 43 kişi ise bu görüşte değildir. (Tablo 31)
3. Ankette hayat tarzımı belirlemede dini inançlarım önemlidir diyen 118 kişi gözükmektedir. (Tablo 32)
4. "Dini inançlar, kişiye sadece acı ve sıkıntılı zamanlarda yardımcı olur ." düşüncesine katılan 30 öğrenci vardır. Bu tabloya göre 100 öğrenci dini inançları sadece acı ve sıkıntılı olduğu durumlarda başvurulan bir faktör olarak görmemekte dini inançlarını daha geniş bir alana yaymaktadır. (Tablo 33) Öyleyse bu öğrencilere göre dini inançlar hayatta karşılaşılan bütün sorunlara cevap verebilen bir yardımcı unsurdur.
5. Anketimizde dini durumlarla ilgilenmeyen 18 kişi vardır. 3 kişi kararsızken ilgilenenlerin sayısı 134'tür. (Tablo 34)
6. İnançlarının bazı hareketlerini kısıtladığını düşünen öğrenci sayısı 101'dir. (Tablo 35)
7. "Ahlaki hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değildir." diyen öğrenci sayısı 134'tür. 12 kişi ise kararsız kalmıştır. (Tablo 37)

Din Psikoloji alanında yapılan pek çok araştırma günümüzde gençlerin dine saygılı ve inançlı olduklarını göstermektedir.

Anket sonuçlarından da görülebileceği gibi din, bu yaşlarda gencin nasıl davranması gerektiği ve bağımsız bir birey olarak sorumluluklarının neler olduğu bilincine ulaşmasına çok fazla yardımcı olamamaktadır. Bunun nedeni gencin henüz hayat felsefesini oturtamamış olması, hala arayış içerisinde olmasında aranmalıdır. Kişi ilerleyen yaşlarda kişiliğinin daha çok farkına varmakta, dini inançlarını içselleştirebilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kalp, insanın manevi yaşamının, maddi oluşumlarının, inanç, sevgi, korku, itaat, teslimiyet, dua, inkar, şüphe, kıskançlık gibi yönelişlerinin merkezi konumundadır. Kalbin en önemli özelliği tanımından da anlaşılacağı gibi değişken olması, her türlü etkiye açık olmasıdır.

Eğer kalp olumlu niteliklere sahipse davranışlarda istenilen niteliklerde olur, ahlaki değeri yüksek değer taşır. Olumsuz niteliklere sahipse (mühürlenmiş, kararmış, temiz olmayan) söz konusu fonksiyonlar gereği gibi yerine getirilememiş olur. Teorik kısımda da anlattığımız gibi kalp; Allah ile insan arasındaki iletişimin merkezi, akıl, kalp ve duygunun merkezi, görünen ve görünmeyen amellerin merkezi konumundadır.

Öyleyse inançlarımız, tutumlarımız, davranışlarımız kalp hayatımızla doğru orantılıdır. Dinin, insanlardan istediği kutsal bir varlığa inanmaları ve bu inançlarını fiil ve davranışlarıyla ortaya koymalarıdır. Din, insanın duygu, düşünce ve davranışlarını bu şekilde yönlendirdiğine göre kalbi yaşamı dinin dışında tutmamız mümkün değildir. Aynı zamanda din, insana yapması ve yapmaması gereken bir takım emirler veren insanüstü, yüce bir varlığa inanmak olduğuna göre aynı zamanda itaat içeren sosyal ve manevi bir sistemdir. Böylece kendine bağlananları yerine getirmesi gereken bir takım davranışlardan (ibadetler, ahlaki davranışlar) sorumlu tutar. İtaat, önce anne-babaya bağlanmakla ailede başlar, toplumsal değerlere uyma ile genişler. Bu uyma karşılaştığı doğru ve yanlışlara göre hareket etmek demektir. İtaatin en yüksek ve yüce noktası ise Allah'a itaatle zirveye ulaşır.

Toplumumuzdaki genel yargı itaatin ahlak, itaatsizliğinde ahlaksızlık olduğudur. Çocukta mevcut ahlaki kurallara itaatin ahlaklı olmak olduğunu yaşamı içerisinde anlar ve görür. İşte kişinin dini ve ahlaki hayata uyumu da bu anlayış içerisinde başlar. İçinde yetiştiği ailede ve çevrede hazır olarak bulduğu inanç esaslarını öğrenir ve onlara inanır. Önce taklitle sonra tecrübeleriyle kendine mal etmeye çalışır. Onun için ailede gördüğü dini yaşam, dini atmosfer ileride oluşturacağı hayat felsefesinde önemli yer tutacaktır.

Bu araştırmada elde edilen bulgularla itaatın kalp temizliği ile olan ilişkisi kurulmaya çalışılmış, buradan da bir takım sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir. İtaatle ilgili bulgular genel olarak değerlendirildiğinde kişilerin içinde yaşadıkları kurallara uyma noktasında duyarlı oldukları görülmüş, ancak uygun gördükleri durumlarda kuralların dışına çıkabilecekleri tespit edilmiştir.

Daha önceden de belirttiğimiz gibi kişilerin itaatkar tutumları, içinde yetiştikleri aile ortamı ile yakından alakalıdır. Kişiliğin temeli çocukluk döneminde atıldığı için anne-babanın tutumları ile çocuğun kişilik gelişimi ve toplumdaki uyumu birlikte gelişir. Bu yüzden anne-baba ile ocuk arasındaki iletişim hoşgörüye dayanmalı, aile ortamı çocuğa kendi benliğini tanıma özgürlüğü vermelidir. Bizim alışmamızda ankete katılan ğrencilerinde bu düşüncede olduğu, sıkı disiplin altında bytlmenin kişiyi güçlü bir kişilik sahibi yapmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dini düşünce ile ilgili bulgulara bakıldığında en yüksek değerin Allah'a inanca ve Kur'an'ın doğruluğuna inanmaya verildiği grlmştir. Ankete katılan kişilerin büyük çoğunluğunun Allah'a inandığı az da olsa inanmayanlarında bulunduğu grlmştir. İbadet boyutu içerisinde incelenen dua ile ilgili tutumlar öğrenciler arasında çeşitli düzeylerde yaygınlık göstermektedir. Öğrenciler arasında ibadetleri istekle yerine getirme ve ibadet etme isteği düşüncesinin yaygın olduğu grlmştir. Dini inançla ilgili bulgulara bakıldığında ise öğrencileri sahip oldukları inançları sonuna kadar savunabilir durumda oldukları, ahlaki yaşam konusunda inançlara büyük önem verdikleri tespit edilmiştir.

İtaat etme, insanlar arasında benzer davranışlara neden olduğundan sosyal düzeni sağlar. şahsiyetin gelişmesi, çocuğun dünyaya adım atmasıyla başlar ve ilk etkileri aile ve yakın çevresinde alır. Çocuğun bağımsız bir şahıs olabilmesi için anne-baba ve çocukların sağlıklı iletişim içinde olması, büyüğün kğe, kğn byğe saygı duyması gerekmektedir. Sağlıklı bir toplum yapısı meydana getirmeyi amaçlayan İslam dininde aileye ve aile fertleri arasındaki ilişkiye önem vermiş, bunun için belirli kurallar getirmiştir.

Dini ve ahlaki baskıya dayanan, körü körüne oluşturulmuş itaat, dini ve ahlaki hiçbir değeri yoktur. Ancak, ahlaklı olma itaat etmeye dayanır. Öyleyse birey, iyi bir eğitimle neye, nasıl, niçin itaat etmesi gerektiği konusunda bilgilendirilmelidir. Kişinin duygu, düşünce ve davranışları arasında bir tutarsızlık varsa nedenleri araştırılmalı, gençlerin kalplerine düşünce-davranış bütünlüğü anlayışının en doğru nasıl yerleştirilmesi gerektiği konusu üzerinde durulmalı, inançlı ve şuurlu fertlerin yetişmesi sağlanmalıdır. Ancak zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişilik ve karaktere sahip olmanın doğru olduğu anlatılmalı, inanç ve davranış bütünlüğünün önemi üzerinde durulmalıdır.

İbadetlerin kişilerin Allah'a karşı saygı, sevgi, şükran duygularının ifadesi olması yanında kişinin sağlığına, toplum fertlerinin birbirine saygı ve sevgi ile bağlanmalarına, yardımlaşmalarına, dayanışmalarına, fert ve toplum ilişkilerinin iyi ve düzenli bir şekilde yürütmesine yarayan, insanı erdem ve huzura sevkeden davranışlar kazandırdığı anlatılmalıdır. Her türlü ibadet ve iç ve dış temizlik gibi, kalbi arıtıp ruhu yücelten güzel ahlakın insan için ve vazgeçilmez bir unsur olduğu gerçeği benimsetilmelidir. Her ne kadar namaz-oruç ibadetlerin etkisi daha çok dinin davranışa yansıyan yönlerinin öne çıktığı izlenimini verse de ibadet etmenin insanın tabiatına uygun ve gerekli olduğu düşüncesi, sağladığı manevi ve sosyal yararları anlatılmaya çalışılmalıdır.

Taklit ve alışkanlık halinde kişinin yaşamında yer alan dini pratikler zamanla irade düzeyine yükselecek ve iradeyi harekete geçirecektir. Çocuğun ilgilerinin sağlıklı ve dengeli bir biçimde beslenmesi gereklidir. Sağlam bir ibadet eğitimi, ileride şüphe döneminin daha kolay atlatılmasına yardımcı olur. İbadet hayatının zengin bir muhteva ile derinlik kazanmış bir şekilde varlığını sürdürmesi beklenir. Kişinin şahsiyetini kazanması için kendisine gerekli olan şey dini inanca dayalı hür iradedir. Böylece kimsenin otorite ve baskısı olmadan hak ve sorumluluklarını doğru bir şekilde yerine getirebilecektir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

AĞIRMAN, Cemal, Sünnette İtaat, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul-1998.

AKSEKİ, Ahmet Hamdi, Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı, Sad., Ali Arslan Aydın, Gaye Matbaası, Ankara-1980.

AKYÜZ Vecdi, Kur'an'da Siyasi Kavramlar, Kitabevi, İstanbul-1998.

ALPER, Hülya, İmanın Psikolojik Yapısı, Rağbet Yayınları, İstanbul-2002.

ARKONAÇ, Sibel, Grup İlişkileri, Alfa Basım, İstanbul-1993.

_____ , Psikoloji, Alfa Basım Yayım, Birinci Baskı, İstanbul-1993.

_____ ,Psikolojide İnsan Modelleri, Alfa Yayınları, İstanbul-1999.

ARKUN, Nezahat, İntiharın Psikodinamikleri, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İkinci Baskı, İstanbul-1978.

ARMANER, Neda, Din Psikolojisine Giriş, Ay Yıldız Matbaası, Ankara-1980.

ATKINSON, Rita, Richard C. Ernest, R. Hilgard, Psikolojiye Giriş, Çev., Cemal Atakay, Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, C.II, Sosyal Yayınları, İstanbul-1995.

AYDIN, Hüseyin, Muhasibi'nin Tasavvuf Felsefesi, Pars Matbaa, Ankara-1976.

AYDIN, Minure (derleyen), Müslüman Düşüncülere Göre Ruh Kavramı, Tebliğ Yayınları, İstanbul-1998.

BABA, Safer, Tasavvuf Terimleri, Vatan Yayınları, İstanbul-1998.

BAŞGİL, Ali Fuat, Din ve Laiklik, Yağmur Yayınları, İstanbul-1991.

BAYMUR, Feriha, Genel Psikoloji, İnkilap Yayınları, İstanbul-1994.

BAYRAKDAR, Mehmed, İslam İbadet Fenomenolojisi, Akçay Yayınları, Ankara-1987.

BİLGİN, Vejdi, Sosyal Çözülme ve Din, Etüt Yayınları, Samsun-1971.

BOLAY, Süleyman Hayri, Aristo Metafiziği ile Gazali Metafiziğinin Karşılaştırılması, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1976.

BOUTHOU, Gaston, Zihniyetler, Kişi ve Toplum Açısından Zihin Yapılarına Dair Psikososyolojik Bir İnceleme, Ter., Selmin Evrim, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları , İstanbul-1975.

BUTLER, Gillian, Mcmanus, Freda, Psikolojinin ABC'si, Çev., Zeliha İyidoğan Babayiğit, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul-1998.

CEVZİYYE, İbn Kayyım, Kalbin İlacı, Çev., Savaş Kocabaş, Elif Yayınları, İstanbul-2003.

CÜCELOĞLU, Doğan, İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, İstanbul-1984.

—————, İçimizdeki Çocuk, Remzi Kitabevi, İstanbul-1997.

ÇAMDİBİ, Mahmut, Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali, İFAV, İkinci Baskı, İstanbul-1994.

DRAZ, Abdullah, Kur'an Ahlakı, Çev., Emrullah Yüksel, Ünver Günay, İz Yayıncılık, İstanbul-1993.

EI- CEVZİYYE, İbn Kayyım, Kalbin İlacı, Elif Yayınları, Çev., Savaş Kocabaş, İstanbul-2000.

EI-MEKKİ, Ebu Talip, Kutu'l Kulup, I-II, Ter., Yakup Çiçek, Umran Yayınları, İstanbul-1999.

ENÇ, Mithat, Ruh Sağlığı Bilgisi, İnkilap ve Aka Basımevi, İstanbul-1978.

ERDEM, Hüsamettin, Ahlak Felsefesi, Hü-er Yayınları, Konya-2002.

ERGÜL, Adem, Kalbi Hayat, Altınoluk Yayınları, İstanbul-2000.

FİLİZ, Şahin, Ahlakın İnsani ve Dini Temelleri, Çizgi Kitabevi, Konya-1998.

FREUD, Anna, Ego ve Savunma Mekanizmaları, Çev., Yeşim Erim, Bağlam Yayınları, İstanbul-1989.

GAZALİ, Kitabü'l İlm, Çev., Ahmed Serdaroğlu, C. 2-3, Güven Matbaası, Ankara-1963.

GÖLCÜK, Şerafettin, Kur'an ve İnsan, Esra Yayınları, Konya-1996.

GÜRSES, İbrahim, Kölelik ve Özgürlük Arasında Din, Arasta Yayınları, Bursa-2001.

HELMINSKI, Kabır, Bilen Kalp, Çev., Refik Algan, Dharma Yayınları, İstanbul-2001.

HORTAÇSU, Nuran, İnsan İlişkileri, İmge Kitabevi, Ankara-1991.

HÖKELEKLİ, Hayati, Din Psikolojisi, TDV., Ankara-1998.

—————, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002.

IZUTSU, Toshihiko, İslam Düşüncesinde İman Kavramı, Ter., Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul-1984.

İMAMOĞLU, Vahid, Mehmet Akif ve İnanan İnsan, Ravza Yayınları, İstanbul-1996.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, İnsan ve İnsanlar, 6. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul-1985.

—————, Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara-1972.

KARDAVİ, Yusuf, İbadet, Çev., Hüsamettin Cemal, Çığır Yayınları, İstanbul, 1974.

KASAPOĞLU, Abdurrahman, Kur'an'da Kişilik Psikolojisi, İzci Yayınları, İstanbul-1997.

KILIÇ, Sadık, Kur'an'da Günah Kavramı, Hibaş Yayınevi, Konya-1984.

KILLIOĞLU, İsmail, Ahlak ve Hukuk İlişkisi, İFAV., İstanbul-1988.

KIRBAŞOĞLU, Hayri, İslam Düşüncesinde Sünnet, Fecr Yayınevi, Ankara-1993.

KONUK, Yurdağül, Din Duygusu Gelişim ve Eğitimi, TDV., Ankara-1994.

KÖK, Mustafa, Nurettin Topçu'da Din Felsefesi, Dergah Yayınları, İstanbul-1995.

KÖKNEL, Özcan, Ailede ve Toplumda Ruh Sağlığı, Hür Yayın, İstanbul-1981.

—————, İnsanı Anlamak, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul-1986.

—————, Kurban Özüğurlü., Tıpta Ruhbilim, Yaş Matbaası, İstanbul-1983.

KRECH, David, Richard S. Crutchfield, Çev., Erdoğan Güçbilmez, Oğuz Onaran, Sosyal Psikoloji Teori ve Sorunları, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, İstanbul-1967.

KRECH, David, Richard S. Cruthfeld, Sosyal Psikoloji, Çev., Erol Güngör, Ötüken Yayınları, İstanbul-1980.

KUTUP, Muhammed, İnsan Psikolojisi, I-II, Ter., Akif Nuri, Şamil Yayınevi, İstanbul-1974.

LAHBABİ, Aziz, İslam Şahsiyetçiliği, Çev., İsmail Hakkı Akın, Sait Matbaası, İstanbul-1972.

MİR, Mustansır, Kur'an'ı Terimler ve Kavramlar Sözlüğü, Çev., Murat Çiftkaya, İnkilap Yayınları, İstanbul-1996.

- NAMLI, Tuncer**, Ahlaki Kavramlarda Anlam Arayışı, Fecr Yayınevi, Ankara-2001.
- ÖZAKPINAR, Yılmaz**, İnsan İnanan Bir Varlık, Ötüken Yayınları, İstanbul-1999.
- ÖZDENÖREN, Rasim**, Müslümanca Düşünmek Üzerine Denemeler, İz Yayıncılık, İstanbul-1992.
- PAK, Zekeriyya**, Kur'an'da Kulluk, Kayıhan Yayınları, İstanbul-1999.
- PAUL, Guillame**, Psikoloji, Çev., Refia Şemin, Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul-1970.
- PAZARLI, Osman**, Din Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul-1972.
- ,İslamda Ahlak, Remzi Kitabevi, İkinci Baskı, İstanbul-1980.
- PEKER, Hüseyin**, Din Psikolojisi, Aksiseda Matbaası, Samsun-2000.
- SAĞLAM, Bahaeddin**, Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Tebliğ Yayınları, İstanbul-1992.
- SAKALLI, Nuray**, Sosyal Etkiler, İmge Kitabevi, Ankara-2001.
- SAYAR, Kemal**, Sufi Psikolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul-2000.
- SCHMUACHER, E. F**, Akli Karışıklar İçin Kılavuz, Çev., Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul-1992.
- SELÇUK, Mualla**, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, TDV., Ankara-1990.
- SENNET, Richard**, Otorite, Çev: Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-1992.
- SONGAR, Ayhan**, Psikiyatri, Gül Matbaası, İstanbul-1976.
- SUNAR, Cavit**, İslam'da Felsefe ve Farabi, C.II, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara-1972.
- SUPHİ, Ahmed Mahmut**, İslam Düşüncesinde Ahlak Felsefesi, Çev., Nadim Macit, Celil Candan, Mısır-1969.
- SÜLÜN, Murat**, Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi, Ekin Yayınları, İstanbul-2000.
- ŞENTÜRK, Habil**, Din Psikolojisi, Esra Yayınları, Konya-1997.
- ,Psikoloji Açısından Hz. Peygamberin İbadet Hayatı, Bahar Yayınevi, İstanbul-1985.
- TOPALOĞLU, Aydın**, Teizm ya da Ateizm, Furkan Kitaplığı, İstanbul-2001.

UYSAL, Veysel, Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, İFAV., İstanbul-1996.

ÜNAL, Cavit, Genel Tutumların ve Değerlerin Psikolojisi Üzerine, Ankara-1981.

YAVUZ, Kerim, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, DİB.,Ankara-1987.

YILMAZ, Hasan Kamil, Tasavvuf Meseleleri, Erkam Yayınları, İstanbul-1992.

MAKALELER

ALPER, Ömer, “İtaat”, DİA., Cilt 23, TDV., İstanbul-1989.

ÇAĞRICI, Mustafa, “İslam”,DİA., Cilt 23, TDV.,İstanbul-2001.

KÖSE, Ali, “Din Psikolojisi”, DİA., Cilt 22, TDV., İstanbul-2000.

ULUDAĞ, Süleyman, “Akıl”, DİA., Cilt 2, TDV., İstanbul-1989.

———, “Amel”, DİA., Cilt 3, TDV., İstanbul-1991.

YAVUZ, Yusuf, “Akıl”, DİA., Cilt 1, TDV., İstanbul-1989.

———, “Akıl”, DİA., Cilt 2, TDV., İstanbul-1989.

ANSİKLOPEDİLER

DÖNMEZ, Kafi, İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İFAV., C.II, İstanbul-1997.

İslam Ansiklopedisi, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul-1996.

EKLER

EK-1-ANKET FORMU

Bu araştırma, lise seviyesindeki öğrencilerde “itaat ve kalp temizliği” ile ilgili bazı tutumları tespit etmek amacıyla hazırlanmış olup adınız ve soyadınız istenmemektedir. Bu nedenle soruları doğru ve samimi bir şekilde cevaplandıracağınıza inanıyor, teşekkür ediyorum.

GEVHER NESİBE BARLAK

1. Yaşınız:
2. Cinsiyetiniz:
3. Size göre aileniz hangi sosyo-ekonomik düzeye sahiptir.
() a) Üst (Zengin) () b) Ortanın üstü () c) Orta halli () d) Ortanın altı () e) Alt (fakir)
4. Sizece anne-babanız dindarlık bakımından hangi gruba girer?
() a) Dindar () b) Orta derecede dindar () c) Dinle az ilgili () d) Dinle ilgisiz
5. Kendinizi nasıl tanımlarsınız? () a) İçedönük (utangaç) () b) Dışadönük (girişken)
6. Fallara inanıyor musunuz?
() a) Fallara inanıyorum, hergün falımı mutlaka okuyorum.
() b) Fallara inanıyorum ama çok sık takip etmiyorum.
() c) Fallara inanmıyorum.
() d) Fallara inanmıyorum, ilgilenen arkadaşlarıma da gereksiz olduğunu söylüyorum.
7. Yerde bir çöp gördüğümde;
() a) Yerden alır hemen çöp kutusuna atarım.
() b) Yerden kaldırır, çöp kutusu ararım.
() c) Hiç aldırمام geçerim.
() d) Atana kızarım ama çöpe ellemem.
8. Kırmızı ışık yandığımda;
() a) Dururum, yeşilin yanmasını beklerim.
() b) Dururum ama yol müsaitse yeşili beklemeden geçerim.
() c) Işıklara aldırmadan geçerim.
() d) Dururum, geçenlere de kızarım.
9. Sınavda kopya çekmek;
() a) Yasaktır, kesinlikle çekmem.
() b) Fırsat bulursam çekerim.
() c) Yasaktır ama yasaklar çiğnenmek içindir.
() d) Çekmem, çeken arkadaşlarıma çekmemeleri gerektiğini söylerim.
10. Anne-baba karşısında sigara içmek;
() a) Doğru değildir.
() b) Saygısızlık ifade eder.
() c) Normal görürüm.
() d) Norma görürüm ama yine de içmem.
11. Oruç tutma hakkındaki fikriniz nedir?
() a) Allah emrettiği için tutarım.
() b) Manevi yönden beni rahatlatığı için tutarım.
() c) Oruç tutmak aç kalmaktır.
() d) Zor geldiği için oruç tutmuyorum.
12. Dua etme konusundaki düşünceniz nedir?
() a) Duanın etkisine inanır ve sık sık dua ederim.
() b) Sadece ibadetler esnasında dua ederim.
() c) Özellikle sıkıntılı durumlarda, ihtiyaç duyduğum zaman dua ederim.
() d) Duanın etkisine inanmıyorum.
13. Kur'an'ı Kerim hakkında ne düşünüyorsunuz?
() a) Kur'an'ın tamamının gerçek olduğuna ve okunması gerektiğine inanıyorum.
() b) Kur'an'a inanıyorum ancak evde bulunması şart değildir.
() c) Kur'an sadece, ölünün arkasından okunmak ve namaz kılmak için gereklidir.
() d) Kur'an'a inanmıyorum.

14.Allah inancı hakkında ne düşünüyorsunuz?

- () a) Allah'ın varlığına ve birliğine kesinlikle inanıyorum.
() b)Allah'ın varlığına inanıyorum ancak anlayamadığım bazı konular var.
() c) Allah'ın varlığı konusuna ilgi duyuyorum fakat bu konuda belirli bir fikrim yok.
() d) Allah'ın varlığından şüphe ederim.
() e) Allah'ın varlığı konusuna ilgi duymuyorum.

15.İbadetlere karşı tutumunuz nedir?

- () a) İbadetleri istekle yerine getiriyorum.
() b) İbadetleri zor ve yorucu buluyorum.
() c) İbadetlere karşı ilgim var ama ailem izin vermiyor.
() d) İbadetlere karşı isteğim var ama yerine getiremiyorum.

16.İbadet etmezsem;

- () a) Kendimi kötü hissederim.
() b) Sadece ibadetleri yerine getiremediğim için sorumluluğumu tam yapamadığımı düşünürüm.
() c) İbadet yapamasam bile doğruluktan ayrılmam.
() d) Kalbim temiz olduğu için ibadet etmesem de olur.
() e) İbadet etmenin gerekliliğine inanmıyorum.

Anketin bu bölümünde sizden istenen, maddelerde ifade edilen fikirlere ne kadar katıldığınızı belirtmeniz, aklınıza ilk gelen cevaba denk gelen şıkkın altındaki çizgiye (X) işareti koymanızdır.

- 1.Anne-babam beni gerçekten hakettiğim zaman cezalandırır.....
2.Sıkı disiplin altında büyütüldüm.....
3.Bir çocuk sıkı disiplinle yetiştirilirse kuvvetli bir kişiliğe sahip olur.....
4.Eğer çocuk anne-babasının fikirlerine uymaya zorlanırsa bu durumun.....
kendisine faydası olur.
5.Bazı ailelerde büyükler (abi-abela) kardeşlerine emir verip karşılığın-.....
da itaat bekleyebilir.Benim ailemde öyle düşünüyor.
6.Başkaları tarafında idare edilmeyi onları idare etmeye tercih ederim.....
7.Yanlışta olsa devletin her icraatine itaat etmek vatandaşlık görevidir.....
8.Ben ne yaparsam yapayım,geleceğimin benim dışındaki güçler tara-
findan yönlendirileceğine inanıyorum.Bu yüzden zorluklarla mücadele
etmem.....
9.Yanlış bile olsa düşüncelerimi sonuna kadar sürdürmek benim için ö-
nemlidir.....
10.Kişisel problemlerimi nasıl çözeceğimi bana söyleyecek birinin olma-
sını çok isterim.....
11.Kuvvetli dini inançlar olmadanda insan iyi bir hayat sürdürebilir.....
12.Hayat tarzımı belirlemede dini inançlarımın önemli bir etkisi vardır.....
13.Dini inançlar sadece hayatın acıları,sıkıntıları ve başarısızlık duru-
munda yardımcı olur.....
14.Dini ibadetlerin geçerliliği,insanın rahat,huzurlu ve mutlu bir hayat
sürmesine yardımcı olmasındandır.....
15.Dini durumlar beni hiç ilgilendirmez.....
16.İnancım bazı durumlarda hareketlerimi kısıtlar.....
17.Cennete girebilmek için müslüman olmak gerekir.....
18.Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli
değildir.....
19.Dini inançlarımı her zaman savunabilirim.....
20.Ahret gününe,öldükten sonra dirilmeye ve bu dünyada yaptıkları-
mızın karşılığını öteki dünyada göreceğime inanıyorum.....

Fikrime çok uygun

Fikrime uygun

kararsızım

Fikrime aykırı

Fikrime çok aykırı

ÖZGEÇMİŞ

15.12.1974 yılında Samsun'da doğdu. İlkokulu Samsun Tekkeköy İlkokulunda, Ortaokulu Samsun İmam Hatip Lisesinde, liseyi de İstanbul Üsküdar İmam Hatip Lisesinde bitirdi. 1999 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2001 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisansa başladı. "İtaat ve Kalp Temizliği Kavramının Din Psikolojik Tahlili (16-18 yaş grubu öğrencilerinde)" konulu tez çalışmasına Yard. Doç. Dr. Vahid İMAMOĞLU danışmanlığında halen devam etmektedir.